

ISSN 1406-8826

SOTSIAALTÖÖ JA SOTSIAALPOLIITIKA ERIALAAJAKIRI

HIND 3,75 €

Sotsiaaltöö

Taasühiskonnastamine
vanglas

Kogukondlikud meetmed
justiitssüsteemis

Sotsiaaltöötajate tööalase
toetuse kogemused

Juhtumikorralduslik
töö lastekaitstes

3/
2016

Sotsiaaltöö

Tervise Arengu Instituudi ja sotsiaalministeeriumi väljaanne. 19. aastakäik
Ajakirjast saab lugeda uurimistulemusi ja teoreetilisi ülevaateid sotsiaaltööst ning sotsiaalpoliitikast; kogemuslikke, nõuandvaid ja informatiivseid artikleid, mis on toeks kõigile, kes puutuvad kokku sotsiaaltöoga. Ilmub neli korda aastas: veebruaris, mais, septembris ja detsembris.

Uudiskiri

Kord kuus ilmuv uudiskiri vahendab sotsiaalvaldkonna asutuste ja organisatsioonide infot seadusemuudatustest, uuringutest, sündmustest, teenustest, sotsiaaltöötajate tegemistest jpm. Uudisekirjaga liitumiseks saada kiri meiliaadressil ajakiri@tai.ee.

Toimetuse kolleegium

Zsolt Bugarszki, Hans van Ewijk, Mailiis Kaljula, Riina Kiik, Rait Kuuse, Marju Medar, Valter Parve, Riho Rahuoja, Marju Selg, Judit Strömpl, Piret Tamme, Triinu Tikas, Taimi Tulva

Toimetus

Vastutavad toimetajad: Regina Lind, Kairiin Olli
Toimetajad: Signe Väljataga, Margit Raias

Kontakt

Ajakiri Sotsiaaltöö
Tervise Arengu Instituut
Hiiu 42, 11619 Tallinn
Tel (+372) 659 3931, e-post ajakiri@tai.ee
Lähem info autorile: www.tai.ee/sotsiaalto

Ajakirja makett: Puffet Invest OÜ
Küljendanud ja trükkunud: Atlex AS
Tiraaž: 1000 eksemplari

Tellimine

Ajakirja aastatellimuse hind on 15 eurot, üliõpilastele 10 eurot. Aastatellimus kolmes eksemplaris samale tellijale 29 eurot.

Tellimuse saab vormistada:

- postkontorites üle Eesti
- veebilehel minuajakirjandus.ee
- meiliaadressil ajakiri@tai.ee.

Üksiknumbreid saab tellida Tervise Arengu Instituudi koolituskeskusest (Hiiu 42 Tallinn) ja osta kauplusest Ülikooli Raamatupood (Raekoja plats 11 Tartu).

Ajakirja vanemad numbrid ja värskemate numbrite valitud artiklid leiab www.tai.ee → väljaanded → trükised & infoväljaanded.

Sisukord

3/2016

Eessõna

Jako Salla, Maret Miljan 2

Taasühiskonnastamine vanglas

Deinstitutsionaliseerimine ja normaalsus-
printsipi karistuse tädeviimise praktikas
Kristel Tüllinen 3

Töö vangi ja kriminaalhooldusala
Katriin Savits, Ülle Luts, Asta Vaks 8

Seksuaalkurjategijate kohtlemine karistuse
kandmise ajal
Linda Paap 11

Uimastisõltlaste rehabilitatsioon
vanglasüsteemis
Tõnis Palgi 17

Väljast suletud, seest avatud: retsidiivsuse
vähendamine noortele mõeldud kinniste
asutuste abil
Jako Salla 20

Taasühiskonnastamine kogukonnas

Tugiisik, majutusteenus ja nõustamine aitavad
endistel vangidel kuritegevusest irduda
Stanislav Solodov 25

MAPPA loob koostööks paremad võimalused
Krista Schönberg 28

Üldkasulik töö ja ootused koostööpartneritele
Irja Koikson 30

Mitmedimensiooniline pereteraapia
õigusrikkumisi toime pannud lastele ja noortele
Kristel Kraas 32

MDFT rakendamine vanglas nõuab erilisi
oskusi
Jako Salla 36

Persoon

Maris Mõttus: „Positiivseid muutusi tuleb
märgata ja julgustada”
Rain Uusen 38

Ennetus

Kuriteoennetus – kas kohaliku omavalitsuse
mure?
Anu Leps, Rainer Rohtla 42

„Murdepunkt” on noortele toeks
Kristel Altosaar 47

Sotsiaaltöö korraldus

Vajaduspõhise peretoetuse rakendamisest
Kaili Hendla 51

Sotsiaaltöö praktika

Juhtumikorraldus lastekaitsetöös:
praktikutelt praktikutele
Anne Sundja 55

Arvamus

Riik teeb oma õue korda: kuidas mõjutab
heaolu arengukava sotsiaaltööd ja
hoolekannet?
Indrek Rohtla 60

Uurimus

Sotsiaaltöötajate tööalase toetuse
kogemused
Elin Kütt 64

Kogukond ja sotsiaalne kaasatus
Dagmar Narusson 68

Kas Eestis on noorel liikumispuudega mehel
võimalik iseseisvalt elada?
Mihkel Kruusmaa, Dagmar Narusson 72

Uued suunad Euroopas

Hollandi sotsiaaltöö liigub
detsentraliseerimise suunas
Hans van Ewijk 74

Haridus

Vanemaealise ühiskonna vajaduste
rahuldamise eeldus on pädevad
spetsialistid
Merle Varik, Reet Urban 78

Suure osa käesoleva Sotsiaaltöö numbri artiklitest on kokku pannud justiitsministeeriumi ning vanglateenistuse töötajad. Kirjutajate seltskond on kirju, alates praktikutest kuni analüütikute ja poliitikakujundajateni. Oleme püüdnud leida teemad, milles võiks Sotsiaaltöö lugejate teadlikkus olla suurem või mis käsitlevad hetkel justiitssüsteemi ametnikele olulisi küsimusi.

Tänapäeval leidub vähe neid, kelle meelest võiks kriminaalpoliitika, karistussüsteem ja karistuste täideviimine olla kuidagi sõltumatu ja edukas ilma heaolu suurendavate meetmeteta haridus-, sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonnas. Kui saksa õigusteadlane Franz von Liszt ligi 100 aastat tagasi sõnastas kuulsa põhimõtte, et parim kriminaalpoliitika on sotsiaalpoliitika, polnud see tollal kaugeltki enesestmõistetav. Usuti, et õiglane karistus tehtud kuriteo eest on riigile parim viis kuritegevuse tõkestamiseks. Liszt kujundas arusaama eripreventsioonist, mille eesmärk on mõjutada konkreetset inimest edaspidi kuritegevusest hoiduma. Selle lähenemise üheks nurgakiviks on taasühiskonnastamine ja töö kuritegevust põhjustavate teguritega.

Nüüdseks teame, kui tugev on keskkonnategurite mõju kuritegevusele, olgu selleks siis ühiskonna kihistumine, tööpuudus, ligipääsu puudumine tervishoiule või regionaalne ebavõrdsus. Loomulikult ei pane ükski riskifaktor kuritegu toime inimese eest ning on küllalt tublisid inimesi, kes mis tahes raskustele vaatamata suudavad elada kuritegevusvaba elu. Seetõttu oleme tänaseks jõudnud karistussüsteemis olukorrani, kus me ei soovi pisenada, vaid hoopis suurendada inimese vastutust toimepandud tegude ja nende tagajärgede eest. Samas teame, et vastutuse võtmise protsessi, millel on oma osa kuritegevusest irdumisel, tuleb aktiivselt toetada, ning sageli on selleks parimad meetmed just väljaspool karistussüsteemi.

Seetõttu on kuritegevuse vähendamisel üha olulisem koostöö ning valdkonnaüleste lahenduste leidmine. Sõltlastest kriminaalhooldusalused, nõrgast perest pärit noored õigusrikkujad, vanglast vabanenud elukohata isikud, karistuse asemel üldkasulikkude tööd tegevad inimesed on vaid mõned näited sihtgruppidest, kelle puhul praegusest kasvõi 10% tugevam koostöö võiks ära hoida suuri kuritegevusest põhjustatud kahjusid.

Ilmselt on paljud sotsiaalvaldkonna inimesed seisnud eetilise valiku ees, mis puudutab kuritegusid toime pannud inimeste toetamist niigi kidurast ressursist. Võib-olla tundub sellises olukorras, kus valida on näiteks, kellele anda elamispend, määrata tugiisik või toetus, et heaolu toetamise asemel vääriks need inimesed jätmist enda põhjustatud olukorda või siis vähemalt sekkumist ja tegelemist kellegi teise poolt ja kusagil mujal. Kuna abivajajaid on palju, siis ei saa ka sellist seisukohta hukka mõista, kuid samas tuleb meeles pidada, et kuritegevusriskis inimeste vajaliku abita jätmise korral suurendame paratamatult ohvrite hulka, kannatusi ja kahjusid nende inimeste puhul, kes enamasti jäävad meile nähtamatuks.

Soovime teile head lugemist ning kui number kasvatas huvi justiitssüsteemi teemade vastu, siis usume, et leiate asjakohaseid materjale ka kriminaalpoliitika portaalist www.kriminaalpoliitika.ee.

Jako Salla

*kriminaalpoliitika osakonna
analüüsitalituse juhataja,
justiitsministeerium*

Maret Miljan

*vanglate osakonna
taasühiskonnastamise
talituse juhataja,
justiitsministeerium*

Deinstitutsionaliseerimine ja normaalsusprintsip karistuse täideviimise praktikas

Krister Tüllinen

kriminaalpoliitika osakonna nõunik, justiitsministeerium

Eestis tuleb leida rohkem võimalusi kasutada karistuse täideviimisel vangistuse kogukondlikke alternatiive, vanglates aga liikuda minimaalse sekkumise rakendamise suunas, mis motiveerib kinnipeetavaid võtma oma elu eest suuremat vastutust.

Sarnaselt asutuspõhise ja kogukondliku hoolekandega saab karistuse täideviimisel eristada institutsionaalset ja kogukondlikku karistust, millest esimeseks peetakse vanglat ja teiseks kriminaalhooldust. 2016. aasta keskpaigas kannab süüdimõistetuna vangistust või viibib vahistatuna vanglas ligikaudu 2900 inimest. Kriminaalhooldusel on samal ajal 4300 süüdlast. Kui võrrelda neid arve kümne aasta taguse ajaga, siis näeme suurt muutust: vangide arv on vähenenud 34% ja kriminaalhooldusaluste arv 45% (vt joonist 1, lk 4).

Suurt rõõmu nende numbrite üle siiski tunda ei saa, sest suurem osa muutusest on tingitud kriminoloogia põhitõest: kurjategijate arvu ühiskonnas mõjutab eelkõige noorte, kriminaalvastutuse ikka jõudvate meeste suhtarv elanikkonnas ja noorte, eelkõige meeste väljaränne. Seega on Eesti demograafiliste trendide juures kuritegevuse ja kurjategijate arvu vähenemine üsnagi ootuspärane.

Tähelepanu tasub pöörata ka tõsiasjale, et kui kriminaalhooldusaluste arv pidevalt kahaneb, siis vangide arvu vähenemine on

viimaste aastatega aeglustunud. Andmed näitavad, et vangide arv on vähenenud eelkõige vägivallakuritegude toimepanijate arvel, mis on omakorda seotud tapmistest arvu olulise vähenemisega viimasel 20 aastal. Samas on kasvanud uimastitega seotud kuritegusid toime pannud isikute arv ja osakaal vanglas. See küsimus on ühelt poolt seotud Eesti narkokriminaalpoliitika valikutega, kuid teisalt ka sellega, et paljudel juhtudel ei võimalda seadus narkokurjategijale mõista reaalsele vangistusele alternatiivseid karistusi.

Eesti kriminaalpoliitika pole seadnud selget eesmärki vähendada vangide arvu, küll aga on kehtivates kriminaalpoliitika arengusuundades eesmärk kasutada vangistust just kõige ohtlikumate ja retsiidivsemate kurjategijate puhul. Vangide suhtarv Eestis on endiselt ligi kaks korda kõrgem kui Euroopa Liidu maades keskmiselt. See viitab, et vangide arvu vähendamiseks on Eestis veel küllalt ruumi, kuid muutus peab toimuma loomulikult viisil ja olema seotud nii demograafiliste tegurite kui ka üldise kuritegevuse tasemega.

Institutsionaalsed ja kogukondlikud karistused

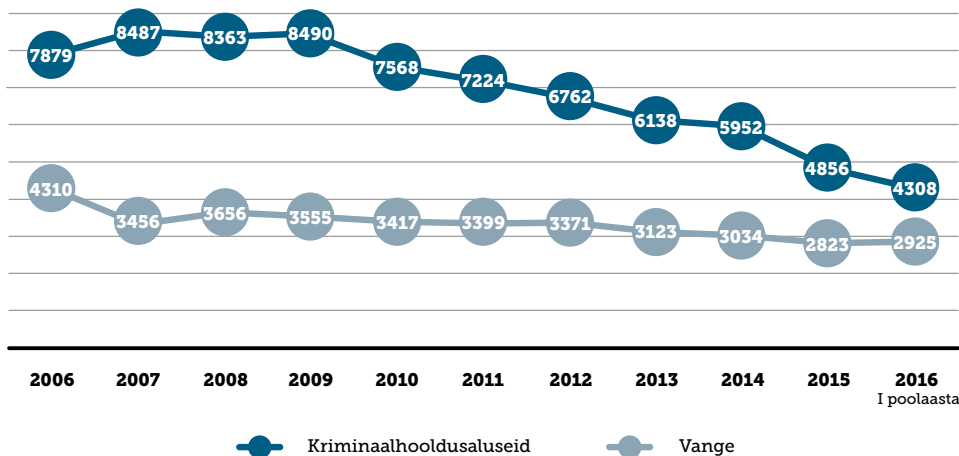
Karistuspoliitika hindamisel on oluline indikaator vangide ja kriminaalhooldusaluste arvu omavaheline suhe ehk siis, kui palju kasutab riik institutsionaalseid ja kogukondlike karistusi.

2016. aasta keskel oli Eestis 100 vangi kohta 147 kriminaalhooldusalust (suhe 1:1,5), samas viie aasta eest oli erinevus märgatavalt kõrgem (1:2,4). Võrdluseks: Euroopa Liidu liikmesriikides jääb vangide ja kriminaalhooldusaluste suhe enamasti vahemikku 1:2–1:3. Võib arvata, et Eesti karistuspraktikas kasvanud institutsionaalse karistuse osatähtsus on hoopis negatiivsem kui see, et kinnipeetavate arv ei ole oluliselt vähenenud.

Eriti paradoksaalne tundub karistuspoliitika muutumine vangistusekesksemaks, arvestades seda, et just kogukondlike karistuste alternatiive on viimase kümne aasta jooksul jõudsalt laiendatud. 2007. aastal alustati elektroonilise järelevalvega ja muudeti tingimisi enne räähtaega vanglast vabastamise protsessi. 2009. aastal võeti kasutusele karistusjärgne

käitumiskontroll ja 2011. aastast on võimalik kuni kaheaastase vangistusega isikutele asendada karistus uimastisõltuvusravi või seksuaalkurjategijate kompleksraviga. Samuti on viimastel aastatel muudetud seaduseid viisil, mis annavad rohkem võimalusi kasutada vangistuse alternatiive olukorras, kus isik paneb katseajal toime uue kuriteo.

Kas see tähendab, et kogukondlikele karistustele antud usalduskrediit on otsa saamas? Ilmselt pole seni suudetud rakendada kõiki võimalusi, mida on vaja heaks kogukondliku karistuse elluviimiseks. Järelevalves on meil kasutamata alkoholi tarvitamist kontrollivad ja GPS põhimõttel toimivad elektroonilised seadmed, mis pakuksid turvalist alternatiivi nii vahistamise kui ka vangistuse korral. Samuti ei ole kogukondlike karistuse kandjatele kõikjal kättesaadavad ravi- ja rehabilitatsiooniteenused, eelkõige peamiste kriminogeensete riskitegurite, nagu alkoholi ja narkootikumide kuritarvitamise, puudulike sotsiaalsete oskuste ning normist häälbivate väärtuste ja hoiakute puhul.

Allikas: justiitsministeerium

Joonis 1. Karistusliku järelevalve all olevate süüaluste arv.

Kas vange on vähe või palju?

Eestis on iga 100 000 elaniku kohta 225 vangi, see on sama suurusjärg, mis Lätis, Moldovas ja Aserbaidžaanis. Enamikus Ida-Euroopa riikides, mis kuuluvad Euroopa Liitu, on vangide arv alla 200 vangi 100 000 elaniku kohta (Poolas 188, Ungaris 183, Bulgaarias 125). Vana Euroopa riikidest on kõige enam vange Suurbritannias: 146. Vangide suhtarv Euroopas on keskmiselt 133 ehk ligi kaks korda väiksem kui Eestis (International Centre for Prison Studies, i. a.).

Selle näitajaga ei astu me ühte jalga isegi mitte Ida-Euroopa, vaid NSVL koosseisu kuulunud riikidega. Seega tuleb avalikkuses tihtipeale kõlavat väidet, et Eesti karistuspoliitika on muutunud leebeks ja karistused on väga kerged, hinnata arvestades taustsüsteemi. Kui võrdleme ennast endiste NSVL riikidega, siis võib selles väites olla tõtt, kuid kui kõrvutame end ELi riikidega, on meil vange siiski endiselt väga palju.

Kui lähtuda vangistuse ja kriminaalhoolduse eesmärkidest ja vahenditest, siis on vangistus ühiskonna jaoks kindlasti kõige turvalisem karistamise viis. Vangistusel on kaks eesmärki: kuriteo toime pannud inimese vabadusest isoleerimine ehk õiguskorra kaitse ja tema õiguskuale käitumisele juhtimine. Ühiskonnast eraldamise eesmärki suudetakse tagada peaaegu täielikult, põgenemised Eesti vanglastest on võrreldes teiste riikidega väga haruldased. Seega valides karistuseks vangistuse, ollakse vähemalt mingis osas edukad – mõistetud vabadusekaotus viiakse igal juhul ellu.

Karistuse täideviimise praktikas oleme seega liikumas vastuoolu Euroopas levinud põhimõtetele ehk kasutame üha enam asutusepõhiseid meetmeid. Lisaks oleme institutsionaalse karistuse täideviimise poliitikas valinud lahenduse, kus meil on võimalikult vähe vanglaid: alates 2016. juunist, kui suleti vangla Harkus, on Eestis kolm vanglat. See

aga tähendab, et meie vanglad on ligikaudu 1000kohalised, mis jällegi on Euroopa kontekstis küllaltki haruldane ning omakorda vastuolus suundumustega väiksemate ning kogukonnale lähemate asutuste poole.

Mis see meile maksma läheb ja kas ühiskond saab head teenust?

Ühe vangi ülalpidamiskulu on keskmiselt 1313 eurot kuus ehk 15 756 eurot aastas (Justiitsministeerium, i. a.). Kui hinnata seda summat riigi maksutulu kontekstis, siis ühe vangi ülalpidamiseks kulub 2,5 keskmist sissetulekut saava töötaja tööjõumaksudega seonduvat maksutulu. Vangistuse teeb kuluks just institutsionaalne karistuse kandmise viis: vangla on 24 tundi ööpäevas aktiivselt tegutsev asutus, millega kaasneb suur personalivajadus. Samuti on võrreldes eelmise kümnendiga kasvanud kinnistute ülalpidamisega seotud kulud, mis omakorda on seotud uute vanglate rajamisega. Kogukondliku karistuse ehk kriminaalhoolduse täideviimise kulud olid samal ajal 52,5 eurot kuus ühe kriminaalhooldusaluse kohta ehk seda teenust saab ühiskond 25 korda odavamalt. See ongi põhjus, miks justiitsüsteem peab otsima kogukondlike alternatiive, kuidas institutsionaalse karistuse osakaalu vähendada.

Arvestades, kui palju karistuse täideviimine ressursi nõuab, tuleks teenuse tellijal ehk ühiskonnal suhtuda vangistuse ja selle täideviimise nõudlikult. Kuidas siis hinnata, kas ühiskond saab vangistusega praegu head teenust? Selleks tuleb uuesti pöörduda vangistuse eesmärkide poole ja rääkida õiguskuale teele juhtimisest, mis väljendab ootust, et pärast vangistust väheneb vabanenud inimese puhul uute kuritegude toimepanemise tõenäosus. Kui vanglas kinni pidamise kriteeriumit on lihtne hinnata ning seda toetab vangla füüsiline keskkond ehk

betoon ja elektroonika, siis õiguskuulekale käitumisele juhtimiseks ja selle tulemuste hindamiseks tuleb vanglaametnikel iga päev vaeva näha.

Ligi 1/3 vange paneb ühe aasta jooksul pärast vabanemist toime uue kuriteo. Retsidiivsust pikema aja jooksul vaadates on numbrid veelgi halvemad. Keeruline on hinnata, kas see number on väike või suur ja kas see näitaja on selline vangistuse kandmise tõttu või sellest olenemata.

Seega tuleb vangistuse kui teenuse hindamisel kasutada alternatiive. Näiteks on võimalik hinnata protsessi ehk seda, kuidas kasutatakse ära aega, mil inimene on vangis ja tema elukorraldus on stabiilne, ta on riigi jaoks kättesaadav ja on loodud võimalus olla temaga kontaktis.

Üheks selliseks indikaatoriks, millega tänapäeva Euroopas vangistuse teenuse kvaliteeti hinnata, on normaalsusprintsipi rakendamine.

Normaalsusprintsip vanglas

Normaalsusprintsip on karistuse täideviimise sisustamisel Euroopas ja Eestis üsna uus mõiste. Sünonüümina on senini karistuse täideviimise iseloomustamisel kasutatud mõistet „minimaalne sekkumine”.

Minimaalne sekkumine tuleneb põhimõttest, et vabaduse kaotus ongi karistuse peamine element ja see tähendab, et kõik muu kinnipidamisega kaasnev peab olema võimalikult vähe õigusi riivav ja tegevusi piirav (Lindstrom ja Leijonram 2008). Ka Euroopa vanglareeglistiku artikkel 3 sätestab, et vabaduseta isikutele kehtestatud piirangud peavad olema võimalikult minimaalsed ja proportsionaalsed, arvestades õiguskorda, millele nad on allutatud. Euroopa vanglareeglistiku artikkel 5 rõhutab, et elutingimused vanglas peaksid olema võimalikult lähedased ühiskonna positiivse elumudeliga.

Normaalsusprintsipi juurutamise kindel eeldus on, et olukorda vanglas juhib selgelt vangla administratsioon ehk siis vanglas ei sallita vägivalda kinnipeetavate ega ka vangide ja vanglateenistujate vahel; kinnipeetavad võivad küll vähesel määral praktiseerida vangla subkultuuri, kuid see ei tohiks vanglateskkonda üldiselt mõjutada. Eesti vanglasüsteemis on tänu uutele vanglatele tekkinud head eeldused selleks, et liikuda normaalsusprintsipi rakendamise poole.

Miks on oluline vanglas normaalsusprintsipi järgida?

Vangistuse peamise tulemusena hinnatakse, kuidas on toimunud kinnipeetava õiguskuulekale teele juhtimine. Vanglat ei eeldata ja ei panda kohustust see eesmärk saavutada, vaid luua tingimused ja võimalused selleks. Kinnipeetava vastutus on neid võimalusi kasutada ja hiljem realiseerida õiguskuuleka ühiskonnaliikmena. Samas ei piirdu taasühiskonnastamist toetavate tingimuste loomine ainult füüsilise keskkonnaga, sama oluline on kinnipeetavate motiveerimine, et nad aitaksid eesmärgi saavutamisele kaasa. Selle eelduseks on aga võimalikult usalduslik õhkkond personali ja kinnipeetavate vahel. Kui ka suhete avatust vanglas pole võimalik võrrelda institutsioonidega väljaspool vanglat, siis kinniste asutuste võrdlevad uuringud näitavad, et personalil ning sisereeglitel on oluline osa keskkonna kujundamisel. Positiivsete muudatuste saavutamise kontekstis on suur vahe, kas vanglateskkond on avatud ja toetav või tuleb selles pigem tegeleda igapäevase ellujäämise ja põhivajaduste rahuldamisega.

Seega, kui loome tavaühiskonnast oluliselt erineva vangistuse keskkonna või harjutame kinnipeetavad tavaühiskonnast teistsuguse elukorraldusega, mida vangistuse kandmine tingimata ei eelda, siis tekib paradoksaalne

olukord, et vanglas luuakse keskkond, mis vangistuse peamisele eesmärgile vastu töötab ehk vangistus suurendab kinnipeetava toimetulematust.

Administratiivse lihtsuse ja majandusliku tõhususe mõttes on kõige parem lahendus see, kus kinnipeetavate elu vanglas on korraldatud võimalikult ühelaadselt. Samas võib tekkida olukord, kus kinnipeetavatel võetakse liialt ära võimalus ja vastutus ise oma elu korraldada. See loob võimaluse, et vanglast kujuneb kuritegeliku käitumise muutmiseks mõeldud institutsioonist omalaadne hoolekandeesutus, kus õigused on piiratud ning ka hoolitsemine ja vastutuse tase sarnaneb institutsionaalse erihoolekandega.

Normaalsprintsiiibi eesmärk pole kinnipeetavatele mugavama elukeskkonna loomine (kuigi ka see võib teatud režiimi puhul juhtuda), vaid luua tingimused, mis motiveeriksid võtma oma elukorralduse üle enamast vastutust ja et vanglal oleks enam võimalusi mõjutada vangistuse eesmärgi saavutamist positiivse mõjutamise kaudu. Lisaks annab see ühiskonnale signaali, et normaalsete elutingimustega kaasneb suurem vastutus enda elukäigu kujundamisel ja selle vastutuse määranglates on ka selgesti mõõdetav (näiteks realselt iga päev tööhõives osalevate kinnipeetavate arv). Seega võib normaalsprintsiiibi, kui seda lahti

seletada eesmärgist lähtudes, ümber sõnastada ka personaalset vastutust toetavaks vangistuse režiimiks.

Kokkuvõte

Ühiskond, mis oma liikmeid liialt palju institutsioonides hoiab, on mõttelaisk ja vaene. Justiitsüsteemis on institutsionaalne karistamine vangistusega paratamatu ja vajalik. Küsimus on aga selles, milline on kogukondlike ja institutsionaalsete karistuste mõistlik proportsioon. Kuna vangistus on vana ja järeleproovitud karistamise vahend, siis vajab kriminaalhooldus kogukondliku karistusalternatiivina senisest enam tähelepanu, et muutuda usaldusväärsemaks. Lisaks artiklis toodud tingimustele on oluline, et kogukondliku karistuse eest vastutava kriminaalhooldusametniku ameti kuvand senisega võrreldes paraneks. Selle eelduseks on aga parem ettevalmistus ja tööle vastav tasu.

Uue Tallinna vangla valmimisega 2018. aastal on kogu Eesti vanglasüsteem füüsiliselt kolinud uude keskkonda, mis loob paremad tingimused personaalset vastutust toetava vangistuse täideviimiseks. Seetõttu tuleb kõigil – vangidel, vangla teenistujatel ja ühiskonnal – olla nõudlikum selles osas, kuidas on vangistus peaesmärgist lähtudes korraldatud. **S**

Viidatud allikad

- International Centre for Prison Studies** (i. a.). Highest to Lowest – Prison Population Rate. www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison_population_rate?field_region_taxonomy_tid=14&=Apply (22.06.2016).
- Justiitsministeerium** (i. a.). Vangistuse kulud. www.vangla.ee/et/uudised-ja-arvud/vangistuse-kulud. (15.09.2016).
- Lindstrom, P., Leijonram, E.** (2008). The Swedish prison system. Ministry of Justice. www.internationalpenalpenitentiaryfoundation.org/Site/documents/Stavern/29_Stavern_Report%20Sweden.pdf (09.11.2014).

Töö vangi ja kriminaalhooldusalusega

Katriin Savits, Ülle Luts, Asta Vaks

Tallinna vangla

Nii vangide kui ka kriminaalhooldusaluste puhul keskendub vanglateenistus korduvkuritegevuse vähendamisele. Inimene, kes pani toime õigusrikkumise, ei oska või ei suuda tihti pärast karistuse kandmist ühiskonnas toime tulla. Raskuste tekkides naastakse kuritegelikule teele. Et seda ennetada, tegelevad nii vangla kui ka kriminaalhooldus lisaks järelevalvele ka õigusrikkujate toetamisega. Eesmärk on vähendada riskitegureid, mis viivad inimese kuritegelikule teele. Keskendume eelkõige kuritegevust põhjustavale käitumisele ja hoiakutele. Kuritegelik käitumine on õpitud, kuid õppida saab ka käitumisviise, mis aitavad ühiskonnas paremini toime tulla.

Riskihindamisega valitakse kohtlemistase

Kriminaalne käitumine on seotud inimese sotsiaalsete ja isiklike probleemidega. Üritame suurendada vangide ja kriminaalhooldusaluste iseseisvat toimetulekuvõimet, et nad saaksid pärast karistuse kandmist õiguskuulekalt hakkama. Enne on aga vaja teada inimese sotsiaalset tausta ja õigusrikkumise põhjuseid. Selleks kasutame riskihindamise meetoodikat. Riskihindamisel on kindel struktuur, kus arvestatakse kõiki fakte. Riskihindamisega selgitame välja süüdimõistetud elukäigu ja probleemid, jõudes nii ka põhjusteni, mis viisid kuritegeliku käitumiseni. Hindamise tulemusel selgub, kui intensiivselt peab inimesega töötama. Kasutusel on neljatasemeline kohtlemismudel: mida rohkem on riske ja vajadusi, seda kõrgem on ka kohtlemistase.

Kohtlemistase annab ametnikule raamid ja teadmise, kui intensiivseid tegevusi ja järelevalvet karistuse kandmise ajaks planeerida. Arvestatakse põhimõtet, et kuriteo kordamise tõenäosus väheneb, kui sekkuda madala riskiga kurjategijate ellu võimalikult vähe. Intensiivsemalt tuleb sekkuda kõrge riskiga kurjategijate tegemistesse.

Tegevusega tagasi ühiskonda

Kui riskid ja vajadused on selged, siis kavandatakse süüdimõistetud karistusaegsed tegevused ja ajaplaan. Riskihindamine ja karistusaja plaan vaadatakse üle vähemalt kord aastas. Siis hinnatakse ka läbi viidud tegevuste mõjusust ning kui vaja, tehakse uusi plaane.

Süüdimõistetutele võimaldatakse vanglas nii üld- kui ka kutseharidust ning riigikeeleõpet. See ei olene kohtlemisastmest. Ka töötamiskohustus on kõigil vangidel. Uuringud kinnitavad, et tööturul hakkamasaamiseks peab inimesel olema vähemalt põhiharidus, mõne eriala kutsetunnistus või töökogemus ning ta peab oskama riigikeelt. Kutseharidusseadus lubab vanglates pakkuda kutseõpet paindlikult, nii saab keskenduda erialaoskuste omandamisele, mitte ainult koolis käimisele.

Ka kriminaalhooldusaluste puhul jälgitakse nende töötamis-, tööotsimis- või õppimiskohustuse täitmist. Teraapiat või mahukaid sotsiaalprogramme madala kohtlemistaseme õigusrikkujatele läbi ei viida. Mida kõrgem on kohtlemistase, seda rohkem planeeritakse ja korraldatakse kuritegelikku käitumist

mõjutavaid tegevusi. Väga kõrge riskiga isikute puhul võib tegevuste valik olla väga lai. Töösse kaasatakse kogu võrgustik ja juhtumikorraldaja kohtub süüdimõistetuga sagedamini.

Nõustamine ja sotsiaalprogrammid

Kuritegeliku käitumise mõjutamiseks kasutatakse nii vanglas kui ka kriminaalhoolduses eelkõige sotsiaalprogramme ja nõustamist. Alati tuleb meele pidada, et kogu plaanitav tegevus peab keskenduma konkreetse inimese kuritegevust põhjustavate tegurite maandamisele. Uuringute järgi aitab riskiteguritega tõhusalt tegeleda individuaalne nõustamine, see on aga kõige aja- ja ressursimahukam. Alternatiivse lahendusena on eri tüüpi probleemide puhuks välja töötatud mitu sotsiaalprogrammi. Neid viivad läbi vastava väljaõppega sotsiaaltöötajad, psühholoogid, kriminaalhooldajad ja inspektor-kontaktisikud. Sotsiaalprogrammid lähtuvad riskiteguritest: nendega lahendatakse sõltuvusprobleeme, arendatakse sotsiaalseid oskusi, mõjutatakse väärtushinnanguid ja hoiakuid, püütakse vähendada vägivalda. Noortele on mõeldud programm „Equip”, et õpetada neile kaaslaste aitamise kaudu vastutustundlikku mõtlemist ja käitumist, naiste jaoks on programm „Võida”. Seksuaalkuriteo sooritanul aitab oma kuritegu ja selleni viinud asjaolusid analüüsida programm „Uus suund”. Lisainfot ja programme lühitutvustuse leiate justiitsministeeriumi vanglateenistuse kodulehel www.vangla.ee -> Taasühiskonnastamine -> Sotsiaalprogrammid.

Avavangla kasvatab isiklikku vastutust

Kui süüdimõistetut on kinnises vanglas tegele- nud oma vanglasse sattumise põhjusriskidega ning puuduvad muud takistavad asjaolud (pole kehtivaid distsiplinaarkaristusi, poolleiolevaid

kriminaalmenetlusi, põgenemiskalduvust vms), siis võib saata ta karistust kandma avavanglasse. Madala kohtlemistasemega ja alla aastase karistusega vangid võivad ka kogu oma karistuse kanda avavanglas. Eesti vanglates on kokku ligi 250 avavangla kohta.

Avavangla erineb kinnisest vanglast järelevalve madalama intensiivsuse poolest. Peamine eesmärk seal on suurendada isiku panust ja vastutust teda puudutavate küsimuste lahendamisel. Vangla personali roll on nõuandev, suunav ja kontrolliv. Enamik süüdimõistetut tegevusi (õppimine, töötamine, rehabilitatsioonitegevused) toimub väljaspool vanglat. See aga ei tähenda, et vang võib liikuda endale sobival ajal soovitud kohtadesse. Vangla territooriumilt lubatakse lahkuda töögraafiku või kooli tunniplaani järgi loa alusel, samuti on vaja luba teenuste kasutamiseks väljaspool vanglat (nt autokool, kohtutäitur, töötukassa jne). Sisseoste teevad avavangla vangid enamasti tavalistest kauplustest, ka selle jaoks on ette nähtud kindel aeg.

Rehabilitatsioonitegevused ja muu asjaajamine on kõigi asutustega varem kokku lepitud ja toimuvad samuti kavandatud ajal. Vangide vajadused on väga erinevad ja vanglavälistest rehabilitatsioonitegevustest ei saa ammendavat ülevaadet anda. Paljudel vangidel on vaja ka näiteks uuendada oma isikut tõendavat dokumenti, täita võlakohustus, otsida koos töötukassa spetsialistidega tööd. Sõltuvusprobleemidega vangid liituvad anonüümsete alkohoolikute ja anonüümsete narkomaanide rühmadega, et neil oleks vabanes tugi olemas. Religioosete toekspidamistega vangid külastavad oma kogudust, seegi kasvatab nende tugivõrgustikku.

Suurt arenguruumi näeme koostöös kohalike omavalitsustega. Inimene võib pöörduda kohalikku omavalitsusse vangistuse ajal näiteks selleks, et uurida elamispinna saamise võimalusi, kuid vajalikke toiminguid saab

ta seal teha alles pärast vabanemist, näiteks võtta end elamispinna järjekorda, vormistada sissekirjutust vms.

Vangla teavitab kohalikku omavalitsust kirjalikult piirkonda vabanevast inimesest. Kirjalikus teates on ka ettepanekud ja soovitusel kohalikule omavalitsusele seoses vangiga. Seni pole kohalikud omavalitsused sellistele teatistele reageerinud, seega vanglad ei tea, kuidas seda infot kasutatakse. Vanglad ootavad, et vangi elukohajärgne omavalitsus oleks kaasatud tema edasise elu korraldamisse. Olgu mureks siis toimetulek, elukoht või perekondlikud suhted. Isegi kui vabanenu ei vaja kohaliku omavalitsuse teenuseid, loodame ja ootame koostööd ning huvi. Kohaliku omavalitsuse roll kuritegevuse ennetamisel on eriti suur esimesel aastal pärast vangi vabanemist, sest siis on kuriteo kordumise oht kõige suurem. Kui sel ajal on kodukohas toetav ametnik, siis väheneb ka kuriteo tõenäosus.

Kriminaalhooldus hõlmab nii järelevalvet kui ka motiveerimist

Kriminaalhooldus on avavanglast veelgi suurema isikliku vastutusega karistuse kandmise viis. Järelevalve on siiski olemas: jälgitakse hooldusaluse käitumist ja temale kohtu või prokuröri pandud kohustuste täitmist. Järelevalve meetodid on aga teistsugused kui vanglas. Kriminaalhoolduse ajal kogub ja analüüsib kriminaalhooldusametnik pidevalt andmeid hooldusaluse käitumise, reeglitest kinnipidamise ja kohustuste rikkumiste kohta. Teabe kontrollimiseks kasutavad kriminaalhooldajad alko- ja narkoteste, kodukülastusi. Hooldusaluselt nõutakse vajadusel tõendeid, tema esitatud andmeid võrreldakse ja kontrollitakse, kasutatakse avalike registreeritud andmeid, vesteldakse spetsialistidega, ametkondadesse tehakse kirjalikke päringuid,

kõrvutatakse ümarlaua kohtumisel saadud informatsiooni, uuritakse meediakajastusi ja suhtluskeskkondades avaldatut. Need igapäevased töömeetodid on sama tähtsad kui isiku motiveerimine tegelema oma riskidega, nõustamine ja sotsiaalprogrammid. Sekkumisi planeeritakse riskide ja vajaduste ning kohtlemistaseme põhjal.

Kui hooldusalune on seadusekuulekas, ei mõjuta nimetatud kontrolltoimingud tema karistuse kulgu kuigivõrd. Väiksemate eksimuste korral saab ametnik aga kohtlemistaseme üle vaadata ja kavandada vajaliku rehabilitatsiooni. Suuremate rikkumiste puhul tehakse kohtule ettepanek pöörata vanglakaristuse täitmisele.

Koostöö eri ametkondadega

Kõrge riskiga õigusrikkujate kriminaalhoolduses oleme viimastel aastatel teinud tihedamat koostööd teiste asutustega. Vägivalla ennetamise strateegias aastateks 2015–2020 on kirjas vajadus koostada suure riskiga õigusrikkujate kohtlemise, ametiasutuste koostöö ja infovahetuse mudel. 2015. aasta algusest on kriminaalhooldussüsteemis rakendatud koostöömudelit MAPP, mille kohta on võimalik täpsemalt lugeda Krista Schönbergi artiklist, lk 28–30. Selle üks osa on pidev infovahetus politsei ja kriminaalhoolduse vahel kiiret reageerimist nõudvate asjaolude korral. Teine koostöövorm on kriminaalhooldusametniku kokku kutsutud ümarlauakohtumine, kus arutatakse konkreetseid juhtumeid ja kooskõlastatakse ametkondade edasine tegevus. Kriminaalhooldaja hindab igast juhtumist lähtudes, milliseid spetsialiste on tarvis kaasata. Kohalike omavalitsuste spetsialistid on väga oodatud ümarlaudades osalema – see mitmekesisust kogutavat teavet ja aitab leida paremaid lahendusi. Seda kinnitavad mitmed head näited üle Eesti, mis puudutavad nii kuriteo ennetust kui ka selle kiiret avastamist. Näiteks teavitavad

sotsiaaltöötajad kriminaalhooldusametnike hooldusalusele määratud alkoholi tarvitamise keelu rikkumisest. Mõnes piirkonnas kontrollivad kriminaalhooldusametnik ja sotsiaaltöötaja koos perevägivalla ohvrite elukohti. Loodame, et sellisest heast praktikast saab kõikjal igapäevase töökorralduse osa. Lastekaitse- ja perevägivallaküsimustes saavad sotsiaaltöötajad ja kriminaalhooldusametnikud kindlasti vastastikku kasulikku koostööd teha ja vajalikku infot koguda. Ümarlaud pakub omavalitsusele lahendusi ka kriminaalhooldusaluste toimetuleku küsimustes. Meie kõigi ühine huvi on turvalisem elukeskkond ja seda aitab luua mitmekülgne koostöövõrgustik.

Kokkuvõtteks

Töö õigusrikkujatega areneb pidevalt. Juhtumikorraldus vanglas ja kriminaalhoolduses on aga üles ehitatud ühtsele alusele: esmalt hindame riske ja vajadusi ning selgitame välja kohtlemistaseme. Kõige suuremat tähelepanu vajavate juhtumite puhul kaasame nii vanglas kui ka kriminaalhoolduses võimalikult laia koostöövõrgustiku, et inimene saaks seadusekuulekaks eluks tuge. Kindlasti saab juhtumikorraldust veel arendada. Töötame selle nimel, et süsteem vanglas ja kriminaalhoolduses oleks ühtne ja sujuv. Tahame olla dünaamiline ja teiste asutustega ühise eesmärgi nimel hästi koos töötav organisatsioon. **S**

Seksuaalkurjategijate kohtlemine karistuse kandmise ajal

Linda Paap

vanglate osakonna taasühiskonnastamise talituse nõunik, justiitsministeerium

2015. aastal registreeriti Eestis 500 seksuaalkuritegu – 35% rohkem kui eelmisel aastal. 85% registreeritud seksuaalkuritegudest pandi toime laste vastu (Tammiste 2016).

Justiitsministeerium saatis 1. juunil kooskõlastusringile Lanzarote konventsiooni ratifitseerimise seaduse eelnõu, mis käsitleb laste kaitset seksuaalse ärakasutamise ja kuritarvitamise eest. Konventsiooni rakendamine eeldab riigi võimekust rakendada kuritegusid ennetavaid meetmeid nii kogukonnas kui ka vanglasüsteemis. Ennetus võib olla mõeldud

nii potentsiaalsetele seksuaalkuritegude toimepanijatele kui ka neile, kes on kuritegusid juba sooritanud.

Seksuaalkurjategijate retsidiivsus- ehk korduvkuritegevuse riski maandamisega tegelevad vanglad (sh kriminaalhooldus) ja ravisutused. Eelmise aasta jooksul kandis seksuaalkuriteo eest vanglakaristust (sh varem süüdimõistetud, kes olid 2015. aastal vähemalt ühe päeva arvel) 171 kurjategijat; kriminaalhooldusel oli 156 süüdimõistetut, kellest 21-le oli kohus määranud kohustusliku ravi.

Juhtumikorraldus vanglas

Kinnipeetavate taasühiskonnastamine toimub juhtumikorralduslikul põhimõttel, mida tutvustavad selles ajakirjanumbris Katriin Savitš, Ülle Luts ja Asta Vaks, lk 8–11.

Nagu ka teistel kinnipeetavatel, nii ka seksuaalkurjategijatel jaotub vangistus vastuvõtufaasiks, põhifaasiks ja vabastamisjärguks. Vastuvõtufaasis aidatakse kinnipeetaval võimalikult sujuvalt vanglaeluga kohaneda, andes talle vajalikku informatsiooni vangistuses viibimise kohta. Siis viiakse läbi ka riskide hindamine Suurbritanniast üle võetud ja Eesti oludele kohandatud teaduspõhise metoodikaga. Kinnipeetavad paigutatakse vanglasse vastavalt riskihindamise tulemusele. Seksuaalkurjategijad paigutatakse Tartu vanglasse (*Täitmisplaan 2016*), kus nendega töötavad spetsialistid, kel on selleks süvateadmised.

Vanglas tehakse kindlaks, kas isik on toime pannud vähemalt ühe kontaktse kuriteo. See tähendab otsese füüsilise kontakti kõrval ka juhtumeid, kus isik oli ohvriga visuaalses kontaktis (ekshibitsionism) või kontaktis interneti kaudu (lapse kohtumisele meelitamine internetis). Interneti kasutamist (lapsi kujutavate) pornograafiliste teoste allalaadimiseks ja jagamiseks aga ei loeta kontaktseks teoks. Kui isik pole toime pannud ühtegi kontaktset seksuaalkuritegu, siis koheldakse teda teiste kinnipeetavatega samadel alustel. Kontaktse teo sooritanuile viiakse aga läbi spetsiaalne Kanada teadlaste välja töötatud seksuaalkurjategijatele mõeldud riskihindamine. Vangla tingimustes on sel kaks osa: *Static-2002* ja *Stable-2007*.

Static-2002 on muutumatutele või meie tahtest sõltumatult muutuvatele (vanus muutub aja jooksul) tegurite mõõtmisvahend, mis lähtub statistilistest näitajatest. Vaadeldakse viit tegurit: vanus, seksuaalkuritegude korduvus, hälbelised seksuaalhuvid, sugulus ohvritega ja üldine kuritegevus. Tegurite

hindamiseks kasutatakse 14 alaküsimust. Hinnangu tulemusel saab tuvastada pikaajalise uue kuriteo riski taseme.

Kuna hindamine põhineb staatilistel tunnustel, võib esmapilgul tunduda, et riskid on muutumatud või muutuvad ainult koos kurjategija vanusega. Õnneks see siiski nii ei ole. Keegi ei saa muuta olematuks isiku sooritatud kuritegusid või hälbelisi seksuaalseid eelistusi, mis mõlemad suurendavad uue seksuaalkuriteo toimepanemise tõenäosust. Kuid spetsialistid saavad aidata kurjategijal retsidiivsusrisi kontrolli all hoida, õpetades probleemilahendusoskusi ja enesekontrolli. Need on dünaamilised ehk ajas muutuvad riskitegurid, mis mõjutavad riskikäitumist kas positiivses või negatiivses suunas (Grünberg 2013). Muudetavaid tegureid on teisigi, seega on sekkumisvõimalusi mitu.

Muutuvatel näitajatel põhinev hindamisvahend *Stable* aitab mõõta lühemaajalist (ühe aasta pikkust) retsidiivsusrisi. Selle vahendi kasutaja peab oskama professionaalselt hinnata isikute suhteid, hoiakuid ja oskusi. Kuna sellise taseme saavutamine nõuab nii aega kui ka kogemust, kasutatakse vanglasüsteemis riskihindaja esimesel kahel tööaastal n-ö topelt-hindamist, kus lõpphinnang antakse koos kogunud mentoriga. Keerulisemate juhtumite puhul kasutatakse seda võimalust ka hiljem.

Static ja *Stable* hindamiste tulemusi kombineerides tehakse kindlaks, kui suur on risk, et isik sooritab uue seksuaalkuriteo. *Stable* hindamisega leitakse lisaks riskitegurid, mis on isiku kuriteole kallutanud, kuid mis on muudetavad. Hindamise tulemuste põhjal planeeritakse kinnipeetavate karistusaega, st määratakse tegevused ja nende ellu viimise ajakava.

Madala riskitasemega seksuaalkurjategijaid koheldakse nagu teisigi kinnipeetavaid ja riske maandatakse üldistel alustel. Süüdimõistetud, kelle *Static* ja *Stable* kombineeritud riskitase

on madal-möödukas või kõrgem, paigutatakse seksuaalkurjategijate üksusesse, sekkumistegevusi planeerides lähtutakse ennekõike uue kuriteo riski maandamisest.

Koos seksuaalkurjategijatega on eriuksuses ka kinnipeetavaid, kes on süüdi mõistetud teistsuguste kuritegude eest. See aitab vähendada seksuaalkurjategijate märgistatust. Üldjuhul on suhtarv 1:3. Teised kinnipeetavad on keskmisest madalama riski ja keskmisest lühema karistusajaga.

Sekkumistegevuste planeerimine

Vangistuse põhifaas keskendub eelkõige süüdimõistetud uue kuriteo riski maandamisele. Sekkumistegevusi planeeritakse kinnipeetava individuaalsesse täitmiskavasse. Mõned tegevused, näiteks töötamine, on teatud kinnipeetavatele kohustuslikud (*Vangistuseseadus* 2016). Tartu vangla seksuaalkurjategijate kohtlemise mudeli alusel läbivad kurjategijad karistusaja esimesel aastal sekkumisprogrammi „Uus suund”.

Sekkumistegevusi planeeritakse riskist, vajadusest ja vastavuse printsiipidest lähtudes (Andrews ja Bonta 2015). Riski printsiipi järgides tuvastatakse kõrgema riskiga isikud ja neile määratakse rohkem sekkumistegevusi. Ressursid on piiratud ja kõigile neid lihtsalt ei jätku. Kõrgema riskiga isikute puhul on sekkumistegevuste tulemuslikkus ka oluliselt suurem, madala retsidiivsusrisi puhul on see pea olematu (Lowenkamp jt 2006).

Vajaduse printsiibi põhimõte on, et kinnipeetavatele määratud sekkumised vastavad nende vajadustele – sekkumistegevused peavad maandama riskihindamise käigus tuvastatud muudetavaid riskitegureid. Kehtib printsiip, et tuleb lähtuda isikust ja tema vajadusest, mitte vangla võimalustest. Tegeleda tuleb kõigi kuritegelikku käitumist mõjutavate riskiteguritega, seda ka siis, kui vanglal pole

võimalik pakkuda sobivat sekkumisprogrammi. Sel juhul kasutatakse individuaalset nõustamist.

Seksuaalkuriteod ja nende toimepanemise asjaolud on väga erinevad, seega peavad erineva ka lähenemised. Võtame näiteks lastevastased kuriteod. Kõik lapsi seksuaalselt ära kasutavad isikud ei ole pedofiilid. Üpris tihti juhtub, et seksuaalkuriteo toimepanija elaks hea meelega seksuaalelu täiskasvanud partneriga, kuid ta lihtsalt ei oska nendega suhteid luua ja hoida. Ta suhtleb ainult lapsealistega, kuna see on lihtsam. Sel juhul tuleb inimesele õpetada uusi oskusi. Tarvis on nii sotsiaalseid oskusi, mis aitavad luua suhteid lubatud partneriga, kui ka oskust mõista oma tegude tagajärgi. Teo toimepanijad ei mõista tihtipeale, kui rängalt mõjus see kannatanule, eriti siis, kui nad ei kasutanud otsest vägivalda. Pedofiilil on seksuaalne orientatsioon lastele. Sel juhul ei ole suhtlemisoskuste arendamisest kasu, arendada tuleb hoopis enesekontrolli.

Vastavuse printsiip tähendab seda, et iga sekkumistegevust kavandades tuleb arvestada individuaalseid, sotsiaalseid ja isiksuslikke asjaolusid, mis võivad mõjutada sekkumise efektiivsust. Näiteks kui isiku kognitiivne võimekus ei võimalda tal sekkumisprogrammist aru saada, siis tuleb seda lihtsustada ja vajadusel ka programmi läbimise aega pikendada. Seksuaalkurjategijate puhul on üsna tavaline toime pandud tegu eitada. See ei mõjuta kuivõrd uue kuriteo riski, kuid võib mõjutada sekkumistegevusi. Absoluutse eitamise puhul tuleb esmalt jõuda seisu, mis võimaldab teo põhjuste ja ajendite analüüsi.

Seksuaalkurjategijate sekkumisprogramm on olemuselt motiveeriv ega eelda oma tegude täielikku tunnistamist, eitamise vähendamiseks kasutatakse ka motiveeriva intervjuerimise võtteid.

Seksuaalkurjategijad saavad osaleda ka individuaalses psühholoogilises või sotsiaalses nõustamises ja perenõustamises ning läbida

teiste riskivaldkondade (sõltuvus, pere- ja paarisuhte vägivald) programme või sotsiaalsete oskuste arendamisele keskendunud tegevusi. Nad võivad omandada haridust (sh õppida riigikeelt) ja töökogemust, arendada oma peresuhteid (nt lühi- ja pikaajalised kokkusaamised lähedastega) ja osaleda usulises tegevuses.

Arenguvõimalusi on praeguses süsteemis veel palju. Oskame üsna hästi vahet teha eri riskitasemetega isikutel, kuid neile tegevusi kavandades lähtume vaid jaotusest madala ja madalast kõrgema taseme vahel. Saame pakkuda individuaalnõustamist, kuid suur puudus on kõrge riskitasemega isikutele mõeldud spetsiaalsest grupiprogrammist, selle ostmine on plaanis lähiaastail.

Sekkumisprogramm „Uus suund”

Kognitiiv-käitumuslikul teorial põhineva sekkumisprogrammi „Uus suund” eesmärk on aidata seksuaalkurjategijal mõista enda tegu, analüüsida selleni viinud asjaolusid ning liikuda selle poole, et elada tulevikus ilma kuritegusid toime panemata ja hälbiva seksuaalhuvita. Otsitakse üles isikut kuritegelikule teele suunavad mõttevead ja leitakse neile positiivse mõjuga alternatiivid. Programm põhineb muu hulgas hea elu mudelil (ingl *Good Lives Model*), mis keskendub isiku positiivsetele eesmärkidele ja nende saavutamisele seaduskuulekal teel (Purvis jt 2014). Riskid maandatakse inimest jõustaval viisil: temas kasvab teadmine, et tema käitumine oli vale, kuid tal on võimalik liikuda universaalsete positiivsete eesmärkide poole.

Programm viiakse üldjuhul läbi kinnipidamise põhifaasi esimeses pooles, kuid jätkutegevused ja kinnistavad vestlused kestavad karistusaja lõpuni. Kuigi programm

määratakse kõigile seksuaalkurjategijatele, kõik seda ei läbi, sest osal kinnipeetavatest pole selleks piisavalt motivatsiooni. Kuigi kinnipeetavate motiveerimisega tegeletakse kogu karistusaja vältel, esineb siiski juhtumeid, kus riskimaandamiseks planeeritud tegevused jäävadki ellu viimata. Motivatsioonipuudus ei tähenda automaatselt kahetsuse puudumist, pigem on tegu enesekaitsega – inimene keeldub sekkumisest, sest eitab oma kuritegu või vähendab selle kahjusid. Mõned kinnipeetavad arvavad, et nad on muutusotsuse juba vastu võtnud ega vaja enam psühholoogide abi. Enamasti väidavad kinnipeetavad, et nad asuvad muutuste tsükli (Prochaska jt 1992) säilitamise faasis; nendega vesteldes aga ilmneb, et tegelikult on nad kaalutlusfaasis.¹

Vabastamisjärk

Sisuliselt tegeletakse kogu vangistuse kestel kinnipeetavate vabanemiseks ettevalmistamisega, kuid vangistuse lõpuosas ehk vabastamisjärgus keskendurakse sellele, kas isikul on elu- ja töökoht ning millist toetust ta vajab.

Kuus kuud enne karistuse lõppu saab kinnipeetav alustada koostööd tugisikuga, kes toetab teda hiljem vabaduses. Kinnipeetaval on pärast vabanemist võimalik saada ka nõustamist koos ajutise majutusteenusega. Kinnipeetavale antakse teavet tulevases elukohas pakutavate tugiteenuste kohta ja vajalikud kontaktid (nt anonüümsed alkooolikud, anonüümsed narkomaanid jms).

Kui kinnipeetav kannab oma karistuse lõpu avavanglas, siis on tema naasmine ühiskonda järkjärguline ja toetatakse iseseisvuse saavutamist. Avavangla on suur soodustus, mida kinnipeetavad oskavad hinnata ja selle tingimusi üldjuhul ei rikuta. Avavanglas lisandub tavapärasele *Static* ja *Stable* hindamisele

¹ Prochaska muutuste tsükli kohaselt toimuvad muutused käitumises vastavalt kindlatele faasidele: eelkaalutus, kaalutus, otsus, aktiivne tegevus muutuse nimel, säilitamine. Säilitamise faasist liigub inimene tagasilanguse korral uuesti eelkaalutluse faasi. Faaside pikkus on erinev iga muutuse puhul, kuid nende järjekord on püsiv.

seksuaalkurjategijate akuutne hindamisvahend *Acute*. See keskendub seksuaalkurjategijate igapäevase käitumise muutustele ja aitab tuvastada riski tõusu konkreetsel ajahetkel. Näiteks kui isik loobub koostööst või on emotsionaalses kriisis, siis see näitab, et tal võib olla kõrgem kuriteo toimepanemise risk. *Acute* hindamist tehakse oluliselt sagedamini kui *Static* ja *Stable* hindamist. Kõrgema riski tasemega isikute puhul korraldatakse seda avavanglas vähemalt kaks korda kuus. Kuna aga isikud on pidevalt vangla töötajatega kontaktis, jälgitakse muutusi käitumises iga päev.

Tähtaegse vabastamise korral antakse juhtumikorraldus kokkuvõtva teatisega üle kinnipeetava tulevase elukoha omavalitsusele. Kohaliku omavalitsuse teavituseks on seksuaalkurjategijate puhul väga oluline, sest neil on suur tõenäosus sattuda vabaduses tagakiusamise ohvriks, mis on oluline riskitegur. Samuti peab lastekaitsetöötaja saama tuvastada isiku ligipääsu potentsiaalsetele ohvritele, seda eriti juhul, kui isik on keeldunud osalemast kuriteopõhistes sekkumistegevustes. Kui isik asub elama oma ohvriga samasse kohta, siis vajab olukord kindlasti lisatähelepanu, sekkumise vajadus sõltub iga juhtumi üksikasjadest.

Kriminaalhooldus

Kinnipeetavate ennetähtaegse vabastamise korral antakse juhtumikorraldus üle kriminaalhooldusele. Riskide hindamine ja sekkumistegevused jätkuvad siis samadel alustel kui vanglas. Enne tähtaega vabanenu kohtub kriminaalhooldusametnikuga keskmiselt kaks korda kuus kriminaalhooldusosakonnas, lisaks toimuvad kodukülastused.

Kriminaalhooldusel tuleb täita karistusseadustikus määratud kontrollinõudeid, lisaks võib kohus hooldusalusele määrata teisi kohustusi (*Karistusseadustik* 2016). 2015. aastal määrati kriminaalhooldusel olnud seksuaalkurjategijatele kõige sagedamini

kohustus läbida sotsiaalprogramm, seda tehti 84 juhul. Alkoholi tarvitamine oli keelatud 47 ja narkootikumide tarvitamine 39 juhul, kohtu määratud kohtades viibimine ja/või isikutega suhtlemine oli keelatud 41 juhul, kohustus asuda tööle või omandada üldharidus või amet oli määratud 27 inimesele, 21 aga pidid minema ravile. Kõigil juhtudel ei olnud ravi vorm ja liik täpsustatud, alati ei peetud silmas ka seksuaalkurjategijate kompleksravi justiitsministri 04.06.2013. aasta määruse mõistes (*Kompleksravi...* 2016).

Mainitud kompleksravi on vangistuse osalise asendusena võimalik määrata neile täisealiste isikutele, kes on kuriteo toime pannud nende ravitava või kontrollitava psüühikahäire tõttu ning kellele määratud karistusaeg on kuus kuud kuni kaks aastat ja kes on raviga nõustunud (*Karistusseadustik* 2016). Kompleksravi osutab justiitsministreeriumi lepingu alusel OÜ Arstlik Perenõuandla, ravimeid täiendab psühhoteraapia. Medikamentoosne ravi ei tähenda automaatselt nn hormoonravi, tegu võib olla ka näiteks antidepressantraviga. Ravi määrab iga juhtumi puhul raviarst. Seni on kompleksravi määratud üksikutele isikutele. Käitumiskontrolli kohustusena määratud ravi tähendab üldjuhul psühhiaatri vastuvõtule pöördumist ning edasist ravi psühhiaatri määratu põhjal (vt Rammul jt 2010).

Seksuaalkurjategijatega töötavate kriminaalhooldusametnike sõnul on suurim probleem häbimärgistamine, mis tabab seksuaalkurjategijaid vabaduses. Sellega kaasnev tugev meeleolulangus on aga riskitegur. Lisaks ühiskondlikule hukkamõistule kohtavad need inimesed halba suhtumist ka ametiasutustes. Raske on leida spetsialisti, kes neid aidata oskaks või tahaks. Takistuseks on see, et psühhiaatritel jt spetsialistidel ei ole väljaõpet seksuoloogias. Teisalt on küsimus suhtumises. Kui spetsialist ei taha seksuaalhälvetega tegeleda ja on seisukohal, et seksuaalkuriteo toime pannud isikud väärivad

eluaegset häbiposti, mitte abi, siis temaga kohtunud teo toimepanijal kaob viimanegi lootus midagi muuta.

Seksuaalkurjategijatega töötavad spetsialistid taunivad nende kuritegusid sama tugevalt kui kogu ühiskond, kuid nad saavad aru, kui oluline on karistust kannnud inimesed taasühiskonnastada ning kaasa aidata uute tegude ärahoidmisele. Ka kõige pikem vanglakaristus saab kord otsa ja kui ühiskond ei aita inimestel oma probleemidega toime tulla, vaid süvendab neid, siis on tagajärjed dramaatilised. Kriminaalhooldusametnikud teavad ka juhtumeid, kus seksuaalkurjategija on abi leidnud. Neil juhtudel on spetsialistid tegutsenud eelarvamusteta, mis laseb tekkida usaldussuhtel. Head tööd on teinud nii terapeudid kui ka töötukassa tugiisikud. Heade tulemuste eelduseks on professionaalsus, tähtis on ka inimeste sobivus.

2015. aastal loodi seksuaalhälbe nõuandetelefon STOPP. Numbri 666 5120 võivad nõu küsida inimesed, kellel on küsimusi enda seksuaalkäitumise ja -hälvete osas, nende lähedased ja ka ametnikud (Abikeskused 2016).

Seksuaalkuritegude tagajärjed on seda võrd rasked, et sellel teemal peavad paratamatult koostööd tegema paljud asutused. Kriminaalhoolduse kestel korraldatakse regulaarselt ümarlaudu MAPPA meetodil (vt lähemalt Krista Schönbergi artiklist, lk 28–30).

Ümarlaudade läbiviimine tähendab ka seda, et kriminaalhoolduse lõppedes ei jää hooldusalune üksi – tema kõrval on toetavad spetsialistid, kes teavad, millised on tema riskid, vajadused ja tugevused. Selline koostöövorm on veel suhteliselt värske ja arengujärgus. Eelarvamustevabalt, uusi teadmisi ja oskusi omandades ning koostöös saame aga liikuda kõigi jaoks turvalisema ühiskonna poole. **S**

Viidatud allikad

- Abikeskuste kodulehekül,** <http://abikeskused.ee/nouandetelefon-stopp>. (23.06.2016).
- Andrews, D. A., Bonta, J.** (2015). *The psychology of Criminal Conduct*. Routledge: New York.
- Grünberg, M.** (2013). Kriminogeensete riskide hindamine. Justiitsministeerium.
- Karistusseadustik.** (2016). Riigi Teataja I, 21.06.2016, 23.
- Kinnipeetava individuaalse täitmiskava koostamise ja rakendamise juhend.** (2014). Riigi Teataja I, 07.01.2014, 7.
- Lowenkamp, C. T., Latessa, E. J., Holsinger A. M.** (2006). The Risk Principle in Action: What Have We Learned From 13 676 Offenders and 97 Correctional Programs? *Crime & Delinquency* 52(1), 77–93.
- Prochaska, J. O., DiClemente C. C., Norcross, J. C.** (1992). In search of how people change. Applications to addictive behaviors. *American Psychologist*. 47, 1102–1114.
- Purvis, M., Ward, T., Willis, G.** (2014). Applying the Good Lives Model of Offender Rehabilitation to Sex Offenders. *The Safer Society Handbook of Adult Sexual Offense Assessment and Treatment*. Safer Society Press.
- Rammul, I., Häidkind, R., Kraas, K., Alaver, P., Laas, L., Rang, P., Friedemann, K.** (2010). Ravijuhi seksuaalkurjategijate menetlemiseks. Tallinn.
- Seksuaalkurjategijate kompleksravi ettevalmistamise, täitmise ja järelevalve kord.** (2013). Riigi Teataja I, 01.06.2013, 28.
- Tammiste, B.** (2016). Seksuaalkuriteod. Kogumikus: Kuritegevus Eestis 2015. Tallinn: Justiitsministeerium. www.kriminaalpoliitika.ee/sites/kriminaalpoliitika/files/elfinder/dokumentid/kuritegevus_eestis_2015.pdf. (23.06.2016)
- Täitmiskaart.** (2016). Riigi Teataja I, 21.04.2016, 10.
- Vangistusseadus.** (2015). Riigi Teataja I, 23.03.2015, 141.

Uimastisõltlaste rehabilitatsioon vanglasüsteemis

Tõnis Palgi

sotsiaaltöötaja, Tartu vangla

Eesti vanglates kannab praegu karistust veidi alla 900 kinnipeetava, kellel on diagnoositud sõltuvus narkootilisest aineist (ligikaudu 32% kõigist kinnipeetavatest). Uimastisõltuvus on üpris määrava tähtsusega kuritegeliku käitumise kordumist soodustav tegur. Sõltuvushäire kontrolli alla saamine võib mõne õigusrikkuja jaoks oluliselt maandada uute kuritegude toimepanemise riski.

Artikkel annab ülevaate uimastisõltlaste taasühiskonnastamisest Eesti vanglasüsteemis, keskendudes reaalse vanglakaristust kandvate uimastisõltlaste kohtlemisele.

Üksus sõltuvusdiagnoosiga kinnipeetavatele

Uimastisõltlaste rehabilitatsioon vanglas on korraldatud keskselt: kogu tegevus toimub vastava kontseptsiooni kohaselt. Iga-aastasel kontseptsiooni ajakohastamisel osalevad kõik kaasatud spetsialistid, kes vaatavad üle selle vastavuse reaalsele vajadusele. Ressursside efektiivse kasutamise ja teenuse kvaliteedi tagamiseks on sõltuvushäirega kinnipeetavad koondatud Tartu vangla spetsiaalsesse üksusesse. 176kohalise sõltuvusrehabilitatsiooni üksuse töö eesmärk on tekitada kinnipeetavas tahe tegeleda sõltuvushäirega, et edaspidi elada täisväärtuslikku ja õiguskuulekat elu. Üksusesse paigutamise aluseks on arsti või

psühhiaatri poolt diagnoositud sõltuvus narkootilisest aineist. Lisaks kehtib nõue, et viimasest uimastitarvitamisest peab üksusesse suunataval kinnipeetaval olema möödunud kõige rohkem aasta. Üksuses viibivatele kinnipeetavatele tagatakse igakülgne ravi (ka metadooni asendusravi) ja võimalus osaleda tervenemist soodustavates rehabilitatsiooniprogrammides.

Selle aasta juulikuu seisuga oli ligikaudu pooltel (48%) sõltuvusdiagnoosiga vangidest sõltuvus opioididest, 5%l kannabinoidide (marihuaana) tarvitamisest tingitud sõltuvus, 18%l muude stimulaatorite (nt amfetamiin) tarvitamisest tingitud sõltuvus ja 27% olid tarvitanud mitmeid või muid narkootilisi aineid. 2%l sõltuvusega kinnipeetavatest olid ülejäänud diagnoosid, sh sõltuvus kokaiini, rahustite, uinutite või lenduvate lahustite (benssiini, nitrolahusti, atsetooni) tarvitamisest. Vanglasüsteemis pole eraldi sekkumisüksusi kinnipeetavatele, kellel on diagnoositud alkoholi või tubaka tarvitamisest tingitud käitumis- ja psüühikahäired; nendega töötavad üldistel alustel meditsiini- ja taasühiskonnastamise osakonna spetsialistid ning kontaktisikud. Kinnipeetavatele, kes ei vasta sõltuvusrehabilitatsiooni üksuse kriteeriumitele, pakutakse sekkumisprogramme üldistel alustel – nad ei viibi küll spetsiaalses üksuses, kuid saavad osaleda sotsiaalprogrammides

(sh ka sõltuvusriski maandamiseks), neile on tagatud ravi ja teised taasühiskonnastavad tegevused. Kinnipidamisasutustes viibivatest uimastisõltlastest ligikaudu pooled on sõltuvuse remissiooni faasis (viimati sõltuvusainet tarvitanud üle aasta tagasi), ligikaudu 20% on vahistatu staatuses.

Sõltuvusrehabilitatsiooni üksuse töö planeerimisel lähtutakse seisukohast, et võõrutusseisus sõltlasele on säilinud kontakt selle reaalsuse ja seisunditega, mis tingisid ja toetasid tema sõltuvuskäitumist, seetõttu on väga tähtis kohese riskipõhise sekkumise põhimõte. Üksnes kontrollitud keskkonnas viibimisest sõltuvushäire kontrolli alla saamiseks jääb aga väheks, kuigi inimene ise võib innukalt uskuda, et kuna on vangistuse ajal toime tulnud ilma uimastiteta, siis saab ta hakkama ka pärast vabanemist.

Individuaalne lähenemine

Vangistusseaduse nõuetest lähtudes koostatakse igale üle aastase karistusajaga kinnipeetavale individuaalne täitmiskava, milles on fikseeritud tema vabastamise ettevalmistamiseks vajalikud abinõud. Sõltuvusrehabilitatsiooni üksuse kinnipeetavate individuaalne täitmiskava sisaldab lisaks haridustee jätkamisele või tööharjumuse kujundamisele ka sõltuvusrehabilitatsiooniga seotud eesmärgi, nt osalemist sekkumisprogrammides.

Üksuses tegutseb kuus inspektor-kontaktisikut, kelle ülesanne on konkreetse kinnipeetava juhtumi korraldamine: tema riskide hindamine, riske maandavate tegevuste planeerimine ja nende ellu viimine, tegevuste täitmise ja riskide muutuse hindamine, samuti igapäevaelu puudutavate küsimuste lahendamine. Regulaarselt hinnatakse kinnipeetava motivatsiooni sekkumistegevusteks ja rehabilitatsiooni edenemist.

Üksuses on neljaastmeline süsteem, kus kinnipeetav liigub astmete vahel vastavalt sellele,

kuivõrd on ta motiveeritud oma sõltuvuskäitumist muutma. Üksusesse saabuvad ja väga madala motivatsiooniga kinnipeetavad asuvad esimesel astmel, kus rehabilitatsiooni põhirõhk on innustada kinnipeetavat sõltuvuskäitumist muutma. Teisel astmel on kinnipeetav omandanud mõningase motivatsiooni ja osaleb aktiivse rehabilitatsiooni ettevalmistavates tegevustes. Aktiivne rehabilitatsioon toimub kolmandal astmel. Neljas aste keskendub muutuse kinnistamisele ning avavanglasse paigutamise ja vabanemise-eelsete toimingute ettevalmistamisele.

Sekkumisprogrammid ja toetavad tegevused

Taasühiskonnastamise toetamiseks on kõrgema motivatsiooniga kinnipeetavad paigutatud 44kohalisse aktiivse rehabilitatsiooni osakonda, kus lisaks individuaalses täitmiskavas määratud sekkumisprogrammidele on võimalus osaleda toetavates tegevustes: joogas, vabastavas hingamises, loomaterapias, spordiprogrammides kehalise aktiivsuse säilitamiseks või loovtegevustes. Oluliseks on peetud rehabilitatsiooni soodustava õhkkonna kujundamist, osakond on olnud tubakavaba alates selle loomisest. Soodustatakse süüdimõistetute eneseabigruppe. Regulaarselt tegutsevad anonüümsete narkomaanide (AN) tugigrupid ning oma koht on ka kristlikul tugigrupil, mida samuti viivad läbi kinnipeetavad ise.

Sekkumisprogramme viivad ellu üksuse struktuuri kuuluvad psühholoog ja kaks sotsiaaltöötjat. Peamine sekkumiste lähtealus on motiveeriv intervjuerimine (MI), mis on osutunud asendamatuks meetodite kogumiks klientides muutumissoovi esile kutsumiseks ja arendamiseks, aga ka kogu tööprotsessi hindamiseks. Üksusesse suunatud vangid saavad esmalt osaleda tervist ja sõltuvushäire olemust puudutavas loengutsükli. Hea

koostöö on Eesti HIV-positiivsete võrgustiku. Tervisegruppidesse ja loengutsüklitesse kaasatakse ka metadooni asendusravi saavaid kinnipeetavaid. Tervenemisele ja kainusele keskendunud programmidesse (nt 12 sammu tugigrupp) on oodatud need, kelle metadooni asendusravi on lõppenud.

Peamise sõltuvuskäitumise muutmist motiveeriva programmina kasutatakse kognitiiv-käitumuslikule teooriale tuginevat eluviisitreeningut, mis tegeleb muutumise motivatsiooni puudutavate teemadega, tekitab huvi sõltuvushäire kontrollimise ja tagasilanguse ennetamise meetodite vastu. Kõige olulisemaks rehabilitatsiooniprogrammiks on saamas motiveerivale intervjuerimisele tuginev programm „Jõud muutuda” (ingl *Strength to Change*), millega antakse osalejatele aktiivne roll muutuse suunas liikumiseks ning toetatakse tema isikust lähtuvat positiivset ressursi muutumiseks.

Tugi pärast vabanemist

Rehabilitatsiooniprotsessi kestlikkuse huvides ärgitatakse kinnipeetavaid pärast vabanemist osalema AN tugigruppides ning toetava keskkonna puudumisel või suurema sekkumisvajaduse ilmnemisel pöörduma rehabilitatsioonikeskusesse. Viimase kasuks otsustab vanglast vabanevate kinnipeetavate ilmselge vähemus. Siiski ei jää kõik kinnipeetavad pärast vanglast vabanemist omapäi – suur osa süüdimõistetutest vabaneb vangistusest tingimisi enne tähtaega ja osa jääb ka karistusjärgse käitumiskontrolli alla ning nendega tegelevad edasi kriminaalhooldusametnikud, kes viivad läbi sekkumisprogramme ja pakuvad individuaalset tuge ning teostavad järelevalvet. Kinnipeetavatel on võimalik saada tugisik, kes alustab temaga tööd juba karistuse ajal ning aitab lahendada ka praktilisi küsimusi, näiteks eluasemeprobleeme. Tähtajal vabanevad kinnipeetavad saavad oma

elu korraldada koos kohaliku omavalitusega, keda enne isiku vabanemist teavitatakse kirjalikult, milliseid tegevusi konkreetne inimene vangistuse ajal läbis ning antakse nõu, mida edaspidises töös silmas pidada.

Süsteemi kitsaskohad

Sekkumisprogrammide läbiviijad vanglasüsteemis näevad suurima raskusena asjaolu, et ligikaudu 80% tööst toimub vene keeles. Ehkki kinnipeetavatel on võimalik õppida riigikeelt, on enamiku keeleoskus siiski programmides osalemiseks ebapiisav. Riigikeele oskuse viimine tasemeni, mis seda võimaldaks, võib võtta küllaltki kaua ja ei haaku kohese riskipõhise sekkumise põhimõttega.

Samuti ei saa mööda vaadata tõsiasi, et üks psühholoog ja kaks sotsiaaltöötajat üksuse 176 kinnipeetava kohta on liiga vähe. Arvestades, et kõigile kinnipeetavatele tuleb hoolimata nende motiveeritusest läbi viia individuaalses täitmiskavas ettenähtud programmid, jääb rehabilitatsioon pahatihti formaalseks. Seda mõjutab ka asjaolu, et individuaalse täitmiskava tegevusi kavandatakse kvartali kaupa, kuid inimese arengut ei ole võimalik sel viisil planeerida.

Sekkumistegevuste efektiivsust mõjutab ka see, et enamik kinnipeetavaid soovib rehabilitatsiooni läbida selleks, et pääseda avavanglasse või vabaneda tingimisi enne tähtaega.

Kinnipeetavate motivatsioon sõltuvushäirega tegeleda on väga erinev. Selliseid inimesi, kes probleemi teadvustavad ja on nõus tegema konkreetseid jõupingutusi sõltuvushäirega tegelemiseks, pole kuigi palju. Samas ei tohiks see olla ka suur üllatus: 2011. aastast avanenud alternatiivset karistuse kohaldamise meetod, vangistuse asendamist raviasutusse suunamisega, on süüdimõistetud uimastisõltlased kasutanud tagasihoidlikult. Huvi on väike, kuna ravile suunamise eelduseks on isiku vaba tahe ja soov probleemiga tegeleda.

Suure osa uimastisõltlaste ainuke rehabilitatsioon toimub vangistuse ajal, mis on ka paljude uimastisõltlaste puhul see napp aeg, mil nad

riiklike süsteemidega kokku puutuvad. Seega ei saa vanglas toimuva rehabilitatsiooni olulisust hoolimata selle kitsaskohtadest alahinnata. **S**

Väljast suletud, seest avatud: retsidiivsuse vähendamine noortele mõeldud kinniste asutuste abil

Jako Salla

kriminaalpoliitika analüüsi talituse juhataja, justiitsministeerium

Eestis on noortele õigusrikkujatele mõeldud kinnistele asutustele, võrreldes paljude muude kriminaalpoliitika teemadega, suurt tähelepanu osutatud. Riigikontroll on korduvalt analüüsinud erikoolide tulemuslikkust, õiguskantsler on viidanud laste olukorra ja õigusliku raamistiku puudustele, tehtud on tudengitöid ja muid uuringuid ning analüüse. Ajakirjanduses on tähelepanu juhitud korratustele ja probleemidele erikoolides Puiatus, Kaagveres ja Tapal, samuti Tallinna Laste Turvakeskuses ning Viru vangla noorteüksuses.

Kümnenädiga on olukord neis asutustes taristu suhtes palju paremaks muutunud. See, et lapsed ei ole jooksus ning füüsiline turvalisus on paremini tagatud, võimaldab alustada sisulise tööga ning rääkida ka sellest, milliseid tulemusi võiks kinnistelt asutustelt üldse oodata. Kinniste asutuste puhul on õigusrikkumised kindlasti vaid üks osa probleemidest, millega noored kokku puutuvad. Sõltuvusainete tarvitamine, katkenud pere-suhted ja probleemid koolis on paljude noorte puhul omavahel läbi põimunud teemad.

Noorte puhul kasutatakse kinnisi asutusi aasta-aastalt järjest vähem. Sellele on tublisti kaasa aidanud deinsituatsiooniseerimisprintsipi rakendamine koos teadlikkuse

suurenemisega kinniste asutuste negatiivsetest mõjudest. Oluline mõju on olnud ka niisugustel teguritel, nagu demograafilised muutused ja alaealiste poolt toime pandud süütegude arvu vähenemine. Riiklikud strateegiad, nagu näiteks vägivalda ennetamise strateegia ja justiitsministeeriumi arengukava, näevad ette kinnistes asutustes viibivate noorte arvu vähenemist ka tulevikus.

Vabadusest ilma jätmine ei saa olla eesmärk omaette. Kriminaalpoliitika kujundamisel on seda käsitletud pigem sekkumise abivahendina, mis annab võimaluse noorega töötamiseks. Põhjamaade kinniste asutuste töötajad, keda oleme külastanud, on rõhutanud just seda, et noorega töötavate spetsialistide vastutus on suur: n-ö luku taga viibitud aeg tuleb täita mõtestatud tegevusega.

Noore isoleerimise ja tema ellu sekkumise mõte seisneb loodetavas käitumise muutuses, olgu selleks kooli tagasi pöördumine, kodus elamine, ravile allumine või halbadest sõpradest, uimastitest ja kuritegevusest loobumine. Pole selge, mil määral meie kinnised asutused endale selliseid eesmärke seavad ja kuidas neid saavutavad. Ilmselt on sellele teemale jätkunud vähe tähelepanu ka seetõttu, et nii mõneski asutuses on seni tulnud tegeleda

pigem ellujäämisküsimustega, st igapäevase korra loomise ning turvalisuse tagamisega.

Retsidiivsuse vähendamine

Retsidiivsuse vähendamist silmas pidades on noortele mõeldud kinniste asutuste puhul olnud oluliseks probleemiks jätkutoe puudumine. Tänapäevaks on selles suunas astunud mitmeid samme nii asutused ise kui ka riik, luues selleks võimalusi ja regulatsioone. Näiteks Maarjamaa hariduskolleegeium on teinud rõhuasetuse peretööle ning töötatud selle nimel, et koolist lahkudes oleks noortel olemas koht, kus edasi õppida. Hiljuti muudeti karistusasustikku nii, et teise astme kuriteo toime pannud alaealistele oleks tagatud automaatne ennetähtaegne vanglast vabanemine, st kriminaalhoolduse tugi ja kontroll. Siinkohal pole vähetähtis ka alates 2015. aastast avanenud võimalus kasutada pereteraapiat. Need tegevused on suunatud sellele, et vältida olukorda, kus kinnisest asutusest vabanenud noor leiab end olukorras, kus miski pole tema jaoks muutunud, kus valitsevad samad riskid ja ohud.

Eestis pole teadaolevalt pikaajalisi andmeid kinnistes asutustes viibinud noorte retsidiivsuse kohta. Samas on üldiselt levinud arvamus, et enamik noori paneb pärast vabanemist paratamatult toime uusi kuritegusid. Kuigi tuuakse ka üksikuid häid näiteid oma elu muutnud noortest, pole nende juhtumite puhul sageli selge, kas kuritegevusest lahti ütlemine toimus kinnise asutuse mõjul või sellele vaatamata.

Jätkutoe kõrval tuleb siiski arutada ka seda, kuidas mõjutab õigusrikkumiste toimepanemist ja sellest loobumist see, mis toimub kinniste asutuste sees. Kõige hullem on olukord, kui asutuses valitseb kriminogeenne õhkkond („kuritegevuse kool”), mis suurendab uute kuritegelike oskuste ja tutvuste ning

levivate subkultuuriliste väärtuste kaudu uute õigusrikkumiste tõenäosust. Selle kohta, et kinnine asutus võiks olla eriliselt edukas uute rikkumiste ennetamisel, on maailmas vähe tõendusmaterjali. Pigem ollakse arvamisel, et kinnise asutuse peamine positiivne mõju seisneb selles, et vabadusest ilma jäetud noor ei saa kahju teha. Samas on aga just asutuse kinnisus see, mis hiljem kuritegevusriski suurendab – tegu on justkui tühjas basseinis ujuma õppimisega. Kunstlik keskkond koos pealesunnitud suhete ja reeglitega, mille täitmist valvatakse märksa intensiivsemalt kui vabaduses, tekitab olukorra, kus on raske, kui mitte võimatu, õppida tavaelus õiguskäitumisele. Isegi kui asutus suudab tagada noore normaalse käitumise asutuses, ei tähenda see, et noor käitub nii ka vabaduses.

Toodud mõttekäike on kerge kasutada kinniste asutuste vastu: lukustatud tehnilikus keskkonnas on lihtsalt nii palju taasühiskonnastamise eesmärkidele vastukäivat. Raske on öelda, kui kaugel oleme tasakaalupunkrist, st kui paljude praegu kinnistes asutustes viibivate noortega me saavutaks sama häid või paremaid tulemusi vabaduse tingimustes.

Hollandi eeskujul

2014. aastal leidsin Hollandi Leideni kõrgkoolist teadlased, kes olid sealsete noortele mõeldud kinniste asutuste jaoks välja töötanud hindamisinstrumendid, mille põhjal kogutud andmed näitasid vastupidiselt seni arvatule: kinnise asutuse elukeskkond omab olulist mõju korduvrikkumiste toimepanemisele. Selgus, et kinnised asutused saavad avaldada koguni positiivset mõju noorte käitumisele, st kinnised asutused pole halvad iseenesest, vaid oluline on see, kuidas neis on elu korraldatud.

Peer van der Helmi uurimisgrupi¹ väljatöötatud ankeetide põhjal viis justiitsministeerium

¹ Vt lähemat infot siit: www.hsleiden.nl/residentiele-jeugdverzorg-english/about-residential-youthcare

2014. aasta suvel läbi prooviuuringu Eesti vanglates. 2015. aastal aga keskendusime kinnistes asutustes viibivatele noortele ning alustasime tänaseni toimivat koostööd hollandlaste ja kinniste asutustega. Eestis on uuringusse haaratud noored Viru vangla noorteüksusest, Maarjamaa hariduskolleegeiumi õppekeskustest Tapal ja Kaagveres, Tallinna Laste Turvakeskusest ning noored naiskinnipeetavad kuni 2016. aasta kevadeni Harku vanglast, nüüdsest juba Tallinna vanglast.

Esimese uuringu kinniste asutuste noorte seas viisime läbi 2015. aasta mais, sama aasta oktoobris tutvustasime noortele ja asutuste personalile ka uuringute tulemusi. Järgmise uuringu viisime läbi 2015. aasta detsembris, ühtlasi küsitlesime ka personali töökeskkonda puutuva suhtes. Asutuste töötajate küsitlemine on oluline seetõttu, et kui nemad ei tunne end turvaliselt ja toetatuna, on neil ka väga keeruline luua positiivset keskkonda noortele.

Justiitsministeeriumi eesmärk uuringu läbiviimisel on toetada Eesti noorte kinniseid asutusi nende töös alaealiste õigusrikkumiste ennetamisel. Uuringute tulemused koos järelduste ja soovitusetega tehakse alati esimesena teatavaks asutustele ning soovi korral saavad asutused ka täiendavat abi muudatuste elluviimiseks. Uuring aitab mõista, et see, kuidas ja mida asutustes tehakse, on oluline, ning et muutuste elluviimine väljendub ka tulemustes.

Kinnise asutuse elukeskkonnal ehk rühmakliimal² on neli dimensiooni, mida uuringus hinnatakse: toetus, areng, õhkkond ning allasurutus. Kui toetuse valdkonnas asjad toimivad, siis tähendab see, et personal mõistab noorte vajadusi ja tegutseb vastavalt ning panustatakse palju selle nimel, et luua positiivsed suhted personali ja noorte vahel. Areng tähendab õppimise soodustamist ning

ettevalmistust mõttekaks eluks. Õhkkond tähendab seda, kuivõrd asutuse füüsiline ja sotsiaalne keskkond toetavad usalduslike ja turvaliste suhete teket noorte vahel. Allasurutus tähendab eelkõige karmi ja ebaõiglast korda ning reeglistikku, nõrka organisatsioonilist ülesehitust, paindlikkuse puudumist, vähest privaatsust, igavust ja noorte sagedast alandamist. Kirjeldatud neljast dimensioonist lähtudes saab asutuse kliimat kirjeldada kas avatud või suletuna.

Avatus ja suletus kinnistes asutustes

Asutuse kliima on avatud, kui toetuse näitajad on kõrged, võimalused arenguks head ning asutuses on turvaline, hästi struktureeritud päevakava ja töökorraldusega keskkond; paindlikkuse ja kontrolli vahel on tasakaal ning vajadus tugeva kontrolli ja rangete reeglite kasutamiseks on minimaalne. Avatud kliima puhul loovad paindlikkus ja tihe kontakt personaliga tingimused positiivseks sotsiaalseks õppimiseks. Avatud rühmakliima oluline tunnus on ka konfliktide lahendamine terapeutilisel viisil, mis tähendab, et ühelt poolt püüab personal olla ennetav probleemide lahendaja, kuid teiselt poolt ollakse noorte jaoks olemas ning otsitakse paindlikke ja sobivaid lahendusi olukordades, kus noored ise üritavad probleeme lahendada.

Asutuse kliima on suletud, kui personalilt saadav toetus on olematu ning võimalused arenguks minimaalsed. Negatiivse kliima tunneb ära ka pingelise ja ebameeldiva õhkkonna järgi, kus tuntakse end ebaturvaliselt ja valitseb igavus, on palju reegleid ja esineb otsesest või kaudset alandamist. Selle tagajärjeks on asutuse töö vähene tulemuslikkus, sealhulgas kõrgem retsidiivsus.

² Rühmakliima (ingl *living group climate*) ja elukeskkond on siin kasutatud sünonüümidenä. Rühmakliima on täpsem väljend, kuna seda hinnatakse igas rühmas/grupis/seksioonis eraldi.

Rühmakliimat uuritakse küsimustikuga nii eesti kui vene keeles. Küsimustik koosneb neljast mõödikust, mille 37 elementi hinnatakse viiepunktsel Likerti skaalal (1 = „ei nõustu üldse”, 5 = „nõustun täielikult”).

Toetuse puhul hinnatakse personali professionaalset käitumist ning eriti personali oskust käituda vastavalt noorte vajadustele. Tähelepanu pööramine noortele, kaebuste arvestamine, austus ja usaldus on toetuse puhul olulised näitajad (näiteks väide: „personal kohtleb mind austusega”).

Arengu puhul hinnatakse õppimisega seotud taju, noore tulevikku puudutavaid lootusi ja seda, kuidas mõtestatakse kinnises asutuses viibitud aega (näiteks: „ma õpin siin õigeid asju”).

Allasurutuse tuvastamiseks hinnatakse korra ja kontrolli paindumatust, ebaõiglasi ja ülemääraseid reegleid ning paindlikkuse puudumist elukorralduses (näiteks: „siin tuleb kõigeks luba küsida”).

Õhkkonna puhul hinnatakse noorte omavahelist läbisaamist, kohtlemist ja usaldust, võimalust teistest soovi korral rahu saada ning ligipääsu päevavalgusele ja värsketele õhule (näiteks: „me usaldame siin teineteist”).

Samuti hindavad noored skaalal 1 kuni 10 erinevaid elukeskkonna elemente ja neile antakse võimalus mõne lausega selgitada, miks anti just selline hinne. Sel viisil on võimalik paremini mõista noorte hinnangute tausta. Peale küsitluse viiakse iga kord läbi ka mõned intervjuud lastega ning personali liikmetega.

Uuringu tulemused

2015. aasta lõpus läbiviidud uuringu tulemused näitasid, et noorte keskmine hinnang rühmakliimale (2,58) oli keskmisest punkti-summast veidi madalam ehk elukeskkond Eesti kinnistes asutustes on pigem suletud kui avatud. Kõige nõrgemaks osutus asutuste õhkkond: selgus, et kinnistes asutustes viibivate

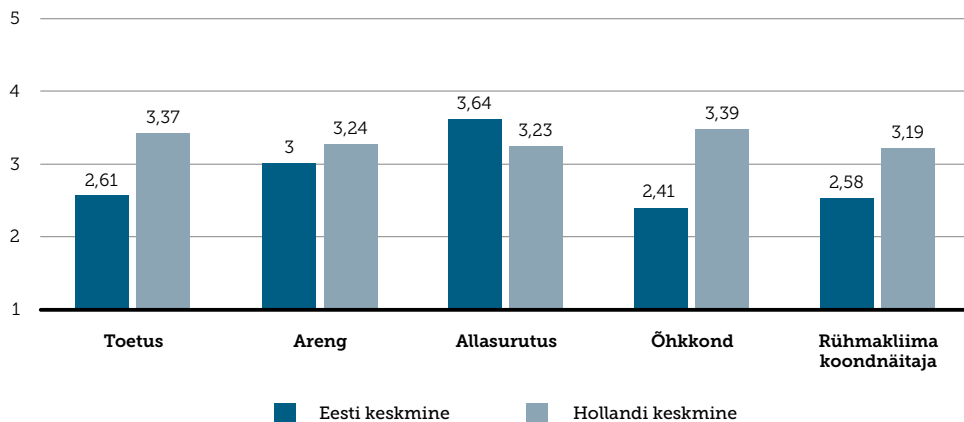
noorte omavahelised suhtes on keerukad ning õhkkond pingeline. Muuhulgas võib see olla seotud personalipuudusega mitmes asutuses, mistõttu jäetakse noored sageli omapäi ning see toob kaasa igavuse. Kõrge oli aga allasurutuse näitaja (3,64), mis eelkõige võib viidata sellele, et Eesti asutustes on palju reegleid ning vähe paindlikkust eluolu korraldamisel.

Hinnang personalilt saadavale toetusele jäi samuti pigem negatiivseks (2,61), mis tähendab, et noored ei tunne personali poolt usaldust ja austust. Arengut hindasid noored keskmiselt (3,0), mis võib olla tingitud sellest, et Eesti kinnistes asutustes tehakse panus formaalharidusele ning hariduse omandamine on vähemalt erikoolides tähelepanu keskmes.

Kuna Eesti näitajad on kogutud viiest erinevast asutusest, siis tuleb arvestada, et tegu on tõepoolest keskmiste näitajatega, mis ei ütle midagi ühe konkreetse asutuse kohta. Tulemuste variatiivsus oli Eesti siseselt märkimisväärne, mis tähendab, et ka Eestis on selgelt avatuma ja suletuma elukeskkonnaga asutusi. Samuti esines märkimisväärseid muutusi uuringu eri etappide vahel: kahes asutuses muutus olukord peale korralduslikke muudatusi tunduvalt paremaks.

Võrreldes Hollandi sarnaste kinniste asutuste keskmiste näitajatega olid Eesti asutustes viibivate noorte hinnangud madalamad kõigis dimensioonides. Kõige suuremad erinevused olid suhteid puudutavates valdkondades (õhkkond ja toetus), kõige väiksem oli erinevus arengut puudutavates vastustes (vt joonis 1, lk 24).

Peamised uuringu põhjal Eesti asutuste juhtidele ja personalile antud soovitusel seisnesid suurema kontakti soosimise vajaduses personali ja noorte vahel. Oluliseks peeti stabiilset päevarutiini, kuid samas ka paindlikkust noorte eluolu korraldamisel. Riskidena toodi Eesti asutuste puhul välja

Joonis 1. Rühmakliima uuringu tulemused Eestis ja Hollandis

personali kiiret vahetumist, mis laste puhul tähendab stabiilsuse puudumist, samuti liiga jäikasad reegleid, mis tekitavad trotsi ning negatiivset käitumist. Mitmes asutustes leiti aga ka häid töövõtteid ning märgati selget arengut avatud rühmakliima suunas. Kui uuringu esimeses etapis hinnati olukorda kahes Eesti asutuses kriisilähedaseks ehk selliseks, milles võivad kergelt puhkeda mäsud, põlengud ja vägivald, siis teises etapis oli selliseid asutusi üks.

Kokkuvõte

Kui retsidiivsuuringud on enamasti väheinformatiivsed selles, mis puudutab retsidiivsusust mõjutavaid tegureid, siis kinnise asutuse elukeskkonnauuring aitab kinnise asutuse juhtidel ja personalil paremini oma asutuse probleeme märgata ning neile ka lahendusi leida. Avatud elukeskkond ei aita üksnes vähendada retsidiivsusust, vaid toob muudatusi ka asutuse igapäevaellu (näiteks personal on stabiilsem ja tervem, vähem on konflikte ja ohtlikke olukordi), mis võimaldab

kriisidega tegelemise asemel keskenduda noortega töötamisel sisuliste eesmärkide seadmisele ja saavutamisele.

Rühmakliima uuringud jätkuvad Eestis 2016. aasta sügisel ning valmimas on ka esimesed teadusartiklid Eestis tehtud uuringute pinnalt.

Eesti noorte kinnised asutused on läbi teinud suure arengu. Kuigi laste arv kinnistes asutustes väheneb ilmselt veelgi, ei tohiks see vähendada tähelepanu, mida neile asutustele ja seal tehtavale tööle osutatakse. Kuritegevusest irdumine nendes asutustes viibivate noorte puhul annab ühiskonnale hiljem suure võidu, kuid selles töös läbikukkumine võib kaasa tuua palju kannatusi ja suure kahju. Seega, kui räägite vanglatest või erikoolidest, ärge olge poolt või vastu, vaid teadke, et nende puhul on oluline sisu ning avatud rühmakliima. **S**

Uuring ja muud sellega seotud tegevused on viidud ellu Euroopa Majanduspiirkonna programmi „Riskilapsed ja -noored” raames ja toetusel.

Tugiisik, majutusteenus ja nõustamine aitavad endistel vangidel kuritegevusest irduda

Stanislav Solodov

kriminaalpoliitika analüüsitulituse projektijuht, justiitsministeerium

Mis teeb kuritegelikust käitumisest loobumise nii raskeks? Suheldes kinnipeetavatega väidavad paljud, et on järjepidevast vanglasse sattumisest väsinud. Nad tahavad alustada normaalset elu, teha tööd, teenida raha ja olla perekonna ülalpidajad. Nad ütlevad, et on eesmärgi nimel valmis pingutama.

Eestis sooritab pea iga kolmas vanglast vabanenu juba esimese aasta jooksul uue kuriteo. Kõige enam panevad toime korduvkuritegusid vanglakaristuse lõpuni kandnud isikud – 43% ühe aasta jooksul (Justiitsministeerium 2016). Vabanemisejärgne elu läheb tihtipeale vastuollu vanglas kujutatud plaanide ja soovidega. Sageli on kinnipeetavatel ebarealistlikud ootused iseendale, ühiskonnale ja vabanemisejärgsete muredega tegelemisel ollakse liialt kannatamatud.

On leitud, et vanglast vabanenute retsidiivsust ja vangistusjärgset toimetulekut mõjutavad eelkõige järgmised seitse tegurit: elukohta puudumine; madal haridustase ja sissetuleku puudumine; terviseprobleemid; uimastite ja alkoholi kuritarvitamine; võlad; katkenud peresidemed; suhtumine, mõtteviis ja käitumine (NOMS 2004). Samuti puuduvad vabanenutel tihti toetavad sotsiaalsed suhted ja igapäevaelu korraldamise oskused. Sageli ei oska vabanenud oma abivajadust

adekvaatselt hinnata ega ole alati motiveeritud ühiskonnas pakutavaid teenuseid taotlema, sest neil puudub oskus või harjumus probleemide lahendamiseks ametiasutustesse pöörduda (Sapouna jt 2011).

Elukohta olemasolu on üks tähtsamaid tegureid, mis vanglajärgset toimetulekut mõjutab. Uuringud näitavad seoseid kodutuse, kuritegevuse ja vangistuse vahel (Seymour 2006). Inimesed, kellel vanglast vabanedes puudub kindel elukoht, satuvad kuni kuus korda tõenäolisemalt uuesti kinnipidamisasutusse (C.A.S.S. 2014). Elukohta olemasolu võib retsidiivsust vähendada kuni viiendiku võrra (Home Office 2001), sest pakub stabiilsust, mis võimaldab keskenduda kuritegeliku käitumise muutmisele ja toetavate teenuste, sh tööturuteenuste kasutamisele. Seepärast on oluline leida vanglast vabanejale ajutine eluase ajaks, mil ta püsiva elukohta leiab. Kuigi elukoht üksi ei taga kuritegudest hoidumist, on tegemist vajadusega, mille rahuldamine tagab suurema edu muude riskide maandamisel (Maguire ja Nolan 2007).

Kuritegevuse nõiaringist välja

Kuritegevuse nõiaringiks nimetatakse olukorda, kus inimene satub järjepidevalt vanglasse

ega suuda korduvast kriminaalsest käitumisest loobuda. Kui eelpool said nimetatud põhjused, miks satutakse uuesti vanglasse, siis teiselt poolt aitab teemat lahti mõtestada kuritegevusest irdumise (ingl *desistance*) raamistik.

Kuritegevusest irdumine tähistab harjumuspärase kriminaalse käitumisega inimeste pikaajalist eemaldumist või hoidumist kuritegevusest. See suund paneb rõhu inimese tugevustele ja pöördelistele elusündmustele, mis aitavad kriminaalsest käitumisest loobuda. Sestap on tegemist vastupidise ideoloogilise suunaga, kus ei keskenduta sedavõrd uute kuritegude riskidele, vaid teguritele, mis aitavad seda vältida, ehk küsimus pole selles, miks osa inimesi paneb toime uusi kuritegusid, vaid selles, miks osa inimesi seda enam ei tee (McNeill jt 2012).

Hoolimata paljudest toimetulekut mõjutavatest teguritest on tähtis vabanenu enda soov ja tahe kuritegelikust käitumisest loobuda. Eesti keelde tõlgitud filmis „Kuritegevuse nõiaringist välja” (ingl *The Road From Crime*)¹ räägitakse, miks ja millal inimesed loobuvad kriminaalsest käitumisest. Tähtis roll antakse selles irdumise teorial põhinevas dokumentaalfilmis abistavate institutsioonidele ja kogukonnale, kes saavad toetada positiivseid muutusi vanglast vabanenu elus. Film näitab, kui oluline on tuua vabanenu ellu stabiilsus, mis aitab ajapikku muuta ka inimese identiteeti koos nihetega suhtumises, mõtteviisis, väärtushinnangutes ja käitumises.

Tugiisik ja majutusteenus kui võimalus alustada õiguskuulekat elu

Eestis on korduvkuritegevuse vähendamine üks kriminaalpoliitilisi prioriteete. Oluliseks

sammuks selle saavutamiseks on 2015. aasta kevadest Euroopa Sotsiaalfondi abiga alustatud vanglast vabanenutele tugiteenuse pakkumine. Teenus koosneb tugiisiku- ja ajutisest majutus-teenusest. Tugiisikuteenust pakuti väiksemas mahus küll juba 2011. aastast, kuid võimalus osutada mitmekülgsemat tugiteenust avanes 2015. aasta lõpus. Nõustamine ja majutus-teenus pakuvad vabanenule praktilist tuge, et tegeleda eelmainitud vabanemisjärgsete riskiteguritega. Tugiisik aitab teha esimesed õiged valikud ja luua stabiilse elurütmi, mis aitavad kuritegevusest irdumisele kaasa.

Eestis on ligi 20 tugiisikut, kes toetavad vanglast vabanenuid. Majutuskohad on Harjumaal (Lootuse külas Laitses), Pärnumaal (Pärnus), Ida-Virumaal (Jõhvis) ja Tartumaal. Kokku on üle Eesti 46 majutuskohta. Tugiteenused on mõeldud nii tähtajal kui ka tingimisi enne tähtaega (sh elektroonilise järelevalve ja karistusjärgse käitumiskontrolli alla) vanglast vabanejatele.

Tugiisiku tegevuse eesmärk on pakkuda vanglast vabanejale tuge ühiskonda lõimimisel ja muuta naasmine vabadesse sujuvamaks ning turvalisemaks. Kontakt tugiisiku ja kinnipeetava vahel luuakse enamasti kuus kuud enne vanglast vabanemist, et tekiks usaldus ja regulaarse suhtlemise harjumus. Vanglas ja pärast vabanemist kogukonnas läbiviidavad tegevused moodustavad ühtse terviku. Vanglas keskendutakse vabaneja vajaduste selgitamisele ja tema ettevalmistamisele, tegevused kogukonnas on aga mõeldud kohanemiseks uues keskkonnas. Eesmärk on toetada vabanejat uutest kuritegudest hoidumisel, sotsiaalsete oskuste (taas)õppimisel ja tööturule naasmisel. Tugiisik teeb tihedat koostööd oma piirkonna kodanikuühenduste

¹ Kätesaadav: www.kriminaalpoliitika.ee/et/teemalhed/film-kuritegevuse-noiaringist-valja. Film räägib teooriast, miks inimesed loobuvad kriminaalsest käitumisest. Samas tehakse juttu ka nendest, kes ei suuda õiguskuulekat elu alustada ja satuvad üha uuesti vanglasse.

ja kohaliku omavalitsusega, samuti majutusteenuse pakkujatega, et leida vanglast vabanejale sobilik eluase. Tugiisikuteenust pakutakse kestusega kokku kuni 12 kuud.

Majutusteenuse raames pakutakse kuni kuueks kuuks ajutist majutusvõimalust vanglast vabanejatele, kellel puudub vabanemisel elukoht. Majutuskoht ei ole lihtsalt ajutine katus pea kohal, vaid teenuse pakkujatel on 4–8liikmeline personal, kes kõik aitavad vabanenu toetamisele kaasa. Võimaldatakse sotsiaal- ja võlanõustamist, psühholoogi konsultatsioone, kohapealset tööd jm toetavaid tegevusi. Kõigi nende tegevuste eesmärk on aidata vabanenul järk-järgult ühiskonda sulanduda, jõuda tööturuteenustele, parandada suhteid lähedastega ja alustada iseseisvat õiguskuulekat elu.

Kuidas vabanejad tugiteenusele jõuavad?

Kinnipeetavaga alustatakse tööd enne tema vabanemist. Sellega vähendame kriminaalse käitumise riske, mis on üldjuhul esimestel vabanemisjärgsetel kuudel kõige suuremad.

Vangla töötajad tutvustavad teenuseid kinnipeetavatele igapäevatöö käigus. Kui kinnipeetav on nõus teenusele minema, siis võtab vangla töötaja ühendust teenuse pakkujaga. Tugiisik teavitab vangla töötajat kuupäevast, mil ta tuleb kinnipeetavaga esimest korda kohtuma. Üldjuhul leiab esimene kohtumine aset ühe kuu jooksul. Kui kinnipeetav vajab majutust, siis teavitab vangla töötaja majutusteenuse pakkujat. Majutusteenuse pakkuja saadab vangla töötajale kinnituskirja majutuskoha olemasolu kohta. Kui voodikohad on täis, siis pannakse vabaneja ootejärjekorda.

Tugiteenuste abil suunatakse vabanejad tööturuteenustele. Samas soovime vabanejaid siduda rohkem sotsiaalset tuge pakkuvate institutsioonidega, suurendada nende teadlikkust ja aktiivsust abi otsimisel ning aidata luua stabiilset elurütmi, mis soodustaks kuritegevusest irdumist. **S**

Lisainfo:

*www.kriminaalpoliitika.ee/tugiteenus
stanislav.solodov@just.ee, tel 620 8120*

Viidatud allikad

- C.A.S.S.** (2014). Homelessness amongst those in the criminal justice system. www.cass-cumbria.co.uk/homelessness-amongst-those-criminal-justice-system. (18.08.2016).
- Home Office.** (2001). British Crime Survey 2000 England and Wales. London: Stationery Office.
- Justiitsministeerium.** (2016). Kuritegevus Eestis 2015. *Kriminaalpoliitika uuringud* 22. www.kriminaalpoliitika.ee/et/kuritegevus-ees-2015(18.08.2016).
- Maguire, M., Nolan, J.** (2007). Accommodation and related services for ex-prisoners. Teoses: Hucklesby, A., Hagle-Dickinson, L. (toim.) Prisoner Resettlement: Policy and Practice, Devon: Willan.
- McNeill, F., Farrall, S., Lightowler, C., Maruna, S.** (2012). How and why people stop offending: Discovering desistance. *IRISS Insights*, no15. www.iriss.org.uk/sites/default/files/iriss-insight-15.pdf. (18.08.2016).
- NOMS.** (2004). The National Reducing Re-offending Delivery Plan. www.i-hop.org.uk/ci/fattach/get/51/0/filename/. (18.08.2016).
- Sapouna M., Bisset, C., Conlong, A.-M.** (2011). What Works to Reduce Reoffending: A summary of the Evidence. Justice Analytical Services, Scottish Government. <http://scotland.gov.uk/Resource/0038/00385880.pdf>. (18.08.2016).
- Seymour, M.** (2006). The Recurring Cycle: Pathways Of Homelessness, Crime And Imprisonment. *Prison Service Journal*, Vol 166.

MAPPA loob koostööks paremad võimalused

Krista Schönberg

vanemkriminaalhooldusametnik, Viru vangla

MAPPA on alates 2015. aastast kõigis Eesti kriminaalhooldusosakondades alaliselt kasutusele võetud suure riskiga õigusrikuja kohtlemise, ametiasutuste koostöö ja infovahetuse mudel. Suure riskiga õigusrikkujateks peetakse selle mudeli mõistes isikuid, kes on süüdi mõistetud seksuaal- või perevägivallakuriteo eest, samuti inimesi, kelle puhul on suur tõenäosus, et nad sooritavad uue vägivallakuriteo või neid, kelle puhul on põhjendatud kahtlus, et intensiivsem koostöö on vajalik näiteks inimese sotsiaalse olukorra, käitumismustrite või muude asjaolude tõttu. Lühend MAPPA tuleneb Inglismaal rakendatava sama koostöövormi nimetusest *Multi-Agency Public Protection Arrangements*.

MAPPA eesmärk on tõsta ühiskonna turvalisust koordineeritud informatsiooni jagamise ja ametkondade koostöö arendamise kaudu. Asutuste ja spetsialistide pidev infovahetus tagab uue kuriteo riskitegurite varasema tuvastamise ja asjaolude objektiivsema hindamise, mis omakorda võimaldab olukorra kontrollimiseks kiiremini ja tõhusamalt sekkuda. Koostööraamistikku on kaasatud eelkõige vangla, kriminaalhooldus, politsei, omavalitsuse sotsiaal- ja lastekaitsetöötajad ning ohvriabi organisatsioonid. Vajadusel kutsutakse juurde teisi koostööpartnereid, nt Eesti Töötukassa spetsialiste, psühhiaatreid.

MAPPA koostöö tähendab politsei ja kriminaalhoolduse pidevat infovahetust kiiret reageerimist nõudvate asjaolude korral

(eelkõige kriminaalhooldusalusele kohtu poolt määratud kontrollnõuete ja kohustuste rikikumise puhul) ning vähemalt kord nelja kuu jooksul toimuvaid ümarlaudu, kus arutatakse konkreetseid juhtumeid, vajadusel koordineeritakse ametkondade tegevust ja lepatakse kokku edasine strateegia. Ümarlaua kutsub kokku kriminaalhooldusametnik, kes otsustab vajaduse konkreetse juhtumiga kursis olevate spetsialistide kaasamiseks. Ümarlual räägitud protokollitakse ja protokollid säilitatakse, kohtumiste kokkuvõtte kajastatakse kriminaalhooldusaluse elektroonilises toimikus.

MAPPA rakendamise kogemused

Viru vangla kriminaalhooldusosakonnas alustati MAPPA rakendamist 2015. aasta juunist, esimene ümarlaud toimus Rakvere esinduses. Kutsutud olid piirkonna politseinikud, kohaliku omavalitsuse sotsiaalosalakonna spetsialistid, vangla teabe- ja uurimisosalakonna juhataja ning ohvriabi töötaja. Esimese MAPPA ümarlaua eesmärk oli arutada, kuidas hakkaks toimima koostöö politsei, omavalitsuste ja kriminaalhooldusametnike vahel. Praeguseks on Viru vangla kriminaalhooldusosakonna Rakvere esinduses toimunud viis ümarlauda.

Rakvere esinduse vanemkriminaalhooldusametnik Getlin Klement ütleb, et koostöö Lääne-Virumaa piires on olnud hea ja tulemuslik, samas tehakse tööd selle nimel,

et jõuda parima praktikani. Iga juhtumi lahendamiseks moodustatakse meeskond, kes pidevalt vahetab informatsiooni ja teeb koostööd, et leida kõige parem lahendus.

Jõhvi esinduses on praeguseks toimunud seitse MAPPa ümarlauakohtumist. Osalenud on politsei, Sotsiaalkindlustusameti lastekaitseüksus, vangla ametnikud, ohvriabi ja vajadusel teiste ametkondade esindajad. Jõhvi esinduse vanemkriminaalhooldusametniku Malle Petersoni kinnitusel on koostööpartnerite infovahetus järjest paranenud ja muutunud tõhusamaks. Osaliste koostöö suurendab sotsiaalset kontrolli ja annab olemasolevale infole lisandväärtust. Positiivsete näidetena võib välja tuua Politsei- ja Piirivalveameti operatiivseid teavitusi riigipiiri ületajatest ja kiiret infot väärtegade kohta.

Narva esinduses alustati MAPPaga 2015. aasta juunist ja siiani on kohtunud koostööpartneritega viiel korral. Narva esinduse vanemkriminaalhooldusametniku Ülle Siigi sõnul on partnerite puhul märksõnadeks kiire tagasiside ja koostöö. Eriti tõhus ja kiiduväärt on olnud koostöö sealsete konstaablitega.

Rakvere Politseijaoskonna ennetus- ja menetlustalituse teenistuse vanem Key Paju ütleb, et koostöö politsei ja kriminaalhoolduse vahel on pärast MAPPa rakendumist nende piirkonnas märgatavalt tugevnenud. MAPPa on osutunud kasulikuks ja kohati äärmiselt vajalikuks, kuna selle raames tegeldakse ühiselt kõrgendatud tähelepanu all olevate õigusrikkujatega. Key Paju sõnutsi suhtlevad politseiametnikud päevas paljude inimestega ning MAPPa aitab keskenduda just neile, kellele tuleks enim tähelepanu koondada. Konstaablid on teadlikud oma piirkonna MAPPa klientidest ning tõhusam järelevalve võib sundida süüdimõistetut ennast paremini vaos hoidma. Ümarlaua kohtumised on politsei hinnangul äärmiselt informatiivsed

ja vajalikud, kuna enamik MAPPa kliente on kahjuks korduvkurjategijad.

Sotsiaalkindlustusameti Ida piirkonna lastekaitseüksuse peaspetsialist Maarika Tarum nimetab MAPPa positiivse rollina võrgustikutöö arendamise kriminaalhoolduses. Kasutatakse juhtumikorralduse meetodit, sotsiaalhoolekande seaduse järgi on võrgustikus oluline roll täita kohalikul omavalitsusel. Valdkondade koostöö aitab jagada vastutust ühiskonna turvalisuse suurendamise nimel. Tekkinud on harjumus kohtuda ja üksteist ära kuulata, kuna oluline on isiklik kontakt ametnike vahel. Ümarlaas vahetavad osalised infot regulaarselt ja samadel alustel, mis suurendab kriminaalhooldajate teadlikkust kohaliku omavalitsuse võimalustest (teenused, toetused, võimalus kontrollida kohustuste täitmist).

Viru vangla kriminaalhooldusosakonna juhataja Siiri Borki sõnul aitab võrgustikutöö ehk tegevuste ühine korraldamine, elluviimine ja vastastikune infovahetus koostööpartneritega suurendada ühiskonna turvalisust.

Kriminaalhoolduse koordineeritava infovahetuse tulemusena on võrgustiku liikmetel ülevaade MAPPa sihtrühma kuuluvatest kriminaalhooldusalustest, kelle käitumine on ohtlik või üliohtlik ja seetõttu saavad politsei ning kohalik omavalitsus isikut jälgida ja talle kõrgendatud tähelepanu pöörata. On olnud juhtumeid, kus kriminaalhooldusametnik on saanud info KOVilt, et nendeni on jõudnud kaebused naabritelt, kelle rahu kriminaalhooldusalune häirib. Ametnikud on kohe teinud koos politseiga kodukülastuse ning tuvastanud nt, et kriminaalhooldusalune rikub alkoholi tarvitamise keeldu. Selliste juhtumite puhul on võimalik ühendada ametkondade ressursid, et tagada sihivõrgu tegevus ja vältida uue kuriteo sooritamist. Tähtis on, et iga osapoole panus oleks järjepidev.

MAPPA arenguvõimalused

Aastane töökogemus kinnitab, et regulaarne infovahetus ja osapoolte koostöö on parane- nud, kuid mudeli paremaks rakendamiseks näevad ametnikud veel täiendavaid arenguvõim- alusi: tõhustada tuleb vastastikust infova- hetust, et vältida olukordi, kus kohustuste või kontrollinõuete rikkumisest saab kriminaal- hooldusametnik teada alles karistusregistrist; planeerida ühiseid kodukülastusi kohaliku

omavalitsuse ja politsei esindajatega; infor- meerida osalisi piirkonnas kavandatavatest sihtrühmale mõeldud programmidest ja projektidest; planeerida uusi koostööprojekte; koondada kohaliku omavalitsuse tähelepanu probleemsetele isikutele, et nendega efek- tiivselt tegelda.

MAPPA on Viru vangla kriminaalhooldus- osakonnas käivitunud ja edasi liigutakse juba ühiselt parema praktika arendamise suunas. **S**

Üldkasulik töö ja ootused koostööpartneritele

Irja Koikson

juhataja, Tallinna vangla Pärnu kriminaalhooldusosakond

Üldkasulik töö (ÜKT) kui alternatiivne karistusmeede on Eestis kasutusel 2002. aastast. ÜKT annab võimaluse asendada süüd- lasele määratud kuni kaheaastane vangistus üldkasuliku tegevusega. Enamasti määratakse ÜKT liikluskuritegude, varavastaste kurite- gude (nt vargused) ja kergemate isikuvastaste kuritegude ning avaliku rahu rikkumise eest. Keskmiselt tehakse ÜKTd 4–5 tundi päevas. Maksimaalselt saab kaheaastase karistuse asemel kohaldada 730 tundi. 2015. aasta lõpul olid üldkasuliku tööga hõivatud 1292 hooldusalust, kes jagunesid süüdimõistetuteks (81%) ja kriminaalmenetlusseadustiku § 202 alusel ÜKTd tegevateks hooldusalusteks (19%). See teeb 25% kõigist kriminaalhooldus- alustest. Keskmine ÜKTle saadetud hooldusalune on 30aastane mees, kes on enne olnud töötu, tarvitab sõltuvusaineid ja tal võib olla terviseprobleeme. (Justiitsministeerium 2016).

ÜKT korraldus

Meedet rakendades saab täita kriminaalhooldus- aluse vaba aega ja anda talle võimaluse kanda oma karistus vabaduses tööd tehes. ÜKTd peab tegema muudest kohustustest vabal ajal ja tasu selle eest ei maksta. Peamiselt teevad ÜKTle saadetud inimesed heakorra-, remondi-, haljastus- (nt riisuvad haljasala- sid), koristus- ja muid abitöid. Tehakse ka küttepuid, koristatakse prügi ja sorteeritakse jäätmeid.

Kriminaalhooldusalustele määratakse praegu üldkasulikkude tööd kahel juhul:

- 1) Kohtuotsusega määratud ÜKT koos käitu- miskontrolli nõuete täitmise kohustuse ja vajadusel kohaldatud elektroonilise valvaga.
- 2) Prokuratuurist kriminaalmenetluse lõpe- tamise alusel määratud ÜKT.

Lisaks põhikaristusena sooritatavatele ÜKT tundidele võib kohus panna süüdlasele ka

täiendavaid kohustusi, nt mitte tarvitada alkoholi, alluda nõusolekul ravile või osaleda sotsiaalprogrammis. Täiendavate kohustuste kaudu saab mõistetud karistus personaalsema mõõtmega ja võimaldab isikut ka enam seaduskuulekatele valikutele mõjutada. Alates 01.01.2015 on võimalik arvestada kuni 30 tundi sotsiaalprogrammis osalemist maha ÜKT tundidest, mis peaks hooldusalust motiveerima ka taasühiskonnastavates tegevustes rohkem osalema. Seega ei ole ÜKT pelgalt heakorratööde tegemine, vaid mõistetud töötunde võib laiemalt vaadata kui süüdlasele määratud aega eneseparanduseks ja kogukonnale tehtud kahju heastamiseks.

2017. aastast hakkab kriminaalhooldus korraldama ka väärteo korras määratud üldkasulikku tööd, millega seni tegeleb Politsei- ja Piirivalveamet.

Koostööpartnerite roll

Et ÜKTst tõesti kasu oleks, on tarvis kriminaalhooldusametniku tõhusat ja järjepidevat järelevalvet töö täitmise üle. Kriminaalhooldusosakonnad peavad tagama kõigile ÜKTle määratud kriminaalhooldusalustele kohad, kus nad saavad töötada. Enamasti leiavad sobivaid töid kohalikud omavalitsused, riigiasutused, mittetulundusühingud jt koostööpartnerid, kuid tööd võib korraldada ka kriminaalhooldusosakond.

Näiteks Pärnu kriminaalhooldusosakond, kus praegu teeb ÜKTd 192 kriminaalhooldusalust, on sõlminud lepingu Pärnu Haldusteenustega. Selle järgi töötavad Pärnu Vanal kalmistul peamiselt kriminaalhooldusalused, kes vajavad tõhusamat järelevalvet ja kelle rikkumistele tuleb kohe reageerida. Järelevalvet teeb kriminaalhooldusosakonna nooremametnik. Abiks on ka videokaamerad, mille kaudu saab jälgida hooldusaluste töötamist.

ÜKT juhtumikorraldust juhivad

kriminaalhooldusametnikud, kelle üheks ülesandeks on suhtlus koostööpartneritega, et ÜKT korraldamisel kõik hästi sujuks. Väga oluline on, et ÜKTst saadaks aru kui karistusliigist. Koostööpartnerid peavad mõistma, et üldkasuliku töö tegijad kannavad sel viisil oma kuritegude eest mõistetud karistust.

Kriminaalhooldusaluste hulgas on ka neid, kellele ÜKT ei sobi ja kes ei täida oma kohustust. Siis võib ametnik teha kohtule ettepaneku pöörata hooldusaluse vangistus täitmiseks ning määratud ajaline karistus tuleb ära kanda kinnises vanglas.

ÜKT kohustuste rikkumine tekitab probleeme ka koostööpartneritele, sest planeeritud tööd jäävad tegemata. Uusi koostööpartnereid teavitame võimalikest probleemidest juba lepingute sõlmimisel. Pidev selgitustöö käib ka kõigi varasemate koostööpartnerite ja juhendajatega, sest on väga oluline, et nad mõistaksid neid väärtusi ja eesmärke, mida üldkasulik töö kannab.

Väga oluline on ka ametniku ja ÜKT juhendaja vahetu suhtlus. Pidev teave hooldusaluse käitumise ja ajakava täitmise kohta kergendab nii ametniku kui ka juhendaja tööd. Kui hooldusalune ei ilmu tööle või kui probleeme tekitab töösse suhtumine, siis hakkab neid asju kohe klaarima kriminaalhooldusametnik. Kiire infovahetus aitab probleeme paremini lahendada, asjale aitab kaasa moodsate sidevõimaluste (e-posti, digiallkirjade jm) kasutamine.

Võimalused koostööd parandada

Kohalik omavalitus peaks olema huvitatud oma piirkonnas elavate inimeste käekäigust ning aitama neil olla seaduskuulekad ühiskonnaliikmed. ÜKT juhendamine ei ole otse omavalitsuse kohustus, võimalik, et seda võetakse pigem kui lisakohustust.

On ka juhtunud, et ajapuudusel vm põhjusel sõlmitakse juhendaja ja kriminaalhooldusaluse

vahel kokkuleppeid ilma kriminaalhooldusametniku osalusega ja see on tekitanud palju segadust. On ka ette tulnud, et tehtud tööde ja töötundide kohta esitatud aruanne ei vasta tegelikkusele. Sellistel juhtudel on koostöö lõppenud, kuna meie hinnangul ei olnud need partnerid siiski huvitatud ÜKT korraldamisest ega mõistnud ÜKT kui alternatiivse karistuse eeliseid ja selle üldisemat kasu kogukonnale.

Õnneks leidub partnereid, kes on väga huvitatud koostööst, hindavad tehtud tööst saadud kasu ja täidavad korrektselt seadusest tulenevaid nõudeid.

Mõned tublimad kriminaalhooldusalused on jätkanud pärast karistuse kandmist

samas asutuses palgalise töötajana. Mõned koostööpartnerid on aga ise palunud saata neile kriminaalhooldusaluseid.

Koostööpartneritelt ootame ausust ja kohusetundlikkust aruannete täitmisel ja esitamisel ning tahet ja soovi olla võrdväärne pool karistuse täideviimisel. Ühisest tegutsemisest huvitatud koostööpartnerid teavitavad kriminaalhooldajaid hooldusalusega tehtud kokkulepetest, tööle ilmumata jätmistest, ajakava muudatustest jms.

ÜKT korralduse parandamisega on juba pikalt tegeletud ja koostöö partneritega on aastatega aina paranenud. Kuid ühiste eesmärkide nimel suudame üldkasuliku töö veelgi mõjusamaks muuta. **S**

Viidatud allikas

Justiitsministeerium. (2016). Kuritegevus Eestis 2015. *Kriminaalpoliitika uuringud*, 22. www.kriminaalpoliitika.ee/et/kuritegevus-eestis-2015 (17.08.2016).

Mitmedimensiooniline pereteraapia õigusrikkumisi toime pannud lastele ja noortele

Kristel Kraas

kriminaalpoliitika osakonna projektijuht, justiitsministeerium

2015. aasta alguses hakati Eestis viieaastase ettevalmistava töö tulemusena rakendama mitmedimensioonilise pereteraapia (edaspidi MDFT) programmi, mis valiti Eestis rakendamiseks, toetudes programmide võrdlusuuringule. Aktiivse koolitus- ja tööperioodi avasid jaanuaris viis piirkondlikku võtmeteraapeuti,

kes valiti juhtima nelja piirkondlikku ja ühte vangla meeskonda. Piirkondlikud meeskonnad töötavad Sotsiaalkindlustusameti lastekaitse üksustes, vangla meeskond Viru vangla noorteüksuse koosseisus.

Eestis on nüüdseks viis üleriigilist MDFT meeskonda, milles on õppivaid ja töötavaid

terapeute kokku kaheksateist: igas meeskonnas on üks superviisor ja kaks-kolm terapeuti. MDFT koolitus superviisoritele kestab kaks ja terapeutidele ühe aasta. Terapeutide koolitajaks on Euroopas selleks koolitusõigust ainuomav MDFT Akadeemia (Holland).

Mis on MDFT

Mitmedimensiooniline pereteraapia (ingl *multidimensional family therapy*) on välja töötanud 1980. aastate lõpus Howard Liddle (PhD) Miami Ülikoolis. Seda teraapiat rakendatakse Ameerikas, Kanadas ja mitmes Euroopa riigis. Praeguseks on Euroopas üle 50 MDFT meeskonna.

MDFT on sekkumisprogramm tõsiste probleemidega (uimastite tarvitamine, koolikohustuse eiramine, õigusrikkumised, suhte probleemid jt) lastele ja noortele ning nende peredele. Programm toetub raskustesse sattunud lapse aitamisel tema tugevustele ja pere oma ressursidele. Eeliseks teiste teraapiate ees on selle pikaajalisus (kestab kuni pool aastat), intensiivsus (pidev kontakt noore ja perega) ja mitmekülgus (töö eri tasandite ja isikutega).

Teraapia esimesel etapil keskendutakse noore ja perega kontakti loomisele ning tuttavaks saamisele, teises etapis algab muutuste nimel töö pere probleemidega, viimases jõustatakse perekonda saavutatud muutusi säilitama ja valmistutakse teraapia lõpetamiseks. Teraapiale seatavad eesmärgid sõltuvad küll konkreetsest noorest ja tema perekonnast, kuid põhiliselt on need alljärgnevad:

- arendada perekonna suhtlemisoskusi ja -viise
- tugevdada nooruki ja vähemalt ühe lapsevanema/hooldaja usaldusvahekorda
- vähendada riskikäitumist
- suurendada prosotsiaalset käitumist
- vähendada psühhoaktiivsete ainete tarvitamist

- parandada kooliskäimist
- parandada edasijõudmist koolis.

Tänapäeval eeldab vastutustundlik sekkumine tõendus põhiste uuringutega toetatud teraapiameetodite ja -tehnikate kasutamist. Tõendus põhisel programmil on tugev teoreetiline aluspõhi, selge struktuur ja metoodika ning seda on korduvalt positiivsete tulemustega võrdlusgruppide abil testitud. MDFT sarnaseid programme on maailmas teisi, neist on ilmselt tuntuim multisüsteemne teraapia (MST).

Eestis on käesoleval aastal alustanud MDFT tõhususe-uuringuga justiitsministeeriumi koostööpartner Poliitikauuringute Keskus Praxis, kes on juba läbi viinud teraapias osalenud noorte ja pere juhtumianalüüsid ning kogunud andmeid noorte riskitaseme kohta. Kavas on välja töötada instrument MDFT programmi tõhususe hindamiseks ja hinnata ka programmi kulutõhusust. Aasta lõpuks selgub uuringu tulemustest, kui võrd on meie noored ja nende pered programmis osalemisest kasu saanud.

MDFT ei ole võluviit, vaid võimalus

MDFT põhineb veendumusel, et kui lapsel on perekond, siis on see ühtlasi ka võimalus, mille pinnalt probleemidesse sattunud lapsi ja noori aidata. Nii nagu düsfunktsionaalne perekond on soodsaks pinnaseks kõikvõimalike probleemide kujunemisele, on lapsevanem MDFT terapeudi asendamatuks partneriks nende lahendamisel ja soovitud muutuste saavutamisel. Võrreldes individuaalse lähenemisega noorele või vanemale, võimaldab pikaajaline intensiivne töö kogu perega jõuda püsivamate muutusteni. Vähesel katkestamisprotsendiga programm on uus alternatiiv senistele karistusmeetmetele ja lühiajalistele sekkumistele.

Et elada mõtestatud elu, saab nooruk võimaluse lahendada terapeudi abiga omi

probleeme ja parandada ning tugevdada suhteid pereliikmete ja perevälise võrgustikuga. MDFT annab riskilastele ja -noortele võimaluse, mida nad vajavad, ilma neilt vabadust võtmata.

Sihtgrupp

Eestis on MDFT peamine sihtgrupp õigusrikkumisi toime pannud alaealised, kelle puhul on eesmärgiks ennetada korduvaid õigusrikkumisi. MDFT on mõeldud eelkõige kõige keerukamate probleemidega noortele, kes satuvad õigussüsteemi vaatevälja, ning see peab olema reaalseks alternatiiviks noorte suunamisele kinnisesse asutusse. Kindlasti on MDFT ka üks olulisemaid vahendeid selleks, et Eesti vanglates viibiks vaid üksikud alaealised.

Kuna terapeut saab korraga tegelda vaid piiratud arvu juhtumitega (normaalne töökoormus on 6–10 peret täiskohaga terapeudi kohta), siis on selge, et kõik süütegusid toime pannud noored MDFTsse ei jõua. Selleks, et teha õiged valikud, eelneb iga noore vastuvõtmisele hindamine, mille järel selgub, kas noore probleemide ulatus ja tõsidus vastavad MDFT seatud kriteeriumitele. Igaks juhuks ja ennetavalt MDFT programmi ei rakendata.

Noori suunavad programmi prokuratuur, kohus, politsei, kriminaalhooldajad ja alaealiste komisjonid. Sihtrühma kuuluvad:

- Alaealiste komisjoni otsusega sotsiaalprogrammi suunatud noored, kes vastasel juhul peaksid minema erikooli. Programmi sobivust aitab hinnata piirkonna superviisor.
- Väärtegusid toime pannud kuni 19aastased alaealised, kelle puhul kohtuväline menetleja lõpetab väärteoasja otstarbekuse kaalutlusel, määrates noorele kohustuse osaleda sotsiaalprogrammis; samuti noored, kellele kohus on määranud karistuse asemel

mõjutusvahendi. Eelkõige suunatakse MDFTsse need noored, kelle probleemid on komplitseeritud ning kelle puhul kaalutakse aresti või ÜKT kohaldamist. Programmi sobivust aitab hinnata piirkonna superviisor.

- Kuni 19aastased kuritegusid toime pannud noored, kelle suhtes prokuratuur menetluse otstarbekuse kaalutlusel lõpetab või kellele kohus määrab mõjutusvahendi või käitumiskontrolli sotsiaalprogrammis osalemise kohustusega. Programmi sobivust aitavad hinnata superviisor ning kohtueelset ettekannet koostav kriminaalhooldaja.
- Kuni 19aastased vanglast vabanevad noored. Vangistatud noorte puhul on MDFT eesmärk esiteks taastada suhted perega vangistuse ajal, teiseks valmistada peret ette vabanemiseks ning kolmandaks toetada noort ja peret vangistuse järel.

Aastapikkune koostöö suunajatega (alaealiste komisjon, prokurörid, kohtunikud, kriminaalhooldajad) ja alates eelmisest sügisest ka politseiga on selgelt välja toonud võrgustikutöö olulisuse raskustesse sattunud laste märkamisel ja peredele teraapiavõimaluse leidmisel. Liigagi sageli tehakse noorte suhtes otsuseid lähtudes väljakujunenud praktikast, mitte noorte vajadustest. Tuleb meeles pidada, et noorte puhul on uute rikkumiste ennetamine ja õigusküüliku käitumise soosimine, st karistuse kasvatuslik aspekt olulisemad, kui reageerimine teole kitsalt seaduse järgi.

2016. aasta suve seisuga on kõige enam lapsi MDFTsse suunanud alaealiste komisjonid, mille puhul on tõhusate mõjutusvahendite puudumisest räägitud juba aastaid. Arvestades aga alaealiste komisjonide sulgemise perspektiivi 2018. aastast¹, töötavad MDFT

¹ Täpsemat infot kavandavate muudatuste kohta saab 2016. aasta suvel sotsiaalministeeriumi poolt kooskõlastamisele saadetud eelnõust.

rakendajad praegu kõige aktiivsemalt teavitustööga politsei, prokuratuuri ja kohtute tasandil. Aasta lõpuks ei tohiks olla ühtegi alaealistega tegelevat menetlejat, kes ei tea, mis on MDFT ja kellele see sobib. Samuti ei tohiks olla kohtuotsuseid süüteo toime pannud alaealise suhtes, mille puhul pole kaalutud MDFT rakendamist.

MDFT tähendus noorele ja tema perele

Enam kui poolteist aastat pärast programmi rakendamise algust on 2016. aasta augusti alguse seisuga pereteraapias 80 noort ja nende peret Eesti eri paikadest. Töö on lõpetatud enam kui 60 juhtumiga, katkestanud on vaid üksikud pered.

Positiivsete muutuste saavutamise ja säilitamise nimel tegeldakse programmis süsteemselt nii noore enda, tema pere kui ka oluliste pereväliste inimeste ja asutustega (nt kool, õpetajad, sõbrad). Eestis seni tehtava teraapia kõrval on selline metoodika uuenduslik nii oma sekkumise ulatuse, paindlikkuse kui intensiivsuse poolest. MDFT puhul on tavaline, et terapeut ise sõidab pere juurde ja räägib kõõgilaua taga kõigest sellest, mis on raske ja mida on vaja paremate tulemuste saamiseks muuta.

Pere osaleb teraapias 4–6 kuud. Seniste kogemuste põhjal on mõte pikaajalisest teraapias osalemisest olnud peredele esialgu hirmutav, hiljem aga on pigem raske protsessi lõpetada, sest perel on tekkinud terapeudiga usalduslik suhe ning on kogetud, et MDFTst on olnud kasu.

Üldjuhul muud teraapiad ja sekkumised nii intensiivset ja pikaajalist pühendumist ühele noorele ja tema perele ei võimalda, kuid samas on ka leitud, et just see on taganud MDFT edu. MDFT teraapiategevustes osalemiseks on vaja nii noore enda kui ka vähemalt ühe

vanema nõusolekut. MDFT terapeut teeb pere liikmetega nii individuaalsed tööd kui ka viib läbi peresessse.

Kuidas terapeut töötab

MDFT terapeudi töö erineb tavalise psühholoogi tööst selle poolest, et MDFT terapeut ei tööta ainult oma töökabinetis, vaid tema töö on liikuv. MDFT terapeutide tööpiirkond ulatub 100 km raadiusse kontorist: sessse viiakse läbi nii noorte juures kodudes kui tööruumides, vajadusel kohtutakse noore jaoks oluliste võrgustike liikmetega nende sobivas kohas. Kontaktid noore ja perega on iganädalased, sidet hoitakse ja perekonda toetatakse ka telefoni teel.

Iga terapeut töötab korraga vähemalt 6 juhtumiga: raskemate juhtumite puhul tehakse tööd 6–8 juhtumiga, kergemaid juhtumeid mahub terapeudi kalendrisse korraga 10–12. Juhtumite arv kujuneb ka perede logistilise paiknemise põhjal, sest üsna tavalised on pikad teekonnad peredeni. Palju jõudu kulub kontakti loomisele ja perega tutvumisele, et saaks alustada muutuste nimel tehtavat tööd. Samas on see etapp väga vajalik, sest ilma selleta jääb sisuline töö psühholoogide praktikas tihtipeale väga lühiajaliseks või pinnapealseks.

Kokkuvõte

Selle nimel, et tõendus põhine MDFT programm jõuaks Eestisse ja et terapeudid omandaksid vajalikud tööoskused laste ja perede aitamiseks, on tehtud tööd pikalt ja palju. Täna on Eestis viis töötavat meeskonda ja 18 motiveeritud terapeuti, kes kõik on väljendanud oma soovi jätkata alustatud tööd.

MDFT superviisorite kontaktandmed leiab Sotsiaalkindlustusameti kodulehelt www.sotsiaalkindlustusamet.ee

MDFT rakendamine vanglas nõuab erilisi oskusi

Viimastel aastatel on alaealiste kinnipeatavate arv Eestis püsinud 20–30 piires. Enamik meessoost alaealisi veedavad oma vahistamise ja karistuse kandmise aja Viru vangla noorteüksuses koos 18–21aastaste noortega. Alaealised neid satuvad vanglasse üsna harva, nende arv on viimastel aastatel kõikunud 0 ja 5 vahel. Pärast Harku vangla sulgemist vastutab nende kinnipidamise eest Tallinna vangla.

Alates MDFT kasutuselevõtmisest on vangla meeskond programmi läbi viinud teiste kriminaalhooldusaluste kõrval ka viie vanglast vabanenud noorega². 2016. aasta suve seisuga osaleb programmis ka viis veel karistust kandvat noort. Eesmärk on jõuda olukorrani, kus kõigi vanglas viibivate alaealiste puhul, kes vähegi mahuvad programmi kriteeriumite alla (näiteks on neil side oma perega), ka MDFTd ellu viiakse. Alaealise puhul on ainuüksi vanglasse sattumine sedavõrd suur riskitegur, et see vajab tavalisest erinevat ja jõulisemat sekkumist.

Kuigi MDFT programm pole loodud spetsiifiliselt kinnistes asutustes kasutamiseks, pole Eesti sugugi ainus riik, mis rakendab MDFTd ka kinnises keskkonnas. Hollandis kasutatavad seda programmi nii noortele mõeldud kinniste asutuste vanglasisesed kui ka põhiliselt väljaspool vanglast töötavad meeskonnad. Palusin teemat kommenteerida Hollandi MDFT Akadeemia koolitajatel ja superviisoritel Kees Mosil ja Henno Verdamil, kellel on pikaajaline MDFT meeskondade juhtimise kogemus Hollandi ühest suuremast kinnisest noortevanglast Teylingereind.

Verdami ja Mosi sõnul on MDFT end Hollandi kinnistes noortasutustes väga hästi tõestanud. Koolitajad selgitavad, et selles pole midagi imelikku, kuna noorte ja peredega töötavad inimesed teavad, milline võim on suhetel ja kui suured võimalused peituvad katkenud suhete parandamises ning toimivate suhete hoidmises. „Vangla puhul on see eriti oluline, kuna noor võetakse perekeskonnast ära, kuid selle asemel, et pere ta unustaks ning noor endale uue vanglapõhise võrgustiku looks, hakkame me perega hästi aktiivselt tööle,” ütleb Kees Mos. „Vangla tähendab suurt muutust pere elus ning esimesed nädalad pärast kinnipidamist on tõsiseks katsumuseks nii noorele kui ka tema vanematele. Seetõttu on oluline just siis sekkuda ning võita osapoolte usaldus enne, kui tekib kibestumine ja viha,” lisab Henno Verdam.

Kui MDFT keskendub tavaliselt neljale sambale, milleks on noor, tema vanemad, muud omaksed ja kogukondlikud võrgustikud, nagu näiteks kool ja sõbrad, siis kinnises keskkonnas lisandub neile ka viies sammas, milleks ongi seesama asutus, kus noor viibib. „Palju ja pidevalt tuleb tööd teha selle nimel, et kõik vanglatöötajad teaks, mida MDFT tähendab ja milliseid võimalusi see annab meile koostööks ja noorte ellu muutuse toomiseks,” ütleb Henno Verdam. Lisaks teadlikkuse tõstmisele ja usalduse loomisele tähtsustavad mõlemad ka seda, et vangla-keskkond oleks avatud ja toetaks tehtavat tööd. „Varem olid meie vanglad tunduvat kinnisemad, kuid praeguseks oleme jõudnud Hollandis päris hea olukorrani, sest vanglad on uuendustele avatumad ja on valmis võtma ka mõningaid riske selleks, et töös noortega tulemusi saavutada. Näiteks käivad meil vanemad siin õhtuti koos noortega süüa tegemas,” selgitab Henno Verdam. Küsimusele, kas siis tõesti on vanemad Hollandis niivõrd koostööaldis, et on valmis vanglasse teraapiasse tulema ja end sellele pühendama, vastab Kees Mos, et loomulikult pole see alati nii, kuid õnneks on motivatsioon miski, mille nimel saab töötada. Terapeudi asi pole tema sõnul

² Lisaks kuuluvad meeskonda kriminaalhooldajaid, kes teevad hooldusalustega ka tavapärasest kriminaalhooldaja tööd.

kurta vanemate üle, kes ei soovi kaasa töötada, vaid leida iga inimese puhul toimivaid tööviise. Ta lisab, et ka Eestis, kus võõraid vangistusale ei lubata, on ikkagi võimalusi vanematega töötamiseks, näiteks individuaalseid kokkusaamisvõimalusi kasutades või ka Skype videokõnede kaudu. „Arvestades MDFT üpris kõrget hinda, pole suur kulu see, kui kehvemas majanduslikus olukorras vanematele näiteks kord kuus bussipiletid vanglasse sõiduks kinni maksta,” pakub ta välja veel ühe suhtlust toetava võimaluse.

Henno Verdami hinnangul on Eesti vanglad oma reeglilt vähem paindlikud ja kinnisemad kui Hollandi vanglad, kuid teiste riikide kogemus näitab, et kõige olulisemad on siiski inimesed, kes neis asutustes töötavad. „Teil Eestis on väga head MDFT meeskonnad. Nii Birgit Tallmeister, kes juhib vanglameeskonda, kui ka teised terapeutid on tõeliselt professionaalsed, nad suudavad noortega hästi kontakteeruda ning tajuvad nende vajadusi. Selliseid inimesi saab usaldada ja neid tuleb toetada,” ütleb Verdam, kes on ise olnud vanglameeskonna koolitaja. Kees Mos lisab, et Eesti MDFT meeskondade kvaliteeti näitab see, et kõik terapeutid läbisid eksamid edukalt, mis MDFTga alustavate riikide puhul on harv nähtus.

MDFT tulevikust rääkides toovad koolitajad välja, et kui seni arvati, et madalam intellekt ja teatud diagnoosid välistavad MDFT kasutamise, siis Hollandi pikaajaline kogemus näitab, et kogunud terapeut saab edukalt hakkama ka nende noortega, kellele MDFT algselt mõeldud pole. „Tuleb läheneda individuaalselt, rääkida lihtsamalt ning olla kannatlik,” selgitab Mos. Samuti võiks kaaluda ka terapeutide spetsialiseerumist, viies neile läbi täiendavaid erialaseid koolitusi.

Jako Salla

kriminaalpoliitika analüüsitalituse juhataja, justiitsministeerium

Raskete käitumisraskustega lastele/noortele ning nende peredele suunatud tõendus põhise programmi rakendamist on rahastanud Euroopa Majanduspiirkonna (EMP) toetuste programmi „Riskilapsed ja -noored” eeldefineeritud projekti raames.

Programmi viivad üheskoos ellu haridus- ja teadusministeerium, justiitsministeerium ja sotsiaalministeerium. Programmi rakendusüksuseks on Eesti Noorsootöö Keskus.

Lisainfo programmi kodulehelt: www.kriminaalpoliitika.ee/mdft

Positiivseid muutusi tuleb märgata ja julgustada

„Olen veendunud, et mina kunagi tahtlikult ühtegi kuritegu ei soorita,“ mõtiskleb kriminaalhooldusametnik ja värske sotsiaaltöö magister **Maris Mõttus** oma vaiksas Paides asuvas vastuvõtukabinetis. Linnas käib samal ajal arvamusefestival. Ka meie jutt kujuneb ausaks ja avameelseks mõttevahetuseks väärtushinnangutest ja vastutusest, riskidest ja käitumismustritest.

Rain Uusen

sotsiaaltöö tudeng, Tallinna Ülikool

Kurjategijaks pole keegi sündinud. Kurjategijaks võib aga tõesti saada ka teadmatuses või õnnetu juhuse läbi. Näiteks kui inimene ei tunne piisavalt seadusi või kui ta ettevaatamatuse tõttu

põhjustab kellelegi vigastuse või tapab inimese, teab Maris Mõttus ning lisab: „Kuid selliseid juhtumeid on minu tööpraktikas vähe: enamik kuritegusid on ikkagi sooritatud tahtlikult.“

Kuriteo taga on alkohol ja hoiakud

„Arvan, et kui ma lotoga võidaksin, siis teeksin seda tööd siiski edasi,” leiab õbluke naine, kes kannab tööl tihti teksaseid ja tenniseid. Kriminaalhoolduse vanemametnikuna tegeleb ta süüdi mõistetud kurjategijate ja vanglast vabanenud inimestega, keda teised püüaksid oma elus pigem vältida.

„Paides on ainult kaks ametnikku,” selgitab ta. „Vanemametnikul tuleb töötada vanglast vabanenud isikute, seksuaalkurjategijate, perevägivalla kuriteo eest karistatud isikutega ja teiste kõrgohtlike kurjategijatega ning samuti nendega, kes on suunatud karistusjärgsele kontrollile.”

Kui mitu sellise taustaga inimest juhtub korraga vabanema, siis on ametniku tööpäevad väga pingelised ning täis ootamatuid sõite ja kohtumisi. Iga rikkumist ei pruugi siis kohe märgatagi, sest oma aja võtab ka paberitöö. „Praegu on rahulikum periood,” rõõmustab Maris Mõttus, seetõttu jõuab ta nüüd kõigiga võrdselt tegelda.

Tema nimekirjas on (ta kontrollib arvutist üle, sest ametnik ei tohi eksida) 28 hoolealust. „Vist kõige vähem, mis mu karjääri jooksul on olnud. Mul on olnud korraga ka 50 inimest,” meenutab ta. Kui on aega, siis käib ametnik ka tihemini kontrollimas, et kõik järelevalvatavad järgiksid reegleid.

„Mõnele inimesele on vaja, et tema rikkumised kindlasti tuvastataks,” selgitab Mõttus. Ta on õppinud inimeste motiive läbi nägema, sest sinisilmse ja heauskse lähenemisega ei oleks tema töö tulemuslik. „Kui rikkumine on tuvastatud, siis saan kasutada täiendavaid meetmeid inimese õiguskuulekale teele suunamiseks.”

Kuritegusid pannakse toime väga erinevatel põhjustel. „Kui inimene siia jõuab, hindame esmalt riskitegureid. Mõnel on riskifaktoriks alkohol või muud sõltuvusained, mõnel

hoiakud. Kõik ei oska eluga seaduskuulekalt toime tulla ja rahulikult konflikte lahendada,” kirjeldab Maris Mõttus.

Sammhaaval eesmärkide poole

Häid muutusi tuleb märgata ja julgustada, oma riskifaktoreid teades on probleemidega lihtsam toime tulla. „Mul on kogemusi, kus inimene siiralt usub, et nüüd on kuritegudega kõik,” räägib Mõttus. „Aga on ka inimesi, kes saavad vanglast välja ja hakkavad kohe eirama neid lisakohustusi, mida kohus on neile määranud – neid valdab ükskõiksus.”

„Olen üsna nõudlik nii enda kui teiste töö suhtes, tahan, et asju tehtaks samade põhimõtete alusel.”

Kui inimene on näiteks kaks kuud püsinud kaine või läbinud edukalt teraapia, tuleb teda selle eest kiita ja julgustada jätkama. „Minu poole võib alati pöörduda, kui on abi vaja”, kinnitab Mõttus. Ta toob näite: kuid mõni kriminaalhooldusalune ei julge kohalikku omavalitsusse minna, siis tuleb temaga ise ühendust võtta ja inimest veenda, et tal on ju vaja pere toita. Mõttus kiidab väga töötukassa töötajaid, kes on väga mõistvalt ja sõbralikult aidanud tema hoolealustel tööd leida.

Maris Mõttus arvab, et kolleegidele võib ta jätta isegi liiga karmi mulje. „Olen üsna nõudlik nii enda kui teiste töö suhtes, tahan, et asju tehtaks samade põhimõtete alusel.”

Intervjuueerija arvamust, et suhtumine peabki ju karm olema, sest ta töötab inimestega, kelle käitumist ette ei aima ja võimalikke tegusid ei tea, kommenteerib Mõttus: „Ma ei arva, et kriminaalhooldaja töö on eriti teistsugune, kui sotsiaaltöö kohalikus omavalitsuses.”

Oma karjäärivalikut selgitades meenutab endine kinnisvarahindaja ja statistikaameti

personalispetsialist, et 2009. aastal tuli ta töökuulutuse peale töövestlusele, kuid ei osutunud valituks. 2012. aastal õnnestus tal siiski kriminaalhooldajana tööle saada. „Tundus, et kriminaalhooldaja töö on tõesti põnev ja pakub väljakutseid. Olen alati tahtnud töötada inimestega. Õppisin ülikoolis psühholoogiat. Järvamaal on sel alal võimalused ahtakesed, tuleb võtta, mida on pakkuda.”

„On suur õnn, kui õnnestub koondada enda ümber sellised inimesed, kes saavad võrgustikutöö vajalikkusest aru ja on motiveeritud seda tegema.”

Mõttus otsustas juurde õppida ka sotsiaaltööd: selleks et oma töös tasemel olla, on elukestev õpe paratamatu. Sotsiaaltöö erialal õppides sai ta juurde uusi teadmisi ja tehnikaid, mida oma töös kasutada. Oma magistrیتöös uuris Maris Mõttus kodumaakonna võrgustikutööd naistevastase perevägivalja juhtumite lahendamisel. Ta ütleb: „Juhtumikorraldust ei olegi võimalik teha ilma toimiva võrgustikutööta. Järvamaal on meil üsna hea koostöö politsei, mõne kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja ja lastekaitsetöötajaga ning Eesti Töötukassaga. On suur õnn, kui õnnestub koondada enda ümber sellised inimesed, kes saavad võrgustikutöö vajalikkusest aru ja on motiveeritud seda tegema.”

Head tuleb leida kõigis inimestes

Maris Mõttuselt on üsna tihti uuritud, kuidas ta suudab kriminaalhooldaja tööd teha.

„Inimestel on vale arusaam, et karistatud inimesed on eranditult agressiivsed ja muudkui ähvardavad,” kummutab ta müüte. „Enamik hoolelauseid käitub viisakalt ja

rahumeelselt. Ja kui on ka teistsuguseid, tuleb lihtsalt ise osata rahulikuks jääda,” ütleb ta.

Samuti tuleb teada ja ära tunda hetked, millal enda jõud asjast üle ei käi. „Ega ma keeruliste olukordadele liiga palju ei mõtle. Aga vahel tuleb tõesti teadlikult sundida end rahulikuks jääma või siis hoopis taanduda, sest kangelast selles töös ei mängita. Mõnikord olen ise öelnud, et ma pole valmis seda või teist teemat täna arutama. Vahel on ju endalgi lihtsalt halb päev,” selgitab Mõttus.

Ausus ja otsekohesus aitavad suhtluspartneritega paremat kontakti luua. „Vahel pean end ise motiveerima, et suudaksin elarvamused eemale tõrjuda ja olla iga inimesega sõbralik. Ma pean ju vestlema kõigi hoolealustega, iga inimese juures tuleb leida midagi meeldivat, siis on töö lihtsam ja mõnikord on lõbus ka,” muigab Mõttus.

Kriminaalhooldusalused räägivad ju huvitavaid lugusid ja oskavad nalja heita. Rõõmu teeb see, kui inimene suudab end kokku võtta ja näiteks ravile minna või kui katseaeg möödub probleemideta.

Vastuolulised rollid: aitaja ja vangistaja

„Rõõmu tuleb tunda ka pisikestest sammu-dest,” kordab Maris Mõttus kriminaalhoolduse põhimantrat. „Ma ei püstita võimatuid eesmärke ega looda, et sõltuvusprobleemiga inimene püsib ühe sõrmenipsu peale kaine. Saavutus on seegi, kui ta suudab kaine olla kaks-kolm kuud. Mõnikord küsin endalt, kas oleksin saanud midagi teisiti teha. Kui vastus on „jah”, siis tuleb sellest olukorrast õppida, tuleb mõelda, kas ma ei osanud ette näha kõiki muutujaid. Kuid kahtlused ei vaeva mind kaua, sest oma tegude eest vastutab ikka kriminaalhooldusalune, mitte ametnik. Mina vastutan selle eest, et minu poolt oleksid asjad korralikud tehtud.”

Kui kriminaalhooldusalune on näiteks

katseajal kokkuleppeid rikkunud, siis võib hooldusametnik paluda, et tema karistus pöörataks täitmisele. „Inimese tulevik sõltub tema suhtumisest ja sellest, mida ta on valmis tegema, et mitte vangi minna. Vajadusel aitan korraldada näiteks alkoholismiravi. Vangistus ei ole kindlasti esimene asi, mida kasutame,” selgitab Mõttus.

Kriminaalhooldusametniku peres sirgub kaks poisslast. „Nad ei karda minu pärast. Ega ma kodus lastega tööst ei räägi,” nendib Maris Mõttus. Emana on ta ehk kraadi võrra konkreetsem kui teised lapsevanemad. „Küsin, kellega nad suhtlevad, kuhu lähevad, kes on sõbra vanemad.” Mõttus peab taolist huvi täiesti loomulikuks: „Lastega tuleb rääkida ja neid kuulata. Töö teeb mind aga ettevaatlikumaks ja õpetab ohte paremini nägema.”

Mõneti täidab ta sellist karmi, kuid õiglase ema rolli ju töögi, sest kriminaalhooldusametnik on kliendi jaoks korraga nii järelevalveametnik kui ka isik, keda ta võib usaldada ja kellelt ta julgeb küsida nõu ja abi.

„Kas need rollid peaksid lahus olema?“, küsib ta ise. „See on hea küsimus, olen selle üle mõelnud. Ja ... kuigi see on raske, siis jätaaksin need rollid ikkagi kokku, ühe ja sama ametniku pädevusse. Inimene peab mõistma, et kui ta reegleid rikub, satub ta vanglasse. Me ei loo siin sõprussuhteid. Mõnega sujub jutt paremini kui teisega, aga sõprussuhteid pole, siia tulebki piir tõmmata.”

Kriminaalhooldusametnike elu on võimalik paremaks muuta, kinnitab Maris Mõttus. „Aga ainult siis, kui inimene ise seda tahab. Mina saan aidata kaasa, et ta hakkaks teisiti mõtlema, et muutused üldse tekkida saaksid. Üldiselt olen suutnud alati inimesega kontakti luua.”

Naise sõnul on kõige keerulisem usalduse saavutamine, ja selles protsessis tulevad kasuks kõik tema psühholoogiateadmised. „Kui kriminaalhooldusametnik näeb, et tema vastas pole rumal inimene, siis ta muutub avameelseks – saab aru, et pole mõtet valesid loopida. Teine suhtlemine on mulle õpetanud kannatlikkust ja kuulamisoskust. Aga ka skeptilisust.” **S**

Mida võiks kriminaalhoolduse korralduses parandada?

Maris Mõttus ei pea õigeks kriminaalhoolduse korraldust süüdistada, kuid nendib, et mõned asjad võiksid olla teisiti. Muutused peavad algama inimeste mõttemaailmast ja suhtumisest oma töösse. Kriminaalhooldajate nõukogus¹ arutatakse suuremaid probleeme, et koos lahendusi leida ja neid ellu rakendada. Nõukogu kaudu jõuavad parandusettepanekud ka justiitsministeeriumisse.

- Ühtlus – meil on küll olemas kriminaalhoolduse standardid, aga tihti juhtub nii, et ametnikud teevad oma tööd ikkagi väga erinevalt. Mõttuse sõnul võib see tekitada kriminaalhoolealustes arusaama, et mõnes kohas saab läbi lihtsamal, mõnes teises kohas on aga reeglid karmimad.
- Järelevalve võiks olla tõhusam, eriti see osa, mis toimub väljaspool kontoriruumi ja vastuvõtte. „Töökoormus on selline, et alati ei jõua kõigiga piisavalt tegeleda. Tihti on ühel ametnikul liiga palju hoolealuseid. Minu koormus on praegu just selline, et tulen väga hästi toime. Jõuan teha väljasõite ja veenduda, et kõik läheb plaanipäraselt ja hoolealused järgivad ettekirjutusi ja reegleid.”

¹ Vanglateenistuse juurde moodustatud nõuandev kogu, kuhu kuuluvad teenistuses töötavate kriminaalhooldusametnike, sotsiaaltöötajate ja psühholoogide esindajad. Nõukogu liikmete valimise tingimused, ülesanded ja töökord on kinnitatud justiitsministri käskkirjaga – toim.

Kuriteoennetus – kas kohaliku omavalitsuse mure?

Anu Leps

*nõunik,
justiitsministeerium*

Rainer Rohtla

*projektijuht,
justiitsministeerium*

Turvalisema elukeskkonna saavutamiseks vajame paremini koordineeritud ja järjekindlamat ennetustegevust.

Kuriteoennetuse eesmärk on vähendada kuritegevust ja tagada inimestele turvatunne. Kuritegevuse vähendamiseks ei piisa vaid püüdest ennetada probleemi algpõhjust, tuleb võidelda ka juba tekkinud probleemidega. Selles kõiges on oluline roll täita kogukondadel ning kohalikel omavalitsustel (KOV).

Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus viis 2015. ja 2016. aastal justiitsministeeriumi tellimusel läbi uuringu, et välja selgitada, millised on võimalused kuriteoennetuseks kohalikus omavalitsuses ja kuidas seda valdkonda näevad omavalitsusjuhid. Küsitlusele vastas 62% kohalike omavalitsuste juhtidest.

Vastutus ennetustöö korraldamise eest

Ennetustöö vajalikkuses omavalitsuste juhid ei kahtle: pea 90% vastanutest leidis, et just nemad vastutavad ennetustöö eest ja suudavad saavutada muudatusi. Samas paljud omavalitsusjuhid ise ei tegele ennetustöö korraldamisega: napilt alla poole (48%) neist panustab kuriteoennetuse planeerimisse ning 41% elluviimisesse. Seega on siin palju kasutamata võimalusi, kuid samas ikkagi ka huvi ja valmisolekut teemaga tegelemiseks. Juhid tuleb ka sisuliselt ennetustegevusse kaasata, sest üksnes probleemi olulisuse ja

vastutusvajaduse nentimine kogukonna turvalisust ei suurenda.

Uuringust selgus, et omavalitsusjuhid näevad tegelike vastutajatena hoopis sotsiaal-ametnikke (71%), lasteasutuste ja koolide personali (69%) ning noorsootöötajaid (54%). Lisaks neile jaguneb vastutus muudatuste elluviimise eest veel mitme ametikoha vahel. Kuigi ennetustegevuste eest vastutuse koondamine sotsiaal- ja haridusvaldkonna ametnike kätte tundub loogiline, pole see ainuvõimalik lahendus. Kindlasti ei jaotu ennetusülesanded ka alati mitte ametikoha järgi, vaid lähtudes inimesest, kes ametikohta täidab.

Tulemusliku ennetustegevuse korraldamiseks on praegu proovikiviks see, kuidas saavutada omavalitsusjuhtide piisav tähelepanu ja eestvedamine ning leida igas omavalitsuses see ametnik, kes asjaga pidevalt tegeleb ja on kontaktisiksiks koostööpartneritele. Ka teised omavalitsustöötajad tuleb ennetustöösse kaasata, et tekitada ühine arusaam ennetuse tähtsusest ja igapäevase rollist ning vastutusest selles.

Koostöö kogukonnaga

Uuring kinnitas, et turvalisema elukeskkonna saavutamiseks vajame paremini koordineeritud ja järjekindlamat ennetustegevust. Koostööpartnerite ringe ei saa piirduda ainult

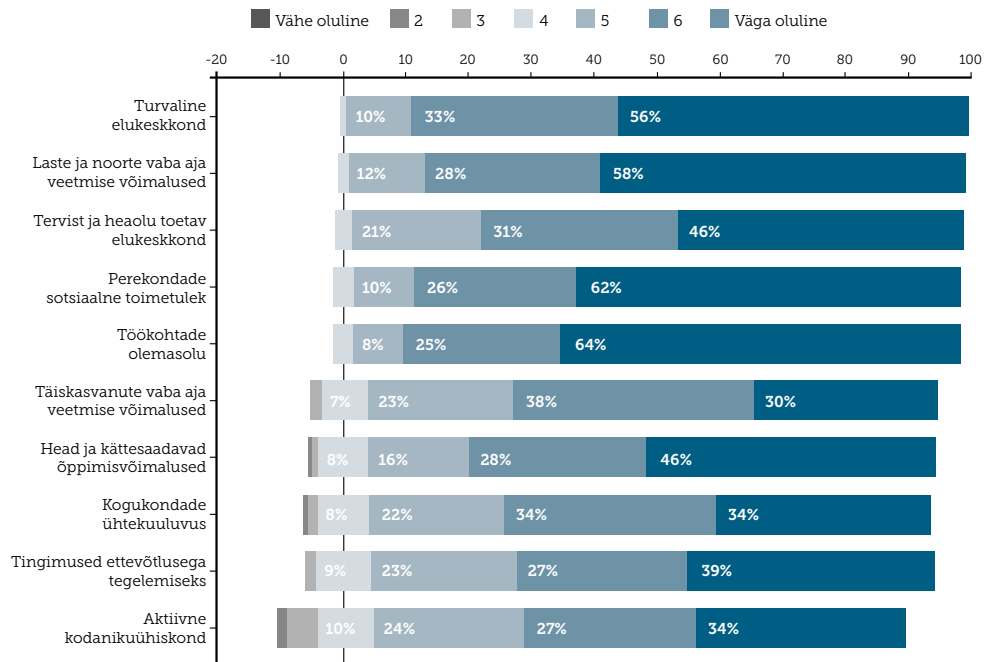
KOV ametnikega. Turvalises kogukonnas on kuriteoennetusse otseselt või kaudselt kaasatud ka ettevõtjad ja ettevõtete töötajad, vabäähendused ja kohalikud elanikud. Praegu see nii veel ei ole.

Omavalitsusjuhtide hinnangul on elanike jaoks kõige olulisemad turvaline ja tervislik elukeskkond, vaba aja veetmise võimalused lastele ja noortele, perede sotsiaalne toimetulek ning töökohtade olemasolu (joonis 1). Vähem oluliseks peeti kogukonna ühtekuuluvust, ettevõtluskeskkonda ja aktiivset kodanikuühiskonda. See loetelu peegeldab elanike ootusi, kuid ei takista omavalitsusjuhte vaatama kaugemale sellest, mida elanikud oskavad oodata ning millisena nähakse omavalitsuse rolli. Ootused kodanikuühiskonna ja ettevõtluse arendamise suhtes on heaks näiteks valdkondadest, mille toetamine ei pruugi alati tuua omavalitsuselt elanikele otsest teenust, kuid need võivad avaldada olulist mõju kohalikule

elule, sh turvalisusele.

Kodanikualgatusi tekib Eestis üha enam ja omavalitsuste roll selliste algatuste toetajana on väga oluline. Valla- või linnavalitsus on koht, kus saab siduda ettevõtluse või kodanikualgatusi võimalusi elanike ootustega turvalisuse suhtes. Kodanikualgatusi ei tohi näha üksnes teenusepakkujana või volikogu poolt kinnitatud tegevuste elluviijana, kuna see on vaid üks paljudest koostööviisidest.

Tugeva ettevõtluskeskkonna loomine ei pruugi esmapilgul olla kuriteoennetusse seotud, kuid hea ettevõtluskeskkonna pärast liigutab erasektor nii tootmist kui töötajaid ühest riigist ja ühest omavalitsusest teise. Uusi töökohti luuakse suurema tõenäosusega toetavas keskkonnas. Töökohtade lisandumine rõõmustab aga iga omavalitsust: kodu lähedal töö leidmine hoiab koos perekondi ja annab neile lisa-aega pere ühisteks tegevusteks. Omavalitsus saab kindlustunde, et inimesed ei

Joonis 1. Valdkondade olulisus elanike jaoks

lahku, majad ei jää tühjaks, pole vaja sulgeda lasteaedu ja koole.

KOVi juhtidelt küsiti, mis on nende arvates prioriteetsed tegevused, mille puhul saadakse raha riigieelarvest. Kõige tähtsamaks peetigi uute töökohtade loomist. Heas ettevõtluskeskkonnas ei pea KOV ise tegelema töökohtade loomisega, vaid saab võimaluse suunata vabad ressursid perede sotsiaalse toimetuleku toetamisele, mis oli KOV juhi jaoks järjestuses teine prioriteet.

Ootused ja tegelik olukord

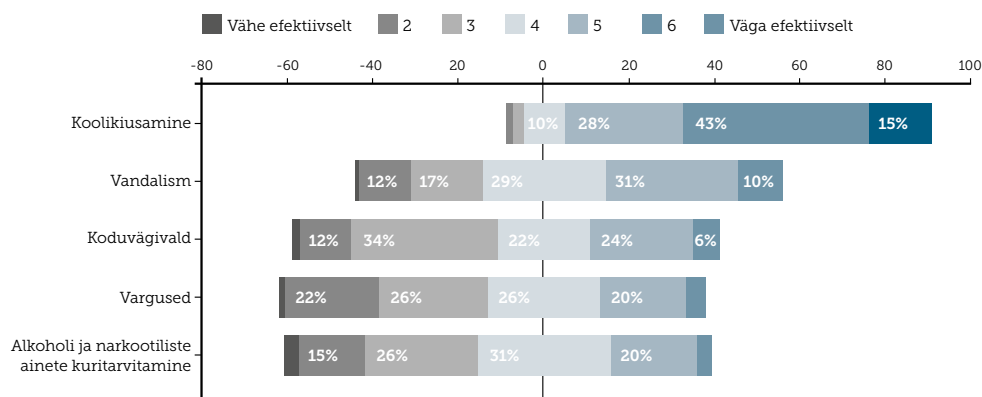
Liikudes omavalitsusjuhtide ootustelt tegelike võimaluste poole näeme, et juhid tihti ei mõista, mida omavalitsused saaksid turvalisuse heaks ära teha. Juhtide hinnangul osatakse kohalikul tasandil panustada koolikiusamise ennetamisse (seda teevad ilmselt eelkõige õpetajad ja kooli tugipersonal), mitte aga vandalismi, koduvägivalla, alkoholi ja narkootikumide kuritarvitamise ja varguste ennetamisse (joonis 2).

Need hinnangud ja järeldused on kindlasti kantud teadmatusest ja koolituse puudumisest. Mõnda valdkonda peavad omavalitsuse juhid riigi ülesandeks, mida ei saa kohapealsete tegevustega lahendada.

Alkoholismi, uimastisõltuvuse ja perevägivallaga tuleb kindlasti tegeleda riigi tasandil, kuid see ei tähenda, et omavalitsusel ei oleks selles oma rolli, sest igapäevaselt tegelevad nende teemadega nii sotsiaaltöötajad, lastekaitseametnikud kui tervisedendajad.

Kindlasti ei suuda omavalitsus nimetatud probleeme üksi lahendada, kuid seda ei suuda eraldi ka ükski teine osapool, teisalt on selge, et need probleemid on päevakorral kõigis piirkondades. Seega mitte midagi tehes ja probleeme kõrvalt jälgides muutust ei tule. Selleks et aru saada oma rollist ning sellest, kuidas olemasolevaid võimalusi paremini ära kasutada, tuleb vahetada kogemusi omavalitsuse sees, teiste omavalitsustega, riigiga ning muutuste saavutamiseks ka ametnikke koolitada.

Uuringus vaadeldi ka kuriteoennetuse kitsaskohti. Omavalitsusjuhtidelt küsiti, mis takistab ennetusega tegelemast. 7% vastanud kohalike omavalitsuste juhtidest leidis, et kuritegevus ei ole neil oluline probleem. Pooled juhid pidasid peamiseks takistuseks omavalitsuse õhukest rahakotti ning 13% tunnistas, et teadmisi on asjaga tegelemiseks liiga vähe. Viimase probleemiga tegeleb nüüd jõuliselt siseministeerium: kõigis maakondades on

Joonis 2. Kui efektiivselt saab omavalitsus lahendada turvalisusega seotud probleeme

loodud turvalisuse nõukogud ja nende kaudu koolitatakse siseministeeriumi eestvedamisel ning mitmete riigiasutuste koostöös kohaliku tasandi inimesi, kes on seotud selle valdkonnaga.

Rahanappust tunnetab ka riik, mistõttu on viimastel aastatel taotletud välisvahendeid ja eraldatud raha kuriteoennetuseks avatud taotlusvoorude kaudu. Paraku ei ole omavalitsused sellest võimalusest eriti kinni hakanud, kuigi tunnevad, et turvalisus on elanike jaoks väga oluline teema ja sellega tegelemiseks neil omi eelarvelisi ressursse napib. Rahataotlejate vähesus näitab, et ilmselt pole raha jagavad ministeeriumid teinud piisavalt teavitustööd, ent ka seda, et kohalikul tasandil on vähe oskuslikke taotluste koostajaid või siis ollakse rahul olemasoleva olukorraga, mistõttu võimalike taotlejate initsiatiivis ja motivatsioonis kohapealseid muudatusi saavutada on veel arenguruumi. Omavalitsustel aitavad sellised projektid luua oma elukeskkonnale lisaväärtust, näiteks taristut arendades ja inimesi koolitades¹.

Koostöö, aga kuidas ja kellega?

Kohalikul tasandil saab kuriteoennetus olla edukas ainult eri osapoolte koostöös. Kui koostöö on pidev ja koordineeritud, võib oodata häid tulemusi. Õnneks saab ka enamik omavalitsusjuhte aru, et kuriteoennetus saab edukas olla vaid siis, kui mitmed sidusgrupid tegutsevad koos. Sellise väitega nõustub pigem või täielikult koguni 95% vastanutest.

Väitega, et ennetustöö planeerimine ja elluviimine on politsei ülesanne, nõustub 60% omavalitsusjuhtidest, riiki peab vastutavaks 48% ning kohalikku omavalitsust 41% vastanutest. Enamik omavalitsusjuhte

ei leia, et omavalitsusel peaks olema kuriteoennetuses eestvedaja roll. Seda kinnitab 2014. aastal Rakendusuuringute Keskuse CentAR uuring, mille järgi arvavad ka teised kohalike omavalitsuste töötajad, et ennetuse võtmerolli peaks kandma politsei. Õnneks nähakse kuriteoennetust aina enam koostöö küsimusena, mitte kellegi teise probleemina. Seda seisukohta tuleb kindlasti edasi arendada ja just nii, et jagada tuleb vastutus ja rollid ning luua koordineeritud koostööstruktuurid.

KOV juhtide tagasiside politsei, lasteasutuste, koolide ja noortekeskuste tegevusele on ennetuse aspektist väga positiivne. Nende asutustega on kohalikel omavalitsustel kõige rohkem kokkupuutepunkte ja nende tegevusega on KOV juhid kõige paremini kursis. Kõrgelt hinnati ka naabrivalvet.

Koostööpartnerite loetelu lõpus on korteriühistud, kohalikud ettevõtjad, kogudused, külaseltsid ja vanglad. Seega võib öelda, et omavalitsusjuhid on pigem rahul oma allasutustega kui nende osapooltega, kelle tegevust nad ei koordineeri ja kellega neil on vähem kokkupuuteid: 57% kohalikest omavalitsustest teeb koostööd ettevõtjatega, 42% korteriühistutega ja iga teine külaseltsidega.

Täpsed kokkulepped ja rollijaotus

Kohalike omavalitsuste juhid ütlevad, et praegustes strateegilistes dokumentides ennetustöö üldjuhul ei kajastu, kuigi nad tunnistavad, et see on oluline. Seega tuleb nii riigil kui omavalitsustel pingutada, et algatused ja tegevused jõuaksid ka arengudokumentidesse ning soov saavutada kuriteoennetuses muutusi vaataks vastu ka kohaliku omavalitsuse plaanidest ja eelarvetest, mitte ei jääks mõtteks mõne motiveeritud inimese peas.

¹ Üheks ennetustöö heaks näiteks on Rõuge, Haanja ja Varstu koostööprojekt, millest saab lugeda numברי tagamisel sisekaanelt.

Küsitluse tulemustest ei olnud meeldiv näha, et suur hulk (48%) omavalitsusjuhte peab riigi (ministeeriumide) rolli kohaliku tasandi kuriteoennetuse planeerimisel ja elluviimisel väga oluliseks. Riigil on selles kindlasti oma roll, kuid pigem strateegilise suuna näitajana kui korralduste andjana. Samas saab riik kaasa aidata mitmes asjas, mis kohalike omavalitsusjuhtide arvates takistavad tegelemast kuriteoennetusega. Näiteks saab vahendada infot, jagada häid kogemusi, korraldada erialaseid koolitusi, mingil määral pakkuda ja vahendada ka raha tegevusteks. Kuid riigi esindajad ei saa olla kohaliku ennetustöö peamised koordineerijad, kuna nad ei tunne kohalikke olusid ja vajadusi. Sestap suudavad kohalikke küsimusi paremini lahendada ikkagi kohapeal tegutsevad ametnikud ja elanikud, kes tunnevad hästi kohalikku elu. Praegu veel ei pane seadus vastutust kuriteoennetusega tegelemise eest kohalikele omavalitsustele, lootma on jäädud iseregulatsioonile ja sellele, et vajadus sunnib kohalikke omavalitsusi sekkuma. Paraku näitasid küsitluse tulemused, et selline lahendus ei pruugi enam toimida ja haldusreformi käigus tuleks see üle vaadata. Seaduste täiendamine ennetuse korraldamise ja selle eest vastutamise osas on idee, mida riigi tasandil tegutsevates töörühmades ja ametnike vahel arutatakse. Kuhu need arutelud jõuavad ja millega päädivad, ei ole veel selge. Kindel on aga see, et kui soovime astuda terves riigis (sh kohalikul tasandil) kuriteoennetuses suure sammu edasi, siis ülesannete jaotuses

ei tohiks olla segadust ning vaja on teha ka muudatusi õigusaktides.

Kokkuvõtteks

Justiitsministeerium koordineerib kuriteoennetust riigi tasandil. Tutvustatud uuring andis hea ülevaate KOV juhtide nägemusest kuriteoennetuse suhtes. Märkimisväärseid erinevusi on ettekujutuses nii enda kui teiste osapoolte rollist selles töös. On neid, kes ikka veel usuvad, et ennetus on midagi, mis on teiste asi ja mis omavalitsuse töösse ei puutu. Kuid on ka neid, kes näevad, et turvalisus on elanikele oluline ja omavalitsus saab turvalisuse alal koos teistega midagi ära teha.

Väga olulise asjana selgus omavalitsusjuhtide motivatsioon kuriteoennetusse panustada. Juhid nägid endal vastutust ennetustegevuste elluviimisel, kuid eri huvigruppide kaasamises, rollide ja vastutuse jaotamises on veel kõvasti arenguruumi. Paremini saab kaardistada kuriteoennetuse planeerimist ja koostada selleks pikemaajalisi tegevuskavasid.

Riigi esindajail tuleb järjekindlalt selgitada ennetustegevuse strateegilise planeerimise tähtsust. Raha ja inimesi on alati puudu, kuid ka olemasolevaid ressursse saab senisest paremini kasutada. **S**

Uuring „Kuriteoennetus kohalikul tasemel” on viidud ellu justiitsministeeriumi tellimisel Euroopa Majanduspiirkonna programmi „Riskilapsed ja -noored” raames.

Viidatud allikad

Järve, J., Kaska, M., Luuk, E. (2014). Kuriteoennetus ja jätkutugi kohalikul tasandil. Eesti Rakendusuuringu keskus CentAR. Justiitsministeerium.

Aksen, M., Kann, A., Sepp, V., Themas, E., Veemaa, J., Veskimäe, M. (2016). Kuriteoennetus kohalikul tasandil. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringu keskus RAKE. Justiitsministeerium, (avaldamata).

„Murdepunkt“ on noortele toeks

Kristel Altosaar

projekti „Murdepunkt“ meeskonna liige

Eestis on praegu käimas mitu sotsiaalset programmi, mille eesmärk on vähendada laste ja noorte käitumisprobleeme ja/või parandada nende toimetulekut. Näiteks sotsiaalministeerium ja Tervise Arengu Instituut viivad ellu vanemlusprogrammi „Imelised aastad“, siseministeeriumil on programm STEP, mis aitab õigusrikkumise taustaga noortel taas tööle või õppima asuda. Nimetatud rahvusvahelisi tõenduspõhiseid programme on arendatud juba aastaid.

Sotsiaalsete programmide ritta on astumas ka „Murdepunkt“, mille loomisel kasutati nii Eesti kui rahvusvahelist kogemust. Tegemist on Eesti programmiga, mille koostasid Eesti eksperdid ja testisid Eesti spetsialistid töös Eesti noortega. Programmi tugevusteks on selle ülesehitus ja sisu, sobivus sihtrühmale, läbiviijate väljaõpe, koostatud käsiraamat ja üle-estiline rakendajate võrgustik. Programm võiks olla ka üheks alaealiste mõjutusvahendiks üldkasuliku töö ja hoiatuse kõrval. Me ei tea „Murdepunkti“ tulevikku, kuid programmi loojatena usume, et see töövahend leiab rakendamist ka edaspidi.

„Murdepunkti“ tegevussuunad ja põhimõtted
„Murdepunkti“ ettevõtmisi viidi läbi 13 Eesti maakonnas 1. jaanuarist 2015 käesoleva

aasta 30. aprillini. Ettevõtmist koordineeris MTÜ Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus (edaspidi Eesti ANK), kes tegi koostööd ekspertidega ja 30 partneriga. „Murdepunkt“ kasvas välja soovist luua alaealistele õigusrikkumiste ennetamiseks sotsiaalne programm, mis sobiks ka mõjutusvahendiks. Soovisime tõhusamalt ennetada noorte õigusrikkumisi ja tugevdada noortekeskuste rolli ennetustöös.

Tegemist on esmakordse juhtumiga, kus noortekeskuste katusorganisatsiooni eestvedamisel ja koostöös noortekeskustega töötasid Eesti eksperdid välja pikemaajalise noorsootöö põhimõtete ja meetodite rajaneva ennetusprogrammi riskikäitumisega noortele, sh alaealistele õigusrikkujatele.

Mida kujutab endast programm „Murdepunkt“

„Murdepunkt“ on enesekohaste ja sotsiaalsete oskuste¹ arendamise programm. Noored õpivad peamiselt kogemuste kaudu ja väljakutset esitavate mänguliste meetodite abil teisi inimesi kuulama ja ennast väljendama, oma tundeid ja käitumist analüüsima ning juhtima, meeskonnas tegutsema ja kaaslasti tunnustama. Programm aitab suurendada noorte sisemist motivatsiooni ja julgust teha oma elus olulisi ja igapäevast toimetulekut toetavaid muutusi. Muutumiseks on vaja

¹ Enesekohased oskused hõlmavad oskust ennast analüüsida ja juhtida enda käitumist ning usku enda võimetesse. Sotsiaalsetest oskustest pööratakse programmis tähelepanu teiste inimeste vaatenurga mõistmisele, suhetele eakaaslastega ja abistavale käitumisele.

grupikaaslaste ja -juhendajate positiivset tagasisidet, valikuvõimaluste ja vastutuse kogemist. Kui noor inimene mõistab oma seotust teistega, siis tahab ta kogukonnale ka midagi head tagasi anda.

Programmi sihtrühmaks on 13–17aastased noored, kes kalduvad riskikäitumisele või on juba pannud toime kergemaid õigusrikkumisi.

„Murdepunkti“ grupikohtumised

Programm (valitud tegevused ja nende järjekord) on koostatud nii, et see toetaks õpiprotsessi ja grupi toimimist. Kasutatud mitteformaalsed meetodid loovad tugevalt positiivse õpikeskkonna. Viiakse läbi 12 grupikohtumist, igal kohtumisel on oma teema ja eesmärgid, omandatavad teadmised, oskused ja väärtused. Teemad on järgmised: 1) Tutvumine. Kokkulepped; 2) Mina koos teistega; 3) Mõtted, tunded ja käitumine; 4) Suhtlemisvahendid ja -stiilid. Kuulamisoskus; 5) Toimetulek keerulises olukorras. Selge eneseväljendus; 6) Toimetulek kaaslaste survega. Ei ütlemine; 7) Edasiviiv kriitika ja toimetulek solvanguga. Tunnustamine; 8) Meie väärtused ja ootused. Ettevalmistus väljasõiduks; 9) Koostöö. Seikluslik väljasõit; 10) Algatajad ja heategijad. Hea algatuse ettevalmistamine; 11) Suurem kui meie. Hea algatuse teostamine; 12) Hea algatuse mõju. Tunnustamine ja kokkuvõtted.

Kõik kohtumised algavad häälestava avaringiga, seejärel omandatakse uusi teadmisi ja oskusi ning lõpuks püütakse omandatud siduda noorte igapäevase eluga. Omandatud toetavad toredad kodused ülesanded, milles noortel palutakse oma uusi oskusi katsetada.

Grupp kohtub nelja kuu jooksul kord nädalas, iga kord ligi kaks tundi. Lisaks sellele korraldatakse grupile kahepäevane seikluslik väljasõit ja teoks saab üks noorte heategevuslik algatus.

Grupijuhid ja osalejad

Grupi kohtumisi on hea korraldada noortekeskuses, sest sealne keskkond on neutraalne ja turvaline. Kui noored seda vajavad, peavad grupijuhid olema valmis ka lisakohtumisteks.

Enne programmi käivitamist kohtutakse noore ja tema pereliikmetega, et uurida noore motivatsiooni ja eesmäärke. Järelkohtumisel on rõhuasetus noore tunnustamisel ja positiivsete arengute väljatoomisel.

Gruppi juhib tandem, kuhu kuulub kaks selleks tegevuseks väljaõppe saanud spetsialisti, kes peavad oskama luua usaldusliku ja avatud õhkkonna, olema valmis ise grupiliikmena kaasa lööma ja eeskujuna esinema. Kaks inimest juhivad teineteist toetades ja vastastikku kogetut peegeldades protsessi tulemuslikumalt, noored aga õpivad nende heast koostööst üksteise kuulamist, tunnustamist ja muud eluks vajalikku.

Gruppi kuulub 6–12 noort, kes jõuavad sinna koostöös piirkonna võrgustikuga. Noorte valikul lähtutakse nii nende vajadustest kui ka sobivusest grupitööl põhinevasse õppeprotsessi. Grupp tuleks koostada nii, et selles oleks erineva käitumismustriga noori, sh 2–3 noort, kes on sooritanud mõne õigusrikkumise.

Programmi mõju-uuring

Eesti Rakenduspsühholoogia Keskus viis läbi programmi mõju-uuringu. Selleks pidid noored ja nende vanemad enne ja pärast grupikohtumisi hindama noore sotsiaalseid ja enesekohaseid hoiakuid, sotsiaalset võrgustikku ja probleemkäitumist. Läbiviijate tandem aga analüüsis pärast iga grupikohtumist teavet kohtumise õnnestumise ja noorte osalemisaktiivsuse kohta.

Uuringus osales 214 riskikäitumisele kalduvat noort, neist 34 olid sellesse suunanud alaealiste komisjonid. Vastanute hulgas oli 125 noormeest ja 89 neidu, kelle keskmine

Kaks näidet, kuidas „Murdepunkt” võib osaleja elu mõjutada

Tandemiliikme edulugu

„Murdepunkt” arendas mind inimesena, tuletades igal sammul meelde, kui oluline on kuulata ja märgata ning milline jõud on peegeldamisel. Programm tõstis minu kompetentsust, ühtlasi sain väga sisuka töövahendi, mida saan rakendada näiteks noortelaagrites jms. Kogegin omal nahal, et iga noor on väärtus ja ka „Murdepunkti” sihtgrupi noortel on palju tugevaid ja positiivseid külgi. Tänu „Murdepunktile” oskan nüüd riskikäitumisega noortega enesekindlamalt ja julgemalt tegeleda.

Mirja Elvast

Noore edulugu

Noormees, kelle saatis gruppi alaealiste komisjon, oli alguses väga kinnine ja tõre. Probleeme oli tal nii koolis kui väljaspool kooli. Esimestel kohtumistel istus ta silmad maas ja kapuuts peas ega vastanud küsimustele. Ta ei julgenud oma mõtteid ja arvamusi üldse väljendada. Pikkamööda ta avanes, tegi meelsasti paaristoid ja osales grupi tegevustes. Programmi lõpus ei näinud teda kapuutsiga peaaegu üldse. Nüüd ta teretab esimesena, on seltskondlikum ja avatum. Kaaslaste ja juhendajate julgustus oli talle väga oluline.

vanus oli 14,3 aastat. Küsimustikule vastas 209 lapsevanemat, 26 meest ja 183 naist, kelle keskmine vanus oli 40,8 aastat. Kontrollrühma küsimustiku täitis 100 noort, 31 neist osales ka järelküsitluses. Kontrollrühmaks olid programmi läbiviijate abiga leitud riskikäimisele kalduvad noored, kes ei olnud teadaolevalt osalenud viimase nelja kuu jooksul üheski spetsiaalses ennetus- või rehabilitatsiooniprogrammis. Peamised tulemused:

- ♦ Noored olid programmi tegevuste ja grupijuhtide tööga valdavalt kas rahul või väga rahul.
- ♦ 2/3 noortest osales 12 grupikohtumisest vähemalt üheksal.
- ♦ Vanemate hinnangul suurenes programmi mõjul noorte rahulolu oma eluga ja nende abistav käitumine; vähenesid aga impulsiivsus, hüperaktiivsus ja käitumisprobleemid. Noorte enda hinnangutes need muutused ei kajastu².
- ♦ Sekkumine vähendas noorte hinnangul tülide tõenäosust. Kontrollrühmas tülide tõenäosus tõsis.
- ♦ Sekkumine vähendas sõimamise või ränga solvamise tõenäosust nii vanemate kui ka noorte hinnangul. Kontrollrühmas selliste intsidentide tõenäosus tõsis.
- ♦ „Murdepunkti” programmi rakendanud noorsootöösutused paiknevad

² Uuringu raportis märgitakse, et üheks võimalikuks põhjuseks, miks noorte enda hinnangud võisid jääda samaks, on „inerts”: käitumine võis olla tegelikult (välisel hinnangul) muutunud, kuid võrdlemisi üldistatult sõnastatud küsimused võimaldasid noortel lähtuda vastutustes oma tavapärasest (st sekkumise-eelsest) käitumisest.

sagedamini piirkondades, kus probleemkäitumise ennetustöö on aktiivsem ja/või efektiivsem.

„Murdepunkti“ läbiviijad

Projekti raames said väljaõppe 20 kaheliikmelist meeskonda ehk tandemit Eesti 12 maakonnas (Harju, Hiiu, Ida-Viru, Jõgeva, Järva, Lääne-Viru, Põlva, Pärnu, Tartu, Valga, Viljandi, Võru). Tandemitesse kuulus noorsootöötajaid, õpetajaid, psühholooge/nõustajaid, sotsiaalpedagooge jt elukutsete esindajaid.

Tandemite väljaõppe maht oli 142 akadeemilist tundi. Koolitustel omandati motiveeriva intervjuerimise oskusi (baaskursus, töö gruppidega, individuaalne praktiline ülesanne), seikluskasvatuse põhimõtteid ning harjutati programmi „Murdepunkt“ läbiviimist nii grupijuhina kui osalejana. Projekti meeskond toetas läbiviijaid supervisioonikohtumistel ja oli nende jaoks alati olemas. Projekti perioodil tekkis üle-eestiline „Murdepunkti“ võrgustik, mille liikmed toetavad ja innustavad üksteist siiani.

„Murdepunkti“ üks eesmärke oli tugevdada kohalikku spetsialistide võrgustikku ja aidata

luua süsteemi riskikäitumisele kalduvate noortega tehtavas ennetustöös. Selle saavutamiseks analüüsisid tandemid koos oma võrgustikupartneritega koostöö tugevusi ja nõrkusi ning sõnastasid ühise eesmärgi; nad kaardistasid ka võimalusi, kelle kaudu ja kuidas jõuda programmi sobivate noorteni. Koos arutati, mis tagaks ettevõtmise jätkusuutlikkuse ja kuidas jätkata koostööd ennetuse vallas. Lisaks pakuti kohalike võrgustike liikmetele võimalust omandada baasteadmisi motiveerivast intervjuerimisest ning täiendada noorte ja perede toetamise oskusi.

Programmi läbiviijatele koostati eesti- ja venekeelne käsiraamat, mis kirjeldab detailset kohtumiste läbiviimist, kasutatavaid meetodeid ja vahendeid, pakub näidisküsimusi, tunnitemade tutvustusi ning tulemusliku koostöö näiteid. Lisaks valmis projekti raames ettevõtmist tutvustav voldik ja animatsioon. **S**

Huvi korral leiata programmi jaoks koostatud materjalid (käsiraamat, voldik ja animatsioon, noorte programmi jõudmise videoklipp) ja mõju-uuringu raporti Eesti ANK kodulehelt www.ank.ee.

Projekti „Murdepunkt“ rahastati Euroopa Majanduspiirkonna (EMP) toetuste programmi „Riskilapsed ja -noored“ avatud taotlusvoorst „Tõrjutud noorte sotsiaalne kaasamine ja õigusrikkumiste ennetamine“. Programmi viisid üheskoos ellu haridus- ja teadusministeerium, justiitsministeerium ja sotsiaalministeerium. Programmi rakendusüksuseks on Eesti Noorsootöö Keskus ning partneriks Norra Kohalike Omavalitsuste ja Regionaalsete Omavalitsuste Liit. Lisainfo programmi kodulehelt www.entk.ee/riskilapsedjanoored/ ja Facebook'ist www.facebook.com/RiskilapsedJaNoored

Vajaduspõhise peretoetuse rakendumisest

Kaili Hendla

hoolekande osakonna nõunik, sotsiaalministeerium

Tänavu juuli algul täitus kolm aastat ajast, mil Eestis makstavate toetuste hulka lisandus vajaduspõhine peretoetus. On aeg teha väike tagasivaade sellele, kuidas toetus on rakendunud.

Ajakirja veergudel tutvustati vajaduspõhise peretoetuse (edaspidi VPPT) taotlemise ja määramisega seonduvat 2013. aastal (Didrichson 2013). Meeldetuletuseks, et VPPT võimaldab väikese sissetulekuga lastega peredele täiendavat sissetulekut. Toetust on õigus kohalikust omavalitsusest saada lapsetoetust saavatel üht või mitut last kasvatavatel peredel, kelle sissetulek jääb allapoole VPPT sissetulekupiiri ja/või kes saavad toimetulekutoetust.

Kui toetuse määramise üldised põhimõtted pole toetuse kehtima hakkamisest muutunud, siis VPPT suurus on märkimisväärselt kasvanud. 2013. ja 2014. aastal oli VPPT ühe lapsega perele 9,59 eurot ning kahe ja enama lapsega perele 19,18 eurot kuus. Esialgse plaani kohaselt pidi toetus 2015. aastast kahekordistuma vastavalt 19,18 ja 38,36 euroni kuus, tegelikult tõsteti seda aga tunduvalt rohkem – 45 euroni kuus ühe lapsetoetust saava lapsega perele ning 90 euroni kuus kahe ja enama lapsega perele. Samal ajal tõsteti ka kõiki universaalseid lapsetoetusi. Samuti tõusis alates 2015. aastast laste tarbimiskaal toimetulekutoetuse määramise valemis varasema 80% asemel 100%ni perekonna esimese liikme toimetulekupiirist.

Igal aastal on suurenenud ka sissetulekupiir, mis on VPPT määramise aluseks peredele,

kes ei saa toimetulekutoetust. Pere, kellele ei ole VPPT taotlemisele eelneval kuul toimetulekutoetust määratud, võib saada VPPTd juhul, kui perekonna kolme viimase kuu põhjal arvestatud ühe kuu keskmine sissetulek jääb alla perekonna VPPT sissetulekupiiri. Kui 2013. aastal oli VPPT sissetulekupiir perekonna esimesele liikmele 280 eurot kuus, siis 2016. aastal on vastavaks piiriks 358 eurot. Sissetulekupiir perekonna igale järgnevale vähemalt 14aastasele liikmele on sel aastal 179 eurot kuus ning igale alla 14aastasele liikmele 107,4 eurot. Seega näiteks neljaliikmelise perekonna puhul, kus on kaks täiskasvanut, üks vähemalt 14aastane lapsetoetust saav laps ja üks alla 14aastane laps, on pere VPPT sissetulekupiir 2016. aastal 823,4 eurot kuus (2013. aastal oli 644 eurot).

Kuivõrd VPPT sissetulekupiiri aluseks on rahvusvahelisel meetodikal põhinev suhtelise vaesuse piir (kasutatakse tarbimiskaale 1:0,5:0,3) ning aluseks võetakse eelarveaastale eelneva aasta 1. märtsiks viimati avaldatud suhtelise vaesuse piir, on praeguseks teada ka 2017. aasta VPPT sissetulekupiir. See on 394 eurot perekonna esimesele liikmele. Nii tõuseb kirjeldatud neljaliikmelise perekonna puhul, mis koosneb kahest täiskasvanust, ühest vähemalt 14aastasest lapsetoetust

saavast lapsest ja ühest alla 14aastasest lapsest, perekonna VPPT sissetulekupiir 2017. aastal 906,2 eurole kuus.

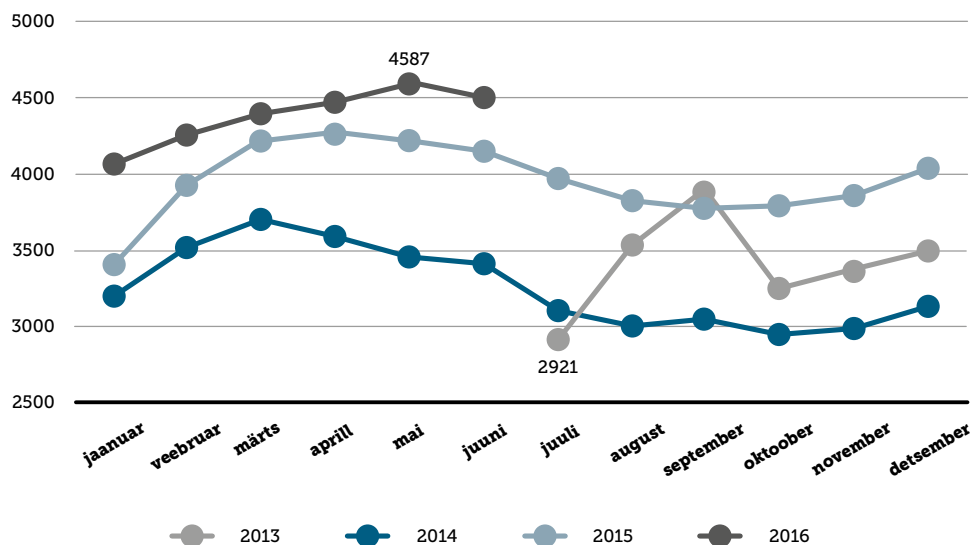
Senine toetuse statistika

Vajaduspõhise peretoetuse rakendumise järel ilmus ajakirjanduses mitmeid artikleid, milles viidati, et antud toetus ei täida oma eesmärki. Enim kritiseeriti toetuse summat, leides, et see pole paljudele peredele toetuse taotlemisega seotud asjaajamist väärt. Ka 2013. aastal VPPT väljamaksete arv viitab asjaolule, et osa VPPT saajaid pettusid toetuse suuruses. 2013. aasta juulis, mis oli esimene toetuse väljamaksmise kuu, sai toetust 2921 peret; sama aasta septembriks tõusis toetuse saanud perede arv 3821ni. Järgnevatel kuudel aga VPPTd saavate perede arv langes. Seega osa peresid, kes 2013. aasta suvel VPPTd taotlesid ja kellele toetus kolmeks kuuks määrati, loobus toetuse taotlemisest.

2014. aastal maksti VPPTd keskmiselt 3250 perele igas kuus. 2015. aastal, mil VPPT

summad tõusid 45 ja 90 eurole kuus, hakkas VPPTd saavate perede arv suurenema. Keskmiselt maksti toetust 2015. aastal igas kuus 3960 perele. Kasvutrend on jätkunud ka sellel aastal. 2016. aasta esimesel poolaastal sai VPPTd keskmiselt 4378 peret igas kuus. Kõige rohkem maksti toetust mais: 4587 perele. Ülevaate VPPT maksmise kordade arvust kuude lõikes perioodil juuli 2013 – juuni 2016 annab joonis 1. Nagu seal näha, on toetuse saajate arv suurem pigem aasta esimesel poolel. Seda võib selgitada talveperioodil kaasnevate küttekuludega, mille tõttu inimestel jääb igapäevakulude katmiseks vähem raha ning seetõttu pöördutakse kohaliku omavalitsuse poole abi saamiseks rohkem. VPPT määratakse kolmeks järgneva kuuks ehk toetuse taotlemisel ja määramisel näiteks veebruaris makstakse toetust märtsist maini.

Kui vaadata VPPTd saanud perede arvu aastas kokku, selgub, et 2013. aasta II poolaastal rahuldati kokku 4914 pere taotlused. Aastal 2014 maksti VPPTd 5251 perele

Allikas: sotsiaalministeerium

Joonis 1. Vajaduspõhise peretoetuse väljamaksete arv kuude lõikes, juuli 2013 – juuni 2016

ning 2015. aastal 5952 perele. Tänavuse aasta esimesel poolaastal rahuldati 5235 pere taotlused. Senise statistika põhjal võib hinnata, et 2016. aasta lõpuks tõuseb VPPTd saanud perekondade arv ligikaudu 6500ni. Seega peresid, kes VPPTga oma sissetulekut suurendavad, tuleb üha juurde.

Nii 2015. aasta kui ka 2016. aasta esimene poolaasta on näidanud, et umbes pool VPPT taotlustest (2016. a I poolaastal 47,6%) rahuldatakse, kuna perekond sai eelmisel kuul toimetulekutoetust. Teise poole VPPT saajatest (2016. a I poolaastal 52,4%) moodustavad need pered, kes toimetulekutoetust ei saa ja kes kvalifitseeruvad VPPT saajateks, kuna perekonna kuine sissetulek on alla VPPT sissetulekupiiri.

Taotletakse vähe

Olgugi et VPPT saajate arv on suurenemas, võiks toetust saavaid peresid olla tunduvalt rohkem. Arvestades, et VPPT sissetulekupiiri aluseks on viimati avaldatud suhtelise vaesuse piir, võiks seda toetust saada valdav enamik suhtelises vaesuses elavatest lastega peredest. 2015. aasta suhtelise vaesuse näitajaid ei ole veel avaldatud, kuid Statistikaameti andmetel oli 2014. aastal Eestis lastega leibkondade suhtelise vaesuse määr 18,1%. Sotsiaalkindlustusameti andmetel oli lapsetoetust saavaid peresid 2015. aasta detsembris 157 731 ning 18,1% neist moodustab 28 550 peret. Kuigi võib eeldada, et seoses 2015. aastast toimunud universaalsete lapsetoetuste ning VPPT tõusuga on suhtelise vaesuse määr lastega perede seas langenud, võib allpool suhtelise vaesuse piiri elavate lastega perede arv ulatuda siiski vähemalt 25 000ni. Nagu eelnevalt mainitud, maksti 2015. aastal VPPTd vaid 5952 perele.

Kuivõrd vajaduspõhist peretoetust ei maksta automaatselt, vaid seda tuleb kohalikust omavalitsusest taotleda, siis on paratamatu, et toetus ei jõua kõigi peredeni,

kellel oleks sellele õigus. Arvestades asjaolu, et VPPT taotlustest rahuldatakse üle 90% (2016. a I poolaastal 92,5%), on murekohaks just asjaolu, et taotlusi esitatakse vähe, mitte see, et inimesed ei kvalifitseeru toetust saama.

Vähese taotlemise põhjuseid on ilmselt mitmeid. Üheks põhiliseks võib pidada sihtrühma vähest teadlikkust toetuse olemasolust ja selle saamise võimalustest. Samuti võib põhjus peituda selles, et sotsiaaltoetuse taotlemist ja saamist peetakse sildistavaks, mistõttu inimesed ei lähe teadlikult toetust taotlema, seda eriti väiksemas omavalitsuses. Arvatavasti võib inimesi heidutada ka asjaolu, et VPPT saamiseks tuleb sotsiaaltöötajale avaldada info enda ja oma pereliikmete sissetulekute kohta. Võimalik, et osa inimesi peab toetuse taotlemise protseduuri üleüldiselt liiga keeruliseks.

Kui 2013. aastal võis üheks põhjuseks olla väike toetussumma, siis usun, et nüüd, mil VPPT on sõltuvalt lapsetoetust saavate laste arvust 45 ja 90 eurot kuus ja seda määratakse kolmeks kuuks korraga, ei ole kohane toetuse suurust taotlemise madala määra põhjuseks pidada.

Kuidas toetuse saajate arvu suurendada?

Selleks et aidata kaasa väiksema sissetulekuga perede paremale toimetulekule ning alandada ka elanikkonna absoluutse ja suhtelise vaesuse määra, on oluline VPPTd saavate perede arvu suurendada. Seda nii toimetulekutoetust saavate perede kui ka nende perede hulgas, kes toimetulekutoetust ei saa. Kuivõrd toimetulekutoetust saavatel peredel ei ole vaja VPPT saamiseks teha midagi muud peale avalduse esitamise, võiks eeldada, et kõik toimetulekutoetust saavad lastega pered, kus kasvab mõni lapsetoetust saav laps, saavad ka VPPTd. Paraku näitas mõni kuu tagasi sotsiaalministeeriumis tehtud

andmete võrdlus, et leidub siiski üsna palju toimetulekutoetust saavaid lastega peresid, kes mingil põhjusel VPPTd ei saa. Omavalitsuste käest, kus VPPT saamata jäämine eriti silma hakkas, uurisime ka selle põhjuseid. Selgus, et mitmed sotsiaaltöötajad eeldavad toetuse taotlejalt endalt aktiivsust ega pole pidanud vajalikuks tuletada inimestele meelde VPPT taotlemist. Arvestades, et sotsiaalkaitse üks põhimõte on avaliku võimu selgitamis- ja abistamiskohustus, leian, et sotsiaaltöötaja üheks tööülesandeks on ka inimeste nõustamine abi saamise võimaluste kohta. Seetõttu julgustan kohalike omavalitsuste sotsiaaltöötajaid informeerima ja abistama oma kliente VPPT taotlemisel. Kindlasti tuleks toimetulekutoetust taotlemaid lastega peresid teavitada ka VPPT taotlemise võimalusest ning vajadusel abistada neid avalduse täitmisel, nii et toetuse saamisesse ei jääks pausi sisse. Paaris omavalitsuses oli info VPPT taotlemise võimaluse kohta jäänud osa lastega peredeni jõudmata tõenäoliselt sellepärast, et KOVis tegelevad toimetulekutoetuse ja vajaduspõhise peretoetuse määramisega eri sotsiaaltöötajad. Leian, et omavalitsuse tööjaotus ei tohi viia selleni, et info mõne abimeetme kohta abi saama õigustatud inimesteni ei jõua.

Kuna umbes pooled VPPTd saavatest peredest saavad toimetulekutoetust, on selge, et VPPT taotlemata jätmise määr on eriti kõrge eelkõige nende perede hulgas, kes toimetulekutoetust ei saa. Need on pered, kelle sissetulek jääb küll allapoole suhtelise vaesuse piiri, kuid kes ei pruugi olla ise sellest teadlikud ega ole võib-olla kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajaga kunagi kokku puutunud. Selleks et ka need pered vajaduspõhist peretoetust saaksid, on kõigepealt vaja, et info

toetuse saamise võimaluse kohta üldse antud sihtrühmani jõuaks ning et need inimesed julgeksid sotsiaaltöötajaga ühendust võtta.

Siinkohal ei piisa VPPT taotlemise kohta info jagamisest vaid neile inimestele, kes valla- või linnavalitsuse uksest sisse astuvad. On vaja, et vastav info jõuaks ka inimeste kodudesse. Pean iseenesestmõistetavaks, et teave pakutavatest toetustest ja teenustest oleks kergesti leitav kohaliku omavalitsuse veebilehel. Abiks on ka regulaarne info avaldamine kohalikes ajalehtedes (näiteks aasta alguses, kui muutub VPPT sissetulekupiir). Kõige rohkem oleks kasu teabe edastamisest haridusasutuste kaudu. On ju õpetajad need, kes tihtipeale märkavad või vähemalt aimavad perekonna rahalisi raskusi. Seega on oluline, et õpetajad oleksid vajaduspõhise peretoetuse olemasolust teadlikud. Just nende kaudu võib abi vajav pere kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajani jõuda. Siit küsimus: kas teie valla või linna koolides ja lasteaedades on infostendidel olemas info vajaduspõhise peretoetuse kohta ning kas õpetajad on sellest toetusest teadlikud? Kui ei, siis on seda kindlasti võimalik uue õppeaasta alguses korraldada, kasutades vajadusel kohaliku omavalitsuse haridusspetsialistide abi. Sotsiaalministeerium on VPPT kohta koostanud ka infovoldiku, mida on võimalik ministeeriumi veebilehelt välja printida ning jagada.

Sotsiaalministeeriumi tööplaanis ei ole praegu kavas VPPT regulatsiooni muuta. Juhul kui toetuse taotlemise tõusutrend ei jätku, tasub seda kaaluda. Võimalik, et hoopis seadusandliku regulatsiooni (lihtsamaks) muutmine aitab VPPT saajate arvu tõsta ning sellega vähendada suhtelises ja absoluutses vaesuses elavate lastega perede arvu. **S**

Viidatud allikas

Didrichson, K. (2013). Vajaduspõhine peretoetus ja sellega seotud muudatused. *Sotsiaaltöö* 2, 7–13.

Juhtumikorraldus lastekaitsetöös: praktikutelt praktikutele

Anne Sundja

peaspetsialist, Sotsiaalkindlustusamet

Lastekaitsetöötajad teavad, mida tähendab juhtumipõhine töö. Me teame, et last saab kõige paremini aidata aidates perekonda ning et selleks tuleb kaasata võimalikult palju lapsega kokku puutuva võrgustiku liikmeid. Aasta alguses kehtima hakanud lastekaitseseaduse eesmärk on muuta lastekaitsetöö elulähedasemaks, süsteemsemaks ja ühtlasemaks kogu riigis.

Otsus algatada juhtumikorraldus

Lastekaitseseadus seab ajalised piirid: esmase info saamisest kuni otsustamiseni, kas algatada juhtumikorraldus või mitte, on aega kümme päeva. Loomulikult võib, sõltuvalt olukorrast, alustada juhtumikorralduslikku tööd viivitamatult, seadus ei kohusta ootama kümme päeva. Ajalise mõõtme seadmise eesmärk on eeskätt selles, et info ei jääks seisuma, vaid, et asjaga tegeldakse. Seetõttu on väga oluline, et info abivajavast lapsest oleks dokumenteeritud. Omavalitsused on sõltumatud, mistõttu saadava info menetlemise kord võib olla erinev, kuid lastekaitse-seaduse valguses tuleks nii telefonitsi kui ka kirja/e-posti teel saadud info fikseerida, sest sellest kuupäevast hakatakse lugema esialgse otsuse tegemiseni jäävat kümme päeva. Praktikast on kasutatud nt infolehte, mille saab omavalitsuse andmebaasis registreerida

ning suunata teadmiseks/lahendamiseks lastekaitsetöötajale.

Lastekaitsetöötajad on tunnistanud, et laste ja pere elu korraldamine venib tihti lubamatult pikaks, sest vajaliku info kättesaamine ning last ja peret ümbritseva tugivõrgustiku kokkukutsumine nõuab aega ja vaeva. Küsimusi on tekitanud ka seaduse sõnastus: „peab tegema otsuse juhtumikorralduse algatamiseks või algatamata jätmiseks”. Sõna „otsus” puhul ei ole siin silmas peetud üksnes haldusakti, sest ka suuline otsustus on otsus. Kui koos kliendiga alustatakse juhtumiplaani täitmist ja STARis avatakse juhtumimenetlus, siis see ongi otsus.

Info registreerimine

Peab tõdema, et inimeste kodanikujulgus on kasvanud. Tuntakse huvi inimest ennast puudutavate otsuste vastu, tehakse päringuid nende kohta ja neid vaidlustatakse. Kõik peavad loomulikuks, et arst, kes ravib, annab tagasisidet, miks ta midagi tegi ja kuidas ta seda tegi. Sotsiaaltöötajatena ei tohiks meid samuti üllatada, et üha rohkem kliente tunneb huvi, kuidas me neid puudutava otsuseni jõudsimise, mille vahel kaalutlesime.

Lastekaitsetöötajad puutuvad kokku ka põhjendamatute või umbmääraste kaebustega. Niisugusel juhul saab 10 päeva hakata lugema ajast, mil isik, keda avaldus puudutab,

on kindlaks tehtud. N-ö „kolmanda maja neljanda trepikoja nutva lapse” juhtumi puhul ei ole võimalik kohe otsustada, kas juhtum algatada või mitte. Esmalt tuleb kindlaks teha, kelle kohta info edastati, isik tuvastada.

Sissetuleva info registreerimine on oluline ka seetõttu, et kui see kantakse vaid STARi programmi, jääb küll teave alles, kuid nt töötaja haigestumisel vms põhjusel võib pöördumine jääda tähelepanuta ning töötajat asendav kolleeg ei tea seda otsida, aeg aga tiksuh.

Kohe, kui tekib kahtlus, kas algatada juhtumimenetlus või mitte, tuleks see pigem algatada.

Et vältida hilisemaid vaidlusi ja väärarvamisi, on asjakohane võtta kliendilt kirjalik avaldus, kas ta soovib algatada juhtumi menetlemist. Avalduse vormi üks osa võiks olla kliendi allkirjastatud nõusolek, nt „Kinnitan andmete õigsust ja olen nõus minu isikuandmete, sh delikaatsete isikuandmete töötlemise ja töötlemiseks edastamisega kolmandatele isikutele, kui see on vajalik minu edaspidise elu korraldamiseks/teenusele suunamiseks. Olen nõus, et minule sobivaima abi leidmiseks kaasatakse minu pereliikmed.”

Abivajaduse hindamine

Küsimusi on tekitanud ka abivajaduse hindamine, näiteks see, kuidas teha esmast hindamist, milliste kriteeriumide alusel ja mida hinnata ning kuidas seda kõike dokumenteerida.

Esmase hindamise oskus on tõenäoliselt kõigil lastekaitsetööd tegevatel sotsiaaltöötajatel, see on hinnang olukorrale, kas laps ja pere vajab abi ja kas abivajaduse saab rahuldada ühekordse meetme rakendamisega (nt toetuse maksimisega või mõnele teenusele suunamisega). Lapse heaolu hindamisel

tuginetakse LasteKS § 28 lg 2 p 1 loetletule. Kui puuduvad tõendid ja kindlad faktid, siis toimub olukorra hindamine nende asjaolude põhjal, mida on lastekaitsetöötaja märganud. On selge, et lastekaitsetöötaja ei saa hinnata lapse tervist pelgalt peale vaatamisega, kuid ta suudab märgata, kas laps näeb, kuuleb, räägib arusaadavalt, liigub normaalselt või on tal muhke, vermeid, vigastusi või muid probleeme, mida peaks uurima spetsialist, et selgitada nende tekke põhjusi. Töötaja saab üles märkida selle, kas laps on rõõmsameelne või pigem endassetõmbunud, millised on pere elamistingimused, kas lapsel on voodi, õppimislauad, raamatud, mänguasjad jms olemas. Lapse abivajaduse hindamisel on olulised last kasvatava isiku vanemlikud oskused, mida on võimalik esmaselt hinnata, jälgides lapse ja vanema omavahelist suhtlemist: kas suhted on toetavad, teineteist austavad või kasutatakse üleolevat ja hoolimatut kõneviisi.

Lapse arvamus

Lapse abivajaduse hindamisel on tähtis välja selgitada lapse arvamus ning sellega niipalju kui võimalik ka arvestada. Sõltuvalt vanusest ja arengutasemest ei ole laps alati võimeline tegema valikuid, kuid kindlasti tuleb last kaasata tema elu puudutavate otsuste tegemisse. Juhul kui lapse soovi pole võimalik täita, peab talle selgitama, miks selline toimimine on vajalik.

Lastekaitseeaduse kohaselt tuleb lapse arvamus dokumenteerida. Kohalikes omavalitsustes oleme kokku puutunud olukorraga, kus sotsiaaltöötaja on mures, kuidas last küsitleda, milliseid küsimusi esitada. Kasulik on teha vestluseks ettevalmistusi, koostada endale küsimustik ja olla valmis selleks, et laps ei taha või ei oska vastata. Mõelda läbi, kuidas luua kontakti ja alustada vestlust. Kasu võib olla abimaterjalide, nagu tundekaartide, skeemide, joonistuste jms kasutamisest. Kui

töötaja kohtub lapsega ja kirjutab vestluse kokkuvõttes/protokollis, et „lapse sõnul soovib ta ...”, siis ka see on lapse arvamuse väljatoomine. Vestluses lapsega tuleks olla paindlik ja loominguiline. Kooliealine laps esitab oma arvamuse tavaliselt kirjalikult.

Lihtmenetlus

Abivajav laps on laps, kelle heaolu on ohustatud, olgu siis tegu vanemate lahutuse, lapse kooliprobleemide, erivajaduse või mõne muu last puudutava probleemiga. Kui on pöördunud lastekaitsetöötaja poole, peaks STARis algatama lihtmenetluse kohe, kui on olemas põhilised isikuandmed. Kui lihtmenetlus on algatatud, saab „toimingute” või „pöördumiste” all kirjeldada, mida olete teinud, kellega kohtunud, vestelnud ning vajadusel fikseerida „otsuse juhtumitööd mitte algatada”, lisades selgituse, mis põhjusel juhtumimenetlust ei algatata. Mida rohkem kasutame STARi võimalusi, seda vähem on vaja asjaolusid paberikandjal dokumenteerida. Ühtlasi on info laekumise ja toimingute tegemise järjekord fikseeritud ning saame abistada klienti, kui on vaja täpsustada varem toimunud sündmuste asjaolusid ja selgitada, mida kõike oleme juba teinud.

Lihtmenetluse algatamisel on STARi programmis võimalik näha perega varem tehtud tööd. Perede puhul, kes liiguvad ühest piirkonnast teise, on väga oluline, et info talletuks. Eeskätt säästab see klienti korduvalt samadele küsimustele vastamisest ning hõlbustab kolleegide tööd teistes omavalitsustes. Sotsiaalkindlustusameti lastekaitsetöötajatel aitab see aga tööajavälisel ajal valvetelefonile tulnud kõnede puhul otsustada, kas laps oleks vaja paigutada turvakodusse või mitte. STARi programmi sissekannetest näeme, kas perega on varem tegeldud, millised on probleemid, nt kas lapse hooletusse jätmine on esmakordne või korduv. See annab võimaluse kaalutleda hetkel valitseva olukorra üle. On ju vaja teada,

kas lapsel on turvalisi täiskasvanuid, kes võiksid ta ajutiselt oma hoolde võtta, ja kas neid isikuid on mõtet otsida.

Juhtumikorralduslik töö

Kohe, kui tekib kahtlus, kas algatada juhtumimenetlus või mitte, tuleks see pigem algatada, sest sel juhul on tõenäoliselt vaja kaasata spetsialiste ja küsida nende arvamust ning vajadusel taotleda täiendavate uuringute läbiviimist. Spetsialistide ja võrgustikuliikmete kaasamine on aga juba osa juhtumikorraldusest.

Võrgustikuliikmete kaasamisega ei ole probleemi olnud, kui leidub keegi, kes eestvedamise enda peale võtab.

Juhtumimenetluse algatamisel tuleb alustada juhtumiplaanist, sest on oluline, et ühiselt tehakse selgeks nii probleem kui ka eesmärk, milleni tahetakse jõuda. Koos kliendiga arutatakse läbi võimalused ja lepitakse kokku tegevused, kuidas soovitud saavutada. Lastekaitsetöös on vaja töötada terve perega ning kõige kindlamaks töövahendiks on kliendi nõustamine ja motiveerimine.

Ei ole harvad juhud, kui sotsiaaltöötaja poole pööratakse just seoses ühe lapsega: „Temaga on meil probleeme, teised lapsed on tublid!”. Kui meditsiinivaldkonnas antakse rohtu vaid haigetele lapsele, siis sotsiaaltöös ei saa ravida vaid ühte „probleemidega last”, kuna lapse murede võti peitub sageli pere koosmõjus. Seetõttu on oluline saada n-ö „pildile” kõik pereliikmed, kaardistada nende nõrkused, tugevused, omavahelised suhted. Sageli on ühe lapse probleemid vaid indikaatoriks, mis näitab muid probleeme ja nõrku kohti peresuhtes. Juhtumikorraldustöö puhul ei ole võimalik tegelda ainult ühe lapse probleemidega, vaid kaasata tuleb lapse kõik olulised lähikondlased.

Koostöö

Sotsiaalkindlustusameti lastekaitseüksus on käinud mitmes omavalitsustes ning tõdenud, et sotsiaaltööd tegevad inimesed tunnevad end tihti üksi, arvates, et neil ei ole justkui kellegagi võrgustikku moodustada. Eraldi võttes on kõik osapooled tublid ja igaüks püüab last omal viisil aidata, kuid infovahetus lapsega tegelevate spetsialistide vahel on puudulik.

Keerulisemate juhtumite puhul oleme lastekaitseüksuse spetsialistide ja kohapealsete spetsialistide-võrgustikuliikmetega otsinud lahendusi ja uusi võimalusi nt kovisiooni kasutades. Koostöö on sujunud hästi ja positiivset tagasisidet oleme saanud eelkõige nendest omavalitsustest, kus lastekaitsetöötaja puudub ning lastekaitsejuhtumeid lahendab sotsiaalnõunik või mõni teine omavalitsuse töötaja, kellel on hulgaliselt ka muid kohustusi. Võrgustikuliikmete kaasamisega ei ole probleemi olnud, kui leidub keegi, kes eestvedamise enda peale võtab. Nii kooli sotsiaaltöötajad/eripedagoogid, laste õpetajad, perearstid, päevakeskuste/noortekeskuste ringijuhid, piirkonna konstaablid kui ka noorsoopolitseinikud on kohale tulnud, kui neid on kutsutud. Nad on aktiivselt osalenud ja olukorra lahendamiseks ideid pakkunud, lähtudes oma vaatenurgast.

Lastekaitseseaduse üks eesmärke on edendada valdkondadeülest koostööd, ning oluline roll osapoolte kaasamisel on kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajal või lastekaitsetöötajal, kes on koordineerija ja juhtumi korraldaja.

STAR – abimees või lisakohustus?

Kuigi STARi programmis võib juhtuminetlus tunduda esialgu kohmaka ja aeganõudvana, siis need, kes programmi kasutavad ning on sellega harjunud, puudusi enam esile ei too. Juhtumiplaani tegemisele vastuvaidlejate üks argumente on see, et suur osa ajast kulub

töö dokumenteerimisele, mitte vahetule suhtlemisele inimesega. Plaani teeks töötaja justkui iseendale, sest kliendi huvi on saada kohe „käegakatsutavaid” tulemusi. Kuna juhtumiplaan sünnib koostöös kliendiga, siis on ta suureks abiks eelkõige perele, sest see aitab näha seoseid ning keskenduda peamisele, et pisiprobleemid ei hägustaks suuremat eesmärki. Kuigi juhtumiplaan koostatakse ühele isikule, võib tegevuskavas kavandada tegevusi kogu perele. Plaani koostamisel on oluline ka paindlikkus, nt väikeste lastega ja väheste vanemlike oskustega pere puhul ei ole mõistlik teha juhtumiplaani igale lapsele eraldi, vaid vanematele, sest tegevused puudutavad ju eeskätt neid. Samas nt alaealise õigusrikkuja puhul tuleb juhtumiplaan koostada kindlasti lapsele endale, kaasates tegevustesse ja vastutajatena teisi pereliikmeid. Eesmärkide seadmine annab ka lastekaitsetöötajale kindluse, et juhtumikorralduses püsitakse valitud sihil. Kõik planeeritu ei pruugi alati realiseeruda. Seetõttu on vaja teha vahehindamisi ja püsitada uusi eesmärke. Sotsiaaltöötaja kutse taotlemine eeldab ka oskust oma tööle tagasi vaadata ja anda hinnanguid, mis õnnestus, mis mitte ja miks.

Eesmärkide seadmine annab lastekaitsetöötajale kindluse, et juhtumikorralduses püsitakse valitud sihil.

Sotsiaalkindlustusameti lastekaitseüksus on pooleaastase praktika jooksul näinud, et STARi võimalusi kasutatakse omavalitsustes väga erinevalt. On omavalitsusi, kus STARis menetletakse vaid toetustega seotud juhtumeid ning üldjuhul lastekaitsejuhtumeid sisestatud ei ole. Tööd peredega on tehtud, järgides üldisi juhtumikorralduse põhimõtteid, kuigi seda pole spetsialistid ise nimetanud juhtumikorralduseks.

Need lastekaitsetöötajad, kellel on saanud harjumuseks STARi sissekandeid teha, on väga rahul võimalusega kolleegidele operatiivselt informatsiooni edastada, luues neile sel viisil juurdepääsu seni tehtud juhtumitööle. See vabastab vajadusest edastada teavet telefoni või e-kirja teel, faksida dokumente vms ja võimaldab teha otsepäringuid programmi kaudu, nt saada teavet kliendi ravikindlustuse, perearsti jms kohta.

„Kõik asjad on enne kergeks muutumist rasked”, tõdes 17. sajandil elanud Inglise ajaloolane Thomas Fuller. Tõsiasi on, et menetluse STARi kandmiseks tuleb teha mitu klikki, kuid kui esmase info saamisest alates on sissekandeid tehtud, siis edaspidiste täienduste tegemine läheb juba lihtsamalt. Kui harjumuseks kujuneb avada STAR ja tehtav toiming kirja panna selle asemel, et otsida pliiatsit ja paberit ning teha märkmeid, on pool tööd juba märkamatult tehtud.

STARi üks eesmärke on luua ühtne

andmebaas, et hõlbustada nii ametnike kui ka teenuseosutajate tööd ja suurendada klientide rahulolu. Üks ootusi on see, et STAR oleks omavalitsuste töötajatele abimeheks aruannete koostamisel, kuid et see ühel päeval õnnestuks, tuleb juba praegu programmi andmeid sisestada. Seega tuleks juba praegu näha kaugemat perspektiivi ja teada, et kõik lastekaitsetöötajad saavad anda sellesse oma panuse. Kasuks tuleb aedniku moodi mõtlemine: see, kes õunapuu istutab, saab ühel päeval ka vilju maitsta.

Sotsiaalministeeriumil on lähiajal plaanis korraldada praktilisi koolitusi lastekaitsejuhtumite STARis kajastamise küsimustes. Samas on ka Sotsiaalkindlustusameti lastekaitsetöötajad alati valmis nõu ja jõuga abistama omavalitsusi nii STARi programmi kasutamise küsimustes kui ka keerulisemate juhtumite lahendamisel, et tagada laste ja peredega seotud juhtumite lahendamine lapse parimaid huve arvestades.

Riik teeb oma õue korda: kuidas mõjutab heaolu arengukava sotsiaaltööd ja hoolekannet?

Indrek Rohtla

eestseisuse liige, Eesti Sotsiaaltöö Assotsiatsioon

Ütlen kohe ära, et olen arengukavade usku. Olen teinud sotsiaaltööd kohalikus omavalitsuses 15 aastat. Selle kogemuse tõttu tean, et hästi koostatud arengukava on suureks abiks sihtide seadmisel, eesmärkide saavutamisel ja oma tegevuse vajalikkuse põhjendamisel. Selgitustöö on aina olulisem, sest n-ö tava-inimeste ja teiste valdkondade asjatundjate ettekujutus sotsiaaltööst on üsna ähmane. Olukorra teeb veelgi raskemaks sotsiaalteemade ebapädev käsitlemine meedias. Seetõttu on hea, et on koostatud riiklik „Heaolu arengukava 2016–2023”, kuhu on koondatud valdkondlikud arengudokumendid.

Heaolu arengukava lugedes tundub, et riigi tasandil ja haldusalas saavad asjad korda. Praegu ongi üldine trend valdkonna struktuuri korrastamisele, olgu selleks kas riigigümnaasiumite loomine või regioonipõhine tervishoiuteenuste pakkumine ja uute tervisekeskuste rajamine.

Lähiaastatel vajaks heaolu arengukava aga kindlasti veel üht peatükki, mis oleks seotud algava haldusreformiga. Seda koostades saaks püstitada konkreetsed eesmärgid kohalikes omavalitsustes tehtava sotsiaaltöö arendamiseks, et inimeste heaolu tõuseks Eesti eri paikkondades võimalikult ühtlases tempos. Praegu on regionaalsed erinevused teenuste

kättesaadavuses ja sotsiaaltöö kvaliteedis väga suured. Peamine põhjus on minu arvates selles, et omavalitsused pole siiani pidanud hoolekannet prioriteediks.

Hoolekanne reformikeerises

Loodetavasti aitab arengukava tähtsustada sotsiaaltööd. Esimesed muutused selles suunas leidsid aset seoses Euroopa Liidu kahe eelneva rahastamisperioodi struktuurivahendite kasutuselevõtuga, mis tõstis esile ka võimekamad tegijad. Projektipõhiselt loodi abivajajate toetamiseks töökohti ja arendati teenuseid. Omavalitsused ja kogukonnad, kus hakati sotsiaalprojekte ellu viima, eristusid selgelt neist, kes inimeste toimetulekut ja vaesuse vähendamist esiplaanile ei seadnud.

Praegu on Eesti hoolekandesüsteem suurte muutuste keerises, sest samaaegselt uute võimalustega EL struktuuriraha kasutamiseks on teoksil mitu põhimõttelist reformi. Nende käigus luuakse sotsiaalvaldkonnas uusi töökohti ja kujundatakse ümber olemasolevaid. Töövõimereformi edukaks rakendamiseks vajatakse töötukasas ja Sotsiaalkindlustusametis sotsiaaltöö haridusega inimesi. Erihoolekande deinstitutsionaliseerimine nõuab koolitatud tegevusjuhendajaid.

Uuendatud sotsiaalhoolekande seadus tõstab sotsiaalteenuste osutamise kohalikul tasandil prioriteetseks tegevuseks. Tõenäoliselt muudab haldusreform oluliselt omavalitsuste sotsiaalvaldkonna struktuuri. Kui seni vähe hoolekandeteenuseid pakkunud omavalitsused liituvad tugevamate keskustega, kus teenused on olnud kättesaadavamad, siis paranevad varem ebavõrdses olukorras olnud inimeste võimalused teenuste saamiseks.

Lähiaastatel vajaks heaolu arengukava veel üht peatükki, mis oleks seotud haldusreformiga. Seda koostades saaks püstitada konkreetseid eesmärgid sotsiaaltöö arendamiseks.

Nagu arengukavas tõdetakse, seab tööealiste inimeste arvu vähenemine meie ette ülesande kindlustada võimalikult paljude tööealiste inimeste osalemine tööturul. Me ei saa endale lubada luksust hoida tööealisi ja töövõimelisi inimesi omastehooldajatena, kelle olukord ei luba neil muud tööd teha. See aga tähendab, et kiiresti kasvab vajadus lastehoiu, eakate ja puuetega inimeste päevahoiu, koduhoolduste-teenuste, koduteenuste, isiklike abistajate, sotsiaaltranspordi jpt teenuste järele.

Kogukonnad kaasavamaks

Ilmseid ohumärke tajun seoses nende inimeste heaolu parandamiseks kavandatuga, kellel on psüühikahäire. Kogukondlike teenuste mahu suurendamine on esile toonud suhtumise, et nn teistsugused olgu kusagil mujal. Deinstitutionaliseerimine ja töövõimetuse asemel töövõime hindamine vajab tunduvalt põhjalikumalt selgitamist. Tuleb ausalt välja öelda, et senise süsteemiga jätkates oleme samasugused kui umbes 30 või enam aastat tagasi. Kulutame raha, et luua toredaid

teenuskohti kauges metsas ja maksta inimestele töövõimetuspensiononi, et nad ei üritakski tööelus osaleda.

Sotsiaalseks kaasatuseks on vaja teha eel- tööd ja palju, väga palju selgitada, miks on üht või teist tegevust vaja, sest inimeste teadmised psüühilistest erivajadustest on pinnapealsed ja neisse suhtutakse tõrjuvalt. Arengukava ellu rakendavaid asutusi ja sotsiaaltöötajaid ei tohiks jätta üksi selgitustööd tegema, koostööd on vaja nii kohaliku kogukonna kui ka riigi tasandil. Juba koolist, miks mitte ka lasteaiast, tuleb selgitada inimeste võrdseid õigusi, mida ei tohi mõjutada ei nende rahvus, nahavärv ega tervislik seisund. Ka perearstid saavad selle mõistmisele kaasa aidata ja tutvustada abisaamise võimalusi. Suurema sotsiaalse kaasatuseni on pikk tee minna. Eriti lai on tööpöld kogukondades, et need oleksid sidusad ja kõik inimesed tunneksid ennast seal turvaliselt. Hea, et see teema on arengukavas olemas ja loodetavasti suudame oma eelarvamustega edukalt võidelda.

Seda silmas pidades on heaolu arengukava rakendamisel väga oluline tegelda teadlikult positiivse sõnumi kajastamisega ja ausa selgitustööga, et mitte eksitada negatiivsete sõnumitega neid inimesi, kes ootavad uusi võimalusi ja abi oma elujärje parandamiseks. Sama kehtib ka töövõimereformi puhul: sellel on iseenesest väga hea idee, kuid paratamatult ilmneb ka arendamist vajavaid tööloike, kuna reform ju alles algas. Meedias on aga esiplaanil lood „hammasrataste vahele” jäänud puuetega inimestest, keda kurjad ametnikud sunnivad dokumente täitma, vestlustel käima jms. Sotsiaalteemadel võtavad tihti sõna sellised arvamuslimidrid, kes justkui tahaksid alati leida kõiges negatiivset. Aastate jooksul olen sotsiaaltöös korduvalt kogunud, et kolme rahulolematu naabri või sõbra arvamus või paar negatiivset ja asjatundmatut arvamuskirjet lehes võivad lõhkuda pika ja põhjaliku

töö inimesega, kes soovib oma elu muuta ja parandada.

Haritud töötajate väärtustamine

Arengukava näeb ette ka seda, et info- ja kommunikatsioonitehnoloogial põhinevate lahenduste arendamine ja laiem kasutuselevõtt peaks aitama suurendada heaolu. Selles valdkonnas ootaks arengukavalt isegi julgemaid eesmärke. Hoolekandeteenuste saajate hulgas on juba inimesi, kes kasutavad IKTD igapäevaselt. Ka tööturule on sisenemas IKT lahenduste keskel üles kasvanud põlvkond.

Sotsiaalvaldkonna töötajate ettevalmistus (nii baasharidus kui täiendusõpe) peab vastama muutunud oludele. Sotsiaaltöö on ennekõike erinevate valdkondade koostöö ja osapoolte vaheline kommunikatsioon. Seega on innovaatiliste koostöövõrgustike ja sotsiaalsete ning tehniliste lahenduste õpetamine ja praktikas kasutamine väga oluline. Innovatsioon ei ole eesmärk omaette, kuid tööjõudu pole raisata ja seda tuleb kasutada kõige otstarbekamal moel.

Loodetavasti saab heaolu arengukava rakendamine tõukeks sellele, et paranevad oluliselt sotsiaalvaldkonna töötajate palga- ja töötingimused.

Sotsiaalvaldkonnas töötavate inimeste töö kvaliteedile esitatakse varasemast kõrgemaid nõudmisi, mida on hakatud kehtestama ka seadustega. Üheks objektiivseks hindamiskriteeriumiks on valdkonna töötajatele omistatud kutsed. Kutse omandanud töötaja on oma ala spetsialist nii teoreetilise teadmise kui praktilise kogemuse poolest. Töötaja, kes tegeleb pideva enesetäiendamisega, võtab kasutusele uusi töömeetodeid, lihvib oma

oskusi ja omandab uusi, saabki pakkuda oodatud kvaliteediga teenust. See parandab sotsiaaltöö mainet. Tuleb jõuda selleni, et kutse omamine annaks sotsiaaltöötajale eelise tööturul ja kindlustaks tema positsiooni organisatsioonis.

Sotsiaaltöö kui elukutse ja eriala arengut tuleks vaadata koos SA Kutsekojas valmiva OSKA raporti tulemustega, mis aitab kavandada sotsiaalvaldkonna tööjõuvajadust eelseisvateks aastateks.

Sotsiaalvaldkonna töötajatele pakutava hariduse tase on meil üldiselt kõrge ja kõrgkooli lõpetanud saavad elus enamasti hästi hakkama. Töötukassa järjekorda sotsiaaltöötajaid üldjuhul ei jõua. Pigem on sotsiaalvaldkonna asutustel mure, et nad ei leia piisavalt nõutava haridusega töötajaid. Siin on üheks suuremaks takistuseks madal palk: haritud sotsiaaltöötajad, aga ka hooldustöötajad leiavad teistes valdkondades parema palgaga töökohti. Konkurentsi tingimustes meelitavad asutused üksteiselt töötajaid tihti ka üle. On oht, et paljud väiksemad omavalitsused ja mittetulundusühingud võivad reformide käigus oma spetsialistidest hoopis ilma jääda, kuna kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistidel on tekkinud võimalus otsustada mõistlikuma töökoormuse ja kõrgema töötasuga asutuse kasuks.

Loodetavasti saab heaolu arengukava rakendamine tõukeks sellele, et kvaliteetsete hoolekandeteenuste arendamise ja pakkumise tulemusena paranevad oluliselt ka sotsiaaltöötajate jt sotsiaalvaldkonna töötajate palga- ja töötingimused. Pikemas perspektiivis tuleks võtta eesmärgiks bürokraatia vähendamine sotsiaaltöös.

Nõustav järelevalve

Arengukavast oli hea lugeda, et sotsiaalteenuste kvaliteedi ja teenuste tulemuslikkuse parandamiseks töötatakse välja ühtne kvaliteedipoliitika ning rakendatakse nõustava

järelevalve põhimõtetele tuginevat sotsiaalteenuste ja -toetuste süsteemi. Praegu ehk tunnevadki omavalitsused kõige rohkem puudust just nõustavast järelevalvest – maavalitsuste tehtud ettekirjutused on seni olnud sageli pigem formaalsed kui sisulised, puudutades eeskätt haldusmenetlusseaduse normide täitmist. Heaolu suurendamise nimel peavad omavalitsuste ja maavalitsuste sotsiaalnõunikud tulevikus tegema rohkem sisulist koostööd.

Kokkuvõtteks

Kahjuks ei anna heaolu arengukava vastuseid hoolekande ühele sõlmprobleemile: KOV sotsiaaltöötajate järjest suurenev töökoormus ja sotsiaaltöö ülebürokratiseerimine paneb proovile sotsiaaltöötajate soovi jätkata selles ametis, kus nad peavad ennast erinevate kohustuste vahel jagades kuidagi viisi ellu jääma.

Ehk aitab riigi haldusalas oleva hoolekande korrastamine ja jõuline arendamine siiski kaasa ka omavalitsuste sotsiaaltöö arengule ning sotsiaaltöötaja kui äärmiselt olulise inimese väärtustamisele. Omavalitsusreformi puhul on ülioluline see, kas ja kui palju suudavad liituvad omavalitsused arendada sotsiaaltööd. Elanike abivajadusest lähtudes tuleks pakkuda neile teenuseid ja luua selleks ka töökohti või vähemalt tõsta olemasolevate kvalifitseeritud sotsiaaltöötajate motivatsiooni ametis jätkata.

Sotsiaalministeerium on rõhutanud, et heaolu arengukava rakendusplaan on avatud dokument, mida koos sotsiaalpartneritega pidevalt täiendatakse. Loodetavasti kasutavad sotsiaaltöötajad oma esindusorganisatsioonide kaudu seda võimalust, et aidata kaasa heaolu suurenemisele Eestis. ESTA loodab siin sotsiaalministeeriumile heaks partneriks olla. **S**

Sotsiaaltöötajate tööalase toetuse kogemused

Elin Kütt

Elin Kütt, MA

Uurimusest selgus, et Eesti sotsiaaltöötajad kogevad vähe juhivoolset toetust ning peavad oma tööalaste probleemide lahendamisel lootma eelkõige iseendale ja kolleegidele. Ka asjaolu, et sotsiaaltöötajad ei ole aktiivsed kutset taotlema, näib olevat seotud tööalase toetuse vähesusega.

Sotsiaaltöötaja kogeb oma igapäevases töös nii toetavaid kui ka mittetoetavaid või isegi turvalisust ohustavaid suhteid ja asjaolusid. Selleks et sotsiaaltöötajal oleks võimalik oma tööst rahuldust tunda ning ennast erialaselt teostada, vajab ta toetust juhtkonnalt, kolleegidelt ja ka erialaselt kogukonnalt. Personali tööalane toetamine peaks olema igas organisatsioonis teadlikult ja süsteemselt korraldatud, kuid vastutust selle eest ei saa lükata ainult juhtkonnale, kuna ka töötajal on oluline roll positiivse tööõhkkonna loomises ja enda töökorras hoidmises.

Tööalane toetus

Tööalast toetust mõistan tingimuste kogumina, mille moodustab professionaalne juhtimine, õppimist ja enesearengut soodustav keskkond ning emotsionaalne ja moraalne toetus, mis aitab hoida alal motivatsiooni, tulla toime stressiga ja oma tööst rõõmu tunda. Need kolm valdkonda tulenevad sotsiaaltöö supervisiooni kolmest klassikalisest funktsioonist: juhtimisfunktsioon kvaliteetse praktika ja personali ladusa töö tagamiseks, haridusfunktsioon iga töötaja erialaseks arendamiseks, nii et ta suudaks anda prima

võimaliku tööpanuse, ning toetusfunktsioon harmooniliste töösuhete, ühtekuuluvustunde ja kõrge töömoraali kujundamiseks (Kadushin 2002). Selline kolmeks jagamine on tinglik, sest nii supervisiooni funktsioonid kui ka tööalase toetuse valdkonnad on omavahel tihedalt seotud, osaliselt kattuvad ning mõjutavad üksteist, nii et praktikas on neid raske täpselt eristada.

Kutsestandardite järgi (Kutsestandardid 2014) on sotsiaaltöötaja olulised oskused tööalase toetuse eri vormide kasutamine, toetuse pakkumine kolleegidele ning võimaluste loomine kovisiooni ja supervisiooni rakendamiseks töökohal. Ka kutsestandardites on tööalase toetuse kolm valdkonda omavahel seotud ning mõjutavad üksteist. Eriti põhjalikult on sotsiaaltöötaja kutsestandardites kajastatud juhtimist ja juhendamist, mis väljendub küll eelkõige asutuse või töörühma juhi ametipostil oleva sotsiaaltöötaja ülesannete kirjeldamises, kuid igapäevatöös tuleb juhtimist ja juhendamist ette igal sotsiaaltöötajal, olgu selleks nt ümarlaudade korraldamine või hooldustöötajate ja praktikantide juhendamine. Erialase arengu valdkonda käsitletakse kutsestandardis koos töötajate

toetamise ja enesearenguga. Emotsionaalne toetus ja psühhosotsiaalne heaolu kajastub kutsestandardis peamiselt juhtimise ja juhendamise ning erialase arengu teemade raames. Kutsestandard eeldab sotsiaaltöötajatel oskust üksteist märgata ja toetada, mis on tähtis positiivse õhkkonna loomisel.

Meetod

Oma magistritöö raames¹ viisin läbi seitse poolstruktureeritud intervjuud, millest kuus olid individuaalintervjuud ja üks kolme osalejaga grupiintervjuu. Intervjuudes osalesid lastekaitsetöötajad Sotsiaalkindlustusametist ja kohalike omavalitsuste sotsiaaltöötajad. Kõigil osalejatel oli erialane kõrgharidus. Intervjuude analüüsimisel kasutasin kolmeetapilist temaatilist analüüsi (Ezzy 2002).

Professionaalse toetuse vähesus

Intervjuude läbitöötamisel selgus, et tööalast professionaalset toetust esineb sotsiaaltöötajate vähesest valmisolekust oma vajadusi märgata, neid endale tunnistada ning toetust otsida ja kasutada; teiselt poolt näib, et ka sotsiaaltöö korraldajad ja juhid eiravad seda töövaldkonda. „Meil on paraku niimoodi, et ma peaksin teoreetiliselt alluma kellelegi, aga meile on jäetud vabad käed. Nii kaua, kuni me teeme oma töö ära, nii kaua kuni meil ei ole [juhi arvates] probleeme – keegi ei sekku meie asjadesse.”

Sotsiaaltöötajad ei tunne oma igapäevases töös piisavalt toetust. Juhtimise puudulikkuse tõttu jäävad nad ilma vajalikust mõistmisest, suunamisest, toetusest ja ka motiveerimisest. Selgus, et intervjuudes osalenud sotsiaaltöötajatel puudub oma otsese juhiga igapäevane

kontakt. See on tekitanud olukorra, kus nad ei arvestagi enam juhi toetusega või isegi väldivad juhti ning loodavad üksnes töökaaslastele: „Kui sa ülemusele pead võib-olla näitama kogu aeg, et kõik on väga hästi, kõik on korras, ma saan tööga hakkama, siis sellises [toetavas] kollektiivis /.../ saad olla täpselt nii nagu sa oled”.

Selgus, et sotsiaaltöötajate ootused juhtimisele ja tööalasele juhendamisele on vastuolulised. Ühelt poolt soovivad nad töötada kindlate juhiste järgi, saada oma tööle tagasisidet ja kogeda toetust, sest see aitab tunda end ametkohustusi täites turvaliselt. Teiselt poolt peavad nad aga väga oluliseks võimalust töötada iseseisvalt ja ise otsustada, ise või koos sama tasandi kolleegidega oma probleeme lahendada.

Kui emotsionaalset toetust on vähe, siis vähendab see ka valmisolekut teadlikult enesearendamisega tegeleda.

Abistamistöös tuleb taluda palju pinget ja stressi: „Nii paksu nahka ei ole minul küll kasvanud, et mulle üldse need asjad hinge ei läheks”. Samal ajal jäi sotsiaaltöötajate jutust kõlama, et juhid mitte ainult ei toeta neid ise, vaid ei ole toetust ka muudel viisidel korraldanud, näiteks luues võimalusi supervisiooniks. Sotsiaaltöötajad on olukorras, kus nad oleks justkui ise oma suures töökoormuses süüdi: „Ühtepidi on ju sotsiaaltöötaja ise ka abivajaja – miks ta laseb endaga käituda niimoodi, miks ta võtab nii suure koorma vedada.” Intervjuud näitasid ka seda, et sotsiaaltöötajatel ei ole piisavalt oskusi oma negatiivsete tunnetega professionaalselt tegelda. Kuigi kliendilt saadav negatiivsus kurnab ja segab

¹ Artikkel põhineb magistriuurimusel (Kütt 2016) „Sotsiaaltöötajate tööalase toetuse kogemused ja kutse taotlemine”, mida juhendas Marju Selg. Idee ja teoreetilised teadmised sotsiaaltöötajate tööalase toetuse uurimiseks sain õppeaines „Sotsiaaltöö hindamine ja tööalane toetus” (Selg 2015).

töötamist, ei olda valmis nende olukordade analüüsimiseks, peetakse piisavaks, kui on võimalus oma halbu kogemusi kolleegidega jagada. Valmisoleku ja harjumuse oma tööd sügavamalt analüüsida saaks töökohas tekitada tööandja või kaastöötajast superviisor. Väga hea vahend selleks on omaalgatuslikult loodud kovisioonigrupp.

Personali tööalane toetamine peaks olema igas organisatsioonis teadlikult ja süsteemselt korraldatud.

Hinnatakse kolleegide toetust

Sotsiaaltöötajad tunnistasid, et kõige enam toetavad neid head tööalased suhted. Seepärast on loomulik, et nad kirjeldasid intervjuudes erinevaid koostöö ja info vahetamise viise ja kogemusi. Igapäevastes küsimustes nõu saamiseks on enamasti välja kujunenud kindlad inimesed „*kellega sa sobid paremini ja sa saad alati talle helistada, et kuidas see või teine või kolmas [asi käib]*”. Selgus, et sotsiaaltöötajad hakkavad kohe pärast tööle asumist otsima endale inimesi, kelle poole pöörduda tööalastes asjades nõu ja abi saamiseks. Mõnikord kasutatakse kontakti loomiseks ka kavaldamist: näiteks valitakse pädevam kolleeg, kellele näidatakse ennast meelega rumalamana, et seeläbi tekitada temas abistamisvajadust. Väga oluliseks leiuks koostöösuhete ja -kogemuste puhul oli kliente puudutava info käsitlemine sotsiaalse kapitalina, mille omamine ja omavaheline vahetamine annab töötajale kindlustunnet ja aitab hoida suhteid vajalike inimestega.

Enesearendamine ja kutse taotlemine pole prioriteetidid

Tuleb märkida, et hea juhtimise puudumine võib kahjustada õhkkonda töökollektiivis

ning kui emotsionaalset toetust on vähe, siis vähendab see ka valmisolekut teadlikult enesearendamisega tegeleda. Minu uurimus näitas, et juhid ei pööra piisavalt tähelepanu sotsiaaltöötajatele toetava õhkkonna ja võimaluste loomisele oma arenguga tegelemiseks. Näiteks ei korraldata kõigis töökohtades arenguveestlusi. Nii märkis üks intervjuueeritustest, et: „*mina ei tea, minul ei ole [arenguveestlusi] olnud,*” ning lisas irooniliselt: „*millal ma arenema hakkam, ma ei tea.*” Kuid ka sotsiaaltöötajad ise ei võta erialase arendamise vajadust kuigi tõsiselt: „*Ma ei ole tudeng või ma ei ole esimest aastat tööl, et see mulle vajalik on.*” Sotsiaaltöötajad kasutavad praktilises töös vähe teoreetilisi teadmisi, pigem küsitakse kolleegidelt või otsitakse erialastest materjalidest ja koolitustelt täpseid juhiseid ja näpunäiteid juhtumite lahendamiseks. Täienduskoolitusi peavad sotsiaaltöötajad oluliseks ning koolitustel käiakse üsna palju, kuid koolitus valitakse vastavalt praktilisele vajadusele: „*Pigem on nii, et sa tunned, mida sul vaja on ja sinna sa ka lähed. Pigem validki selle, mis vaja*”. Intervjuudes ei mainitud koolitusi, mis oleksid suunatud professionaalsele enesearengule ja oma töö reflekteerimisele.

See, et sotsiaaltöötajad ei ole aktiivsed kutset taotlema, näib minu tulemuste põhjal olevat seotud ka tööalase toetuse vähesusega. Sotsiaaltöötajad tunnistasid, et kutseksamiks vajaliku eneseanalüüsi kirjutamine tekitab neis hirmu. Samas on eneseanalüüsi kirjutamine hea võimalus arendada oma analüüsi- ja reflekteerimisoskust, teadvustada oma tugevaid külgi ja puudujääke teadmistes ja oskustes ning märgata ja tunnistada endale oma toetus- ja arenguvajadusi. Kui aga sotsiaaltöötajad ei ole harjunud oma tööd teadlikult reflekteerima ja analüüsima, sest töökohtadel ei ole sellist tava kujundatud, siis on nende hirm ja ebakindlus paratamatu.

Lõpetuseks

Pean oma töö väärtuseks, et intervjuudes osalemine aitas sotsiaaltöötajatel arendada oma töö reflekteerimise oskust. Ühelgi osalejale ei olnud raske intervjuudes esitatud küsimustele vastata ning seeläbi oma tööd

analüüsida, kuid intervjuude käigus selgus ka see, et nad ei ole harjunud igapäevaselt töö reflekteerimisega tegelema. See näitab, et sotsiaaltöötajatel on selleks väga vaja tööandja, kogenuma spetsialisti, superviisori või koolitaja abi. **S**

Viidatud allikad

Ezzy, D. (2002). *Qualitative Analysis. Practice and Innovation*. Crows Nest, NSW, Australia: Allen and Unwin.

Kadushin, A. (2002). *Supervision in Social Work* (4. trükk.). New York: Columbia University Press.

Kutsestandardid. (2014). SA Kutsekoda koduleht. www.kutsekoda.ee/et/kutsereregister/kutsestandardid (06.03.2016).

Kütt, E. (2016). Sotsiaaltöötajate tööalase toetuse kogemused ja kutse taotlemine. Magistritöö. Tartu Ülikool.

Selg, M. (2015). Aine „Sotsiaaltöö hindamine ja tööalane toetus” õppematerjal. TÜ: ÖIS.

Kogukond ja sotsiaalne kaasatus

Dagmar Narusson

lektor, Tartu Ülikool

Artiklis arutatakse mõistete *sotsiaalne kaasatus* ja *kogukond* seoste üle ning kirjeldatakse seda, kuidas mõistavad kogukonda kui nähtust ja kogevad kogukonda kaasamist praeguses Eestis inimesed, kellel on diagnoositud psüühikahäire.

Suurbritannias isikliku taastumise teemadel kirjutav vaimse tervise valdkonna autor Mike Slade ütleb, et taastumisele suunatud lähenemise põhiline eesmärk on saavutatud siis, kui me enam ei räägi *vaimse tervise teenuste kasutajatest* ning inimesed tänavalt ei kasuta inimeste eristamiseks enam sõna nemed, vaid on olemas lihtsalt *inimesed, kogukonnad* ja *võrgustikud* (2009, 235–236). Mulle isiklikult lähevad Slade sõnad väga südamesse seepärast, et olles teinud intervjuusid toredate inimestega (kellel mh on diagnoositud ka psüühikahäire)¹, olen kuulnud üsna murelikuks tegevaid lugusid tõrjutusest ja stigmatiseerimisest. Kogemuslood on mind isiklikult arendanud ja pannud mõtlema inimeseks olemise üle. Minu soov on, et rohkem inimesi ühiskonnas mõistaks (ja teeks isikliku avastuse), et me oleme tegelikult võrdväärsed inimesed ning et suhted inimestega, kellel on psüühikahäire, võivad olla kahepoolset väärtuslikud ning rõõmu pakkuvad. Liigun nüüd isikliku veendumuse juurest edasi uurimuse juurde.

Selle artikli eesmärk on (1) anda mõtteainet mõistete *sotsiaalne kaasatus* ja *kogukond* seoste kohta ning (2) kirjeldada, kuidas mõistavad kogukonda kui nähtust ja kogevad kogukonda kaasamist praeguses Eestis inimesed, kellel on diagnoositud psüühikahäire.

Sotsiaalne kaasatus ja selle tasandid

Sotsiaalne kaasatus on ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni (RT II, 04.04.2012, 6) üks põhiprintsiipi (artikkel 3), osalisriikide üks peamisi kohustusi (artikkel 4) ja oluline inimõigus (artiklid 29 ja 30) (Quinn ja Doyle 2012). Sotsiaalset kaasatust soovivad Cobigo ja tema kaasautorid (2012) defineerida kui (1) jada komplekssetest interaktsioonidest, mis leiavad aset keskkonnategurite ja personaalsete karakteristikute vahel ning loovad võimalusi (2) pääseda juurde avalikele hüvedele ja teenustele; (3) tegutseda väärtustatud ja oodatud sotsiaalsetes rollides, mida inimene ise valib, lähtudes oma vanusest, soost ja kultuurist;

¹ Kasutan tekstis inimest esikohale asetavat keelt (ingl *people-first language*), mille puhul sõna *inimene* paigutatakse lauses või fraasis ettepoole tema olukorra kirjeldusest, et rõhutada inimest, mitte näiteks tema puuet. Sama põhimõtet järgitakse rahvusvahelistes inimõigusi käsitlevates tekstides, arvestades seda, et keel on võimas vahend inimeste hoiakute kujundamisel.

(4) olla tunnustatud kui kompetentne indiviid ja kui inimene, keda kogukond on usaldanud tegutsema teatud sotsiaalses/tes rollides; (5) kuuluda sotsiaalsesse võrgustikku, kus inimene saab tuge ja pakub ka ise teistele tuge. Sotsiaalse kaasatuse definitsioone on palju, kuid see siin tugineb aastatel 1999–2010 avaldatud teadusartiklite analüüsi tulemustele ja seega sisaldab erinevate definitsioonide parimat osa.

Schleien ja tema kaasautorid (1999) on kirjeldanud kolme kaasatuse tasandit: *füüsiline integratsioon, funktsionaalne kaasatus ja sotsiaalne kaasatus*. Füüsiline integratsioon tähendab, et inimese õigust juurdepääsetavusele on tunnustatud ja see ka tagatakse. Funktsionaalne kaasatus viitab inimese individuaalsele võimele tegutseda edukalt konkreetses keskkonnas. Kolmas, kõrgeim tasand on sotsiaalne kaasatus, mis tähendab, et inimene on saavutanud kogukonnas sotsiaalse heakskiidu ja positiivse vastastikuse suhtluse kaasinimestega. See tähendab, et inimene tunneb rõõmu läbikäimisest teiste inimestega ja leiab uusi sõpru. Sotsiaalse kaasatuse puhul on aktsepteerimine sisemiselt motiveeritud, see on midagi inimese siseilmast tulenevat ning seda ei saa õiguslikult reguleerida (Schleien jt 1999). Kummalisel kombel võib juhtuda nii, et füüsiline integratsioon võib hoopis suurendada isoleeritust! Seda põhjusel, et kogukonna liikmetel puudub lõimumiseks valmisolek ja oskused ning olukord on sel juhul uus kõigile osapooltele. Ja seda on vaja tunnustada. Ainus lahendus kogukonna jaoks on sellest punktist edasi liikuda ja teadvustada, et soovitud olukord ehk eesmärk on täielik sotsiaalne kaasatus. Inimesed vajavad vastastikuseid emotsionaalselt sooje suhteid ja sotsiaalset aktsepteerimist üksteise poolt.

Kogukonda kaasatuse teema kerkis esiplaanile 2015. aastal kahe vaimse tervise teenuseid osutava asutuse kaudu tehtud uurimuses, milles kasutasin andmete kogumiseks intervjuud.

Intervjuu tugines Londoni Kings Colleges REFOCUS programmi raames välja töötatud INSPIRE andmekogumisvahendi struktuuril ja selle aluseks on omakorda taastumise raamistik CHIME (ingl *Connectedness, Hope, Identity, Meaning, Empowerment* – seotus, lootus, identiteet, tähendus, jõustamine). INSPIRE't peetakse innovaatiliseks, kuna see on mõeldud taastumisprotsessi läbitegevate inimeste vaatenurkade uurimiseks ja arvestab individuaalset eripära (Williams jt 2015, 784). Intervjuud viisin läbi 13 inimesega, kes kasutavad vaimse tervise teenuseid.

Sotsiaalne kaasatus tähendab, et inimene on saavutanud kogukonnas sotsiaalse heakskiidu ja positiivse vastastikuse suhtluse kaasinimestega. Inimene tunneb rõõmu läbikäimisest teiste inimestega ja leiab uusi sõpru.

Tegelikult on meist igaühel võimalus ja vastutus pakkuda head kogukonda. Me ise saame olla kogukonnas advokaadid, õpetajad, rollimudelid (eeskujud), protsesside käivitajad ja kõneisikud (Schleien jt 2005).

Sotsiaalne kaasatus on seotud kogukonnaga, ilma milleta ei ole inimesi kuhugi kaasata. Kui mõelda teoreetiliselt, siis tundub igati loogiline ja iseenesestmõistetav, et sotsiaalne kaasatus saab eksisteerida vaid siis, kui on kaks aktiivset osapoolt: inimene ja kogukond. Kuid minu uurimus näitas, et oma elus ei koge inimesed seda enesestmõistetavana.

Inimene ja kogukond

Kogukonda kohta ei ole olemas ühte üldilmselt konsensuslikku definitsiooni ning seda võib olla ka ei tule, kuna seda mõistet püüavad mõtestada mitmed valdkonnad ja

artikkel 3: Konventsiooni põhimõte on täielik ja tõhus osalemine ja kaasatus ühiskonnas.

artikkel 4: Konventsiooni täitmiseks vajalike õigusaktide ja poliitikate väljatöötamisel ja rakendamisel, samuti muudes puuetega inimestega seotud otsustusprotsessides kohustuvad osalisriigid pidama puuetega inimestega tihedaid konsultatsioone ning kaasama puuetega inimesi, sealhulgas ka puuetega lapsi, aktiivselt nendesse protsessidesse asjaomaste esindusorganisatsioonide kaudu.

artikkel 29: Osalisriigid tagavad puuetega inimestele poliitilised õigused ja võimaluse neid õigusi teistega võrdsetel alustel teostada.

artikkel 30: Osalisriigid tunnistavad puuetega inimeste õigust osaleda teistega võrdsetel alustel kultuurielus.

teadusharud. Kõige lihtsam definitsioon ütleb, et kohalik kogukond on suhteliselt väike piirkond, kus inimesed elavad (Ewijk 2010). Seda saab nimetada ka traditsiooniliseks ehk *tugevaks kogukonnaks*. *Kerge kogukond* tugineb vastastikususel ja ühistel huvidel (vt lähemalt Wilken jt 2015, 8). Hea on aga tõdeda, et on olemas kogukonda kirjeldavaid elemente, mille suhtes on arusaam ühtne. Kogukonda iseloomustavad sotsiaalne suhtlus, sotsiaalsed sidemed, sidusus, märkamine, ühised tegevused, jagatud väärtused ja tunded, kuuluvustunne (Ewijk 2010). Seega hea kogukonna tunnevad osapooled ära, kui läbikäimine inimeste vahel on vastastikku rõõmu pakkuv.

Inimeste arusaamad kogukonnast

Tähelepanuväärne on, et kogukonna mõiste ei kuulu inimeste argipäeva juurde. See tähendab, et inimesed ei ole üles kasvanud koos mõistega *kogukond* ja kasutavad selle asemel teisi mõisteid ning selgitavad mõistet *kogukond* erinevalt. Intervjueeritavad andsid oma elu kontekstis kogukonnale mõeldes järgmisi kirjeldusi: (1) inimesed, kes elavad ümbruskonnas ehk naabruskond; (2) (maja) naabrid; (3) töökaaslased ja eeskätt need töökaaslased, kellega töökohas suheldakse; (4)

oma vanemad, lapsed ja perekond; (5) tuttavad inimesed; (6) kogemusnõustajad, tugisik; (7) lähedased inimesed. Oli ka seisukohti, et kogukonda kuuluvad kõik inimesed või et „minu kogukonda ei kuulu need inimesed, keda ma kohtan arstikabineti ukse taga”. Seega, ei tea me tegelikult, keda või mida inimene tegelikult silmas peab, kui kasutab oma kõnes mõistet *kogukond*.

Suhted kaasinimestega

Taastumise käsitlus rõhutab, et taastumisprotsessi puhul on seotus (ingl *connectedness*) teiste inimeste ja kogukonnaga üks olulisi elemente. Intervjuudes selgus, et mõned vastajad pidasid kogukonda oma elus oluliseks, teised tegutsesid ja püüavad saavutada taastumise eesmärged kogukonnast sõltumata ning on inimesi, kes teavad-tunnetaavad, et kogukond on tegelikult oluline, kuid kogukonnas hakkama saamine on eelarvamuste, tõrjutuse ja diskrimineerimise tõttu nii raske, et inimesel on kogu aeg tunne „ma ei kuulu sellesse kogukonda”. Vastused näitavad, et inimese ja kogukonna vaheline suhe võtab tegelikult väga palju energiat ning sellega toimetulemiseks otsitakse strateegiaid, mis on isiksuse arengu ja taastumise protsessi seisukohalt vahel paremad, vahel halvemad variandid, kuid mis aitavad sel hetkel ellu jääda.

On inimesi, kes teavad-tunnetavad, et kogukond on tegelikult oluline, kuid kogukonnas hakkama saamine on eelarvamuste, tõrjutuse ja diskrimineerimise tõttu nii raske, et inimesel on kogu aeg tunne „ma ei kuulu sellesse kogukonda“.

elkõige selleks, et oleks oma koht elamiseks ehk kodu ja töökoht. Samas suhtlevad inimesed kogukonna liikmetega vähe ega teadvusta (mõtiskle selle üle), mida nemad saaksid anda kogukonnale ja kogukond neile. Siin ei saa inimesi üksi jätta, vaid vaja on anda teadmisi, õpetada oskusi ja pakkuda tuge, juhendamist.

Inimesed, kes on lahkunud hoolekandeadasutusest või vanematekodust ja asunud iseseisvalt/iseseisvamalt elama oma korteris ning alustanud tööl käimist, tõestavad oma näitega, et funktsionaalne kaasatus on võimalik. Kuid ümbritsevate inimeste hoiakud väljendavad endiselt ühiskonna tasandil eksisteerivat hirmu, et inimesed, kellel on diagnoositud psüühikahäire, võivad olla ohtlikud ja ettearvamatud ning parem on neist eemale hoida. Ja hoidku selle eest, et hakata naabriks või sõbraks, see tundub ennekuulmatuna. See aga näitab, et sotsiaalset kaasatust Eesti ühiskonnas on veel vähe. **S**

Murelikuks teevad olukorrad, kus inimesed on nt kogunud halvustavat suhtumist tänaval või mõnd teravat küsimust ja seejuures tundnud, et nad on (oma olemasoluga) selles situatsioonis ise süüdi, ning neil tekib ebameeldiv tunne, negatiivse varjundiga sisekõne, mida võiks nimetada enesestigmatiseerimiseks.

Uurimuses sai selgeks, et intervjuudes osalenud inimesed mõtlevad ja mõistavad, et kogukonnas olemine ja elamine on tähtis

Viidatud allikad

- Cobigo, V., Ouellette-Kuntz, H., Lysaght, R., Martin, L.** (2012). Shifting our conceptualization of social inclusion. *Stigma Research and Action*, 2(2)
- Ewijk, H.** (2010). European Social Policy and Social Work. Citizenship-based social work. Routledge
- Puuetega inimeste õiguste konventsioon ja fakultatiivprotokoll.** (2006). Riigi Teataja II osa, 04.04.2012, 6
- Quinn, G., Doyle, S.** (2012). Getting a life-living independently and being included in the community: A legal study of the current use and future potential of the EU Structural Funds to contribute to the achievement of Article 19 of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Report to the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Regional Office for Europe.
- Schleien, S., Green, F., Stone, C.** (1999). Making Friends Within Inclusive Community Recreation Programs. *Journal of Leisurability*, Vol 26, Nr 3, 1999
<http://people.tamu.edu/~dscott/340/U7%20Readings/5%20-%202005%20Schlein%20Constraints.pdf>
- Schleien, S., Stone, C., Rider, C.** (2005). A Paradigm Shift in Therapeutic Recreation: From Cure to Care. Ptk 19. Constraints to Leisure. Toimetaja Jackson, E. Venture Publishing, Inc.
- Slade, M.** (2009). Personal Recovery and Mental Illness. A Guide for Mental Health Professionals. Cambridge University Press, 295–309.
- Wilken, J. P., Bugarszki, Z., Saia, K., Hanga, K., Narusson, D., Medar, M.** (2015). Kogukonnaga seotud mõisted ja kogukonnas osalemist toetavad teenused Eestis. *Sotsiaaltöö* 2, 7–12.
- Williams, J., Leamy, M., Bird, V., Le Boutillier, C., Norton, S., Pesola, F., Slade, M.** (2015). Development and evaluation of a measure to identify mental health service support for recovery (INSPIRE), *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 50, 777–786.

Kas Eestis on noorel liikumispuudega mehel võimalik iseseisvalt elada?

Mihkel Kruusmaa

BA

Elame praegu töövõime ja rehabilitatsiooni reformide tähe all. Räägime, arutame, selgitame, mis toimumas. Aga kas ka kuulame? Kuivõrd tähelepanelikult me kuulame, milliste raskustega inimesed silmitsi seisavad, kui püüavad, vaatamata oma puudele, alustada iseseisvat elu ja saada võimalikult iseseisvalt hakkama? Artiklis tutvustame uuringut¹, mille eesmärk oli mõista piiratud liikumisvõimega noorte meeste kogemusi ja seisukohti iseseisvalt elamise ja ühiskonnas eri elualdkondades osalemise võimalikkuse kohta. Uuringu raames intervjueriti nelja noort meest. Osalejatel hõlbustas oma elukogemuse jagamist asjaolu, et intervjuerijal on sama kogemus.

Suhtlemine teiste inimestega

Saime teada, et noorte meeste hinnangul mõjutavad ühiskonna ja kogukonna elus osalemist suhted teiste inimestega, ligipääsetavus avalikus ruumis, puuetega inimeste õigused ja toetavate teenuste olemasolu.

Suhted teiste inimestega ja ühiskonnas eksisteerivad hoiakud mõjutavad rohkem, kui arvata võiks. Selgus et noorte liikumispuudega meeste osalemine ühiskonnas võib olla takistatud ainuüksi selle pärast, et inimesed, kellega suheldakse, on samuti puudega, sellistel noortel meestel võivad välja kujuneda piiratud suhtlemisvõimalused ja -oskused. Ei ole

Dagmar Narusson

Tartu Ülikool

lihtne leida sõpru ümbruskonnast, kui lähtuda üksnes oma huvidest või hobidest. Erinevate inimestega kõrvuti elamise oskust on meie ühiskonnas veel vähe. Kui piiratud liikumisvõimega inimene on varajasesst lapsepõlvest ühiskonda kaasatud – käib lasteaias koos puudeta eakaaslastega, õpib koolis tavaprogrammi järgi – siis vähendab see tema erisusi ja lõimumine ühiskonda toimub efektiivsemalt. Palju rohkem oleks vaja teadvustada, kuivõrd toredad ja vastastikku rõõmutoovad võivad olla sõprussuhted erinevate inimeste vahel.

Noorte meeste hinnangul on hoiakud ja ühiskonna suhtumine füüsilise liikumistakistusega inimestesse nähtavad ka avalikus ruumis. Nt võivad tänaval tekkida oskamatused ja teadmatusest tingitud suhtlemisbarjäärid, kui kaaskodanik ei tea, kas minna kontakti võtma, abi pakkuma ega ka seda, kuidas aidata. Seda kinnitab ühe uurimuses osalenu kogemus: „*Hästi palju on inimesi, kes on mind märganud, aga ei ole rääkima julgenud tulla*”.

Töösituatsioonis võivad tekitada probleeme suhtlemistakistused tööandja ja töövõtja vahel. „*Mõnel üksikul juhul veab, võib-olla saad kellegi kabeksaks tunniks endaga kaasa jõlkuma* [autorite kommentaar: öeldud naljatamisi isikliku abistaja kohta], *aga enamasti tähendab see ikkagi seda, et sa pead olema avatud ja valmis kelle iganes abi aktsepteerima. See on hästi oluline – olla võimalikult avatud iga abi osas*”.

¹ Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika erialal 2016. aastal kaitsnud Mihkel Kruusmaa bakalaureusetöö „Iseseisvalt elamise võimalikkus ja Iseseisva Elu liikumise põhimõtete rakendamine Eestis liikumispuudega meeste kogemuste põhjal”

Füüsilise ja institutsionaalse keskkonna ligipääsetavus

Uuringus käsitletud avalikule ruumile ligipääsetavuse teema jagunes kaheks: esiteks juurdepääs füüsilisele, ja teiseks institutsionaalsele keskkonnale. Füüsilise keskkonna puhul nimetati takistusena transporti, linnaruumi ja hoonestust; institutsionaalne keskkond hõlmas probleeme hariduses ja töö valdkonnas ning avalike teenustega.

Ligipääs ühistranspordile on piirkonniti erinev. Uuringus osalenutel on jäänud mulje, et see sõltub sellest, kui palju on antud piirkonnas võimalikke ratastoolis ühistranspordi kasutajaid ega ole seotud inimõigustega. Hoonestuse puhul leiti, et nii uued korterelamud kui büroohood pole alati juurdepääsetavad, kuigi peaksid olema. Lisaks esineb takistusi juurdepääsus avalikele teenustele, kusjuures paikkondlikud erinevused on märkimisväärsed. „*Poodidesse ma seal [Tõrvas] saan /.../ Bussijaama ma saan. Kinno ... Kinomajja, sinna nagu jälle väga ei saa*”.

Haridusele ligipääsu takistab koolide olukord. Kõige rohkem takistusi kohtab põhija keskhariidust andvates koolides, ligipääs kõrgkoolide hoonetele varieerub. „*Algul ma tahtsin Tallinna Majanduskooli minna, aga seal ei olnud neid liikumisvõimalusi ja siis ma n-ö olin sunnitud TTÜ valima, aga kui ma TTÜ kasuks ära otsustasin, siis sealt edasi ei olnud nagu ühtegi piirangut*”. Seega ei ole noored oma valikutes vabad, vaid peavad langetama otsuseid, arvestades õppehoonete sobivust.

Töötamise puhul toodi välja toetavate sotsiaalteenuste jäik korraldus, vahel ka teadmatus. „*Kui ta [puudega inimene] läks teenust [isikliku abistaja teenust] küsima [väikelinnas], siis küsiti kõigepealt, mida sa küsid. Seaduses oli kirjas, aga ei teatud, et selline asi üldse olemaski on*”. Erinevused toetavate teenuste kättesaadavuses on piirkonniti väga suured. Mis tähendab, et inimene ei saa vabalt valida oma elukohta, vaid

peab tegema elukohta valiku selle järgi, kus teenused on vähegi mõistlikul viisil kättesaadavad. Tartus on isikliku abistaja teenus kättesaadav, samas kui mõnes teises omavalitsusüksuses sama teenus puudub. Toetavate sotsiaalteenuste saamist mõjutab ka see, et infot on vähe või on see raskesti kättesaadav nii olemasolevate teenuste, kui ka uute teenuste kohta, nagu nt kogemusnõustamine.

Inimõiguste tagamine

Kõigi eespool nimetatud probleemide puhul on oluline inimõigustega arvestamine või mittearvestamine. Siinkohal võib tuua näiteks õiguse omandada võimetekohane haridus, mis on takistatud haridusasutuste kehva füüsilise ligipääsetavuse tõttu.

Tänaste puuduste kõrvaldamisel võiks abi olla seaduste kaasaajastamisest. Näiteks võiks füüsilise ligipääsetavuse hõlbustamiseks teha ehitusseadustikus kohustuslikuks lähtumise universaalse disaini põhimõtetest, mis võiks laieneda ka muinsuskaitse all olevatele objektidele. Lisaks tuleks üle vaadata perekonnaseadus, mis praegu sätestab pereliikmete suhtes hoolduskohustuse, pannes hoolduskoormuse iseseisvat elu alustava noore vanematele. Arvestada tuleks ka olukorraga, kui noor liikumispuudega mees soovib pere luua ja osaleda oma lapse kasvatamises ning hoolitseda tema eest. Kaaluda tuleks ka näiteks seda, kas isikliku abistaja teenuse osutaja võiks olla kaasatud ka pereliikme (nt liikumispuudega inimese lapse) eest hoolitsemisse.

Haldusreformi positiivseks väljundiks võiks olla ühesugune (toetavate) teenuste kättesaadavus omavalitsustes. Hariduse ja tööhõive puhul on lahenduseks tagada puuetega lastele ligipääs tavakoolile ning paindlike töötamisvõimaluste arendamine. Puuetega inimeste puhul tuleks riiklikult toetada eraettevõtlust ja soodustada osajaga töötamise võimalusi vähenenud töövoimega inimestele. **S**

Hollandi sotsiaaltöö liigub detsentraliseerimise suunas

Hans van Ewijk

külalisprofessor, Tartu ülikool

emeritprofessor, Utrechti humanitaarteaduste ülikool / Utrechti rakenduskõrgkool

Ajakirja lugejaid on pidevalt kursis hoitud rahvusvaheliste teemadega sotsiaaltöös, muuhulgas ka Jean Pierre Wilkeni ja minu rubriigi „Peegeldusi maailmast” kaudu. Ajakirja toimetus on algatanud uue rubriigi „Uued suunad Euroopas”, kus eri riikide eksperdid tutvustavad sotsiaaltöö päevakajalisi küsimusi oma kodumaal. Kahtlemata on paljud suundumused sarnased, kuid alati on neil kontekstipõhine varjund.

Lühidalt sotsiaaltööst Hollandis

Holland on oma 17 miljoni elanikuga Eestisuurusel maa-alal väga tihedalt asustatud riik. Vaatamata sellele, et Hollandi ühiskond on üks jõukamaid maailmas, on märkimisväärselt kasvanud nende inimeste arv, kes vajavad sotsiaalteenuseid, sh vaimse tervise valdkonnas. Mitmes oma artiklis olen seostanud eelnimetatut sellega, et maailm muutub aina keerukamaks ning inimesed on ühiskonna poolt seatud kõrgete ootuste ja mitmesuguste stressitegurite tõttu väga haavatavad.

Sotsiaaltööl on Hollandis pikk traditsioon ja, võrreldes Eestiga, ühiskonnas tugev positsioon. Sotsiaaltööd mõistetakse selle laias tähenduses: kutseala hõlmab nii sotsiaalpedagooge, kogukonnatöötajaid, kunstiterapeute kui ka juhtumitööd tegevaid

sotsiaaltöötajaid. Kokku on Hollandis umbes 50 000 sotsiaaltöötajat. Suuremates rakenduskõrgkoolides õpivad seda eriala tuhandet tudengit.

Varem õpetati sotsiaaltööd rakenduskõrgkoolides (holl *Hogescholen*) vaid bakalaureusetasemel. Viimase kahekümne aasta jooksul on rakenduskõrgkoolid avanud arvukalt sotsiaaltöö magistriõppekavasid ning sellega on pandud alus teadustööle sotsiaalvaldkonnas. Ülikoolides ei ole sotsiaaltöö kuigivõrd kanda kinnitanud. Doktoriope toimub peamiselt ühiskonnateaduste, humanitaarainete või tervisega seotud teaduskondades.

Kõiki valdkondi hõlmav muutus

Erinevalt Soomest on Hollandis riik asunud sotsiaalpoliitikat detsentraliseerima. Vastavalt uutele seadustele suunatakse kõik ülesanded nii töös laste ja noortega, vaimse tervise, eakate hoolekande kui ka puuetega inimeste osutatavate teenuste valdkonnas kohalikele omavalitsustele, kes täidavad neid koos erasektori ja kodanikuühiskonnaga¹. Ka vastutus sotsiaalhoolduste ja tööturuteenuste eest kavatakse täielikult detsentraliseerida. Sama suundumus on haridusvaldkonnas, kus kaasava hariduse edendamine on samuti üle antud kohalikele omavalitsustele.

¹ Kuni 1. jaanuarini 2015 olid need ülesanded jagatud riigi ja omavalitsuste vahel, näiteks koordineeris provintsiavalitsus laste ja noorte hoolekandeseaduste tööd. Hollandis on 393 kohalikku omavalitsust ja 12 provintsi – toim.

Kohalikel omavalitsustel ja teenusepakkujatel on nende muutustega üpris keeruline toime tulla. Ülesande teeb veelgi raskemaks ootus, et eri valdkondade teenused oleksid omavahel senisest tunduvalt rohkem lõimitud. Asja mõte on selles, et ei tohi suruda inimesi kas-tidesse või kategooriatesse, vaid tuleb asuda tegelema nende probleemidega, olgu põhjus milles tahes. Tuleb vabaneda sildistamisest ja institutsioonikesksest käsitlusest ning liikuda vajadustest lähtuvate isikukesksete lahenduste suunas. Hollandi sotsiaaltöö ja selle siduserialade prioriteediks on inimene oma keskkonnas. Vastuseid ei otsita mitte niivõrd erinevatest teraapiatest ja spetsiifilistest sek-kumistest, vaid palju enam toetavatest strateegiatest ja sotsialiseerimisest. Sotsialiseerimine tähendab selliste võrgustike nagu perekond, töökoht, naabruskond, kodanikualgatused aktiveerimist selleks, et inimesed, kellel on suuri probleeme argieluga toimetulekuga, tunneksid ennast kaasatuna.

Sotsiaaltööle tähendab see muutus kutseala praeguse killustatuse ja liigse spetsialiseerituse ületamist. Selleks on vaja hakata ette valmis-tama laia profiiliga üldsotsiaaltöötajaid, kes teevad tihedat koostööd nii selliste erialade spetsialistidega nagu perearstid ja -õed, vaimse tervise valdkonna spetsialistid ning piirkonna politseinikud kui ka vabatahtlikest kohalike elanike ning omastehooldajatega. See nõuab laiapõhjalisi bakalaureuseõppe programme. Ühtlasi tuleb loobuda sotsiaaltöötajate jaotamisest juhtumitöötajateks, kogukonna-töötajateks, sotsiaalpedagoogideks ja muude kitsaste valdkondade spetsialistideks.

Muutuse elluviimine algas alles paar aastat tagasi. Nüüdseks tegelevad kõik omavalitsused teenuste ümberkorraldamise ja spetsialistide ümberpaigutamise ja püüavad saavutada, et kodanikel oleks otsuste langetamisel ja vabatahtlikus töös suurem roll.

Tuleb vabaneda sildistamisest ja institutsioonikesksest käsitlusest ning liikuda vajadustest lähtuvate isikukesksete lahenduste suunas.

Sotsiaalmeeskonnad

Enamik omavalitsusi on otsustanud tööd korraldada sotsiaalmeeskondade kaudu (ingl *social team*), mis paiknevad hajutatult eri linnaosades või piirkonna külates. Meeskondades töötavad koos erineva taustaga spetsialistid, et toetada inimesi, kellel on probleeme toimetulekuga mitmesugustes eluvaldkondades, nagu näiteks käitumine ja suhted. Üksikisikute vajadustega tegelemise kõrval oodatakse, et meeskonnad pööraksid tähelepanu ka naabruskonna ja erinevate elanikkonna gruppide vajadustele. Tööd üksikisikute, gruppide ja kogukonnaga käsitletakse kui tervikut, mitte kui erinevaid killustunud teenuseid. Igal omavalitsusel on vabadus otsustada, kuidas tegutseda ja mismoodi kohalikku sotsiaalvaldkonda korraldada, toetudes seejuures piirkonna elanike kaardistatud vajadustele. Mõnes omavalitsuses on üks ja ainus sotsiaalmeeskond, kes tegeleb erinevate sihtrühmadega, teistes aga moodus-tatakse omaette meeskonnad tööks noortega ja erinevate vajadustega täiskasvanutega. Individuaalne töö ja kogukonnatöö võib olla ühe ja sama meeskonna ülesanne, kuid selleks võivad olla ka omaette meeskonnad. Arutletakse ka selle üle, kas iga meeskonnaliige peaks suutma töötada kõigi potentsiaalsete klientidega või oleks parem meeskonnasisene spetsialiseerumine eri sihtrühmadele.

Perspektiivi muutus

Sotsiaaltöö juured on probleemide lahenda-mises ja inimeste vabastamises piirangutest. Pikka aega keskendus juhtumitöö probleemide

lahendamisele kindla arvu rohkem või vähem terapeutiliste kohtumiste käigus, mis toimusid sotsiaaltöötaja kabinetis. Nüüd on vaja välja töötada uusi strateegiaid, kuidas toetada inimesi nende harjumuspärases keskkonnas, näiteks tänaval ja kodus. Suurem osa tööst toimub inimestega, kel on mitmes eluvaldkonnas pikaajalised probleemid, mida ei ole võimalik kiiresti lahendada mõnda kindlat tõendus põhist meetodit rakendades. Sotsiaalpedagoogidel on rohkesti kogemusi seoses pikaajalise toe pakkumisega, kuid nad on keskendunud peamiselt sotsiaalharidusele (sotsiaalsete oskuste õpetamisele, sotsialiseerimisele) või grupitööle asutustes.

Enamik rakenduskõrgkooli on muutmas oma õppekavasid nii, et need koosneksid üldisest laia profiiliga sotsiaaltöötajaid ettevalmistavast osast ja osast, mis võimaldaks spetsialiseerumist.

Kogukonnatöötajad on läbi aegade korraldanud ühistegevusi, tegelenud kogukonna arendamisega ja võimestanud inimesi oma huvide eest seisma. Nüüd on üha rohkem nende töö sisuks hoolduse ja vabatahtlike tegevuse korraldamine ning naabruskonnaga ühistele probleemidele vastuste leidmine. Nii ongi Hollandi sotsiaaltöö traditsiooniline kolmik (juhtumitöö, sotsiaalpedagoogiline töö, kogukonnatöö) muutunud läbipõimunudmaks.

Laia profiiliga sotsiaaltöö

Alates käesoleva sajandi algusest on Hollandis arutletud sotsiaaltöö killustatuse ja vajaduse üle laia profiiliga sotsiaaltöö järele. Viimastel aastatel on riik langetanud kindlaid otsuseid: arusaam kolmest üksteisest sõltumatust sotsiaaltöötajate ettevalmistamise süsteemist

– sotsiaalpedagoogid, kogukonnatöötajad ja juhtumitööd tegevad sotsiaaltöötajad – on asendunud puu võrdkujuga, millel on tugev ühine tüvi, kust saavad alguse mõõdukalt spetsialiseerunud harud. Enamik rakenduskõrgkooli on muutmas oma õppekavasid nii, et need koosneksid üldisest laia profiiliga sotsiaaltöötajaid ettevalmistavast osast ja osast, mis võimaldaks spetsialiseeruda noorsootööle, hoolekandele (tööle haavatavate inimestega) või sotsiaalsele sidususele. Muutub nii õppekavade ülesehitus kui ka sisu: olulisteks kompetentsideks on saamas interdistsiplinaarne meeskonnatöö, uurimisoskus, eneseanalüüs, enda ja sotsiaaltöö professioni kehtestamine ja suhtlemine. Meetoditest on esiplaanil toetamine, taastumine, perekonnanõupidamised, mentorlus, aktiveerimine, kogukondade tugevdamine ja kodanikualgatustega sidumine.

Tõendus põhisus ja managerism

Uuele suunale on vastukaaluks vastupidine suund, mis näeb ette tõendus põhiste meetodite kasutamist, kindlate toodete ja teenuste väljatöötamist ja usaldusväärsete kontrolli- ja kvaliteedisüsteemide rakendamist. Nimetatud suundumus oli valdav viimastel aastakümnetel, kuid nüüd on selle kõrvale lükanud nägemus meeskonnas töötavast laia profiiliga üldsotsiaaltöötajast. Riigiasutustes ei ole *managerism* ja soov kasutada ettekirjutatud meetodeid aga kuhugi kadunud.

Managerismi ja tõendus põhisuse praktikaga kaasneb vajadus spetsialiseerumise ja kindlalt piiritletud tööülesannete järele, mis võimaldab mõõta ja loendada töö tulemuslikkust. Üsna tihti juhtub, et mõlemad suunad on esindatud samas omavalitsuses, jättes toimetuleku vastandlike nõudmistega sotsiaaltöötajate hooleks. Üldjuhul meeldib sotsiaaltöötajatel näha ennast pigem oma tööd

iseseisvalt korraldava üldsotsiaaltöötajana, kes toetub praktikast saadud teadmistele, kui kitsalt teenuste osutajana. Samas kindlaksmääratud meetodid ja teenused annavad suurema kindlustunde ning rasketes olukordades avatud meelega töötamine seab töötajale palju kõrgemad nõuded. Seega on koolidel vaja õpetada tulevastele sotsiaaltöötajatele nii laia profiiliga sotsiaaltöötaja üldisi kompetentse kui ka oskust tegeleda *managerismiga* ja kasutada tõendus põhiseid meetodeid seal, kus seda on tarvis. Sotsiaaltöö õppekavade koostamise muudab keerukaks see, et need peavad ette valmistama spetsialiste, kes suudavad töötada nii laia profiiliga üldsotsiaaltöötajatena, kes tegutsevad sotsiaalmeeskondades, spetsialistidena asutustes kui ka iseenda tööandjana. Kõik kolm ametipositsiooni on võimalikud ja mõnikord neid ka omavahel kombineeritakse. Sotsiaaltööõppe seisukohalt on niisugune tasakaalu otsimine erinevate positsioonide ning tõenduse ja isikliku kogemuse kasutamise vahel üpris problemaatiline ning tulevikku ei oska keegi ette näha.

Sotsiaaltöö akadeemilise elukutsena

Lõpetan artikli ühe valusa probleemiga. Holland on olnud üks juhtivatest riikidest

sotsiaaltöö kui akadeemilise professioni arendamisel. Oleme loonud isegi teadusharu, mida nimetati andragoloogiaks. Riigi toel õpetati seda distsipliini enamikus ülikoolidest. Selle kõrval tunnustati ka sotsiaalpedagoogikat kui ühte pedagoogika ja haridusteaduste haru, mis keskendub noorsootööle ja tööle noortele mõeldud hoolekandeesutustes. Üheksakümnendatel sotsiaaltööga seotud erialad ülikoolidest kadusid. Rakenduskõrgkooli peeti kohtadeks, kus anda haridust sotsiaalvaldkonna töötajatele, tehes rõhuasetuse meetoditele, oskustele ja praktikale. Hollandist sai üks väheseid Euroopa riike, kus sotsiaaltööd ei õpetatud ülikoolides. Tänu Bologna deklaratsioonile on seda taas tegema hakatud. Uurimiskeskustes ja rakenduskõrgkoolide magistriõppekavades tegeletakse innovatsiooniga ning sotsiaaltöö muudetakse praktilal põhinevaks teadusharuks. Mõnes ülikoolis, näiteks minu koduülikoolis (Utrechti humanitaarteaduste ülikool), on loodud võimalusi sotsiaaltöö doktoriõppeks. Järgmiseks sammuks peaks olema sotsiaaltöö õpetamine magistritasemel ülikoolide ja rakenduskõrgkoolide koostöös. **S**

Tõlge: Tiido ja Partnerid Keeleagentuur OÜ/ajakiri Sotsiaaltöö

Vanemaealise ühiskonna vajaduste rahuldamise eeldus on pädevad spetsialistid

Merle Varik

lektor, Tartu Tervishoiu Kõrgkool; sotsiaaltöö doktorant, Tallinna Ülikool

Reet Urban

õenduse dotsent, Tartu Tervishoiu Kõrgkool

Prognooside kohaselt kasvab vanemaealiste osakaal 2050. aastaks ligikaudu 30%ni elanikkonnast. Sellega kaasneb krooniliste südameveresoonkonna ja hingamiselonkonna haiguste, kasvajate ning dementsuse esinemissageduse kasv, mille tagajärjel suureneb ühiskonnas see elanikkonna osa, kelle iseseisev toimetulek on piiratud (WHO 2015). Ravimisele keskendunud tervishoiumudel ei toeta inimese kui terviku elukvaliteeti, seda eriti vanemaealiste hulgas, kelle teised abivajadused võivad jääda märkamata olukorras, kus tegeldakse eeskätt ägedate terviseprobleemidega. Teisest küljest on tervishoiuteenuste osutajate seas levinud hoiak, et haigused on vanemas eas loomulik nähtus, mis loob soodsa pinnase olukorraks, kus inimese terviseseisundile ei pöörata piisavalt tähelepanu, aktiivravi vajadust alahinnatakse või siis ei osata ära tunda sekkumist vajavaid olukordi.

Kõikehõlmava ja efektiivse abi osutamiseks vanemaealisele elanikkonnale on esmatähtis abi asjakohasus ja järjepidevus. Professionaalne abi peaks olema tagatud efektiivselt toimiva interdistsiplinaarse meeskonnatöö tulemusena, kus kõik osapooled omavad eakatega töötamiseks vajalikke pädevusi.

Millised on vanemaealistega töötamiseks vajalikud pädevused

Vanemaealistega töötamine põhineb hoolivusel (ingl *caring*), mis Watsoni (1988) järgi tähendab humanistlik-altruistlikul väärtustesüsteemil rajanevat abi osutaja ja abi vastuvõtva isiku omavahelist professionaalset suhet. See on suhe, milles abi osutaja käsitleb abi vastuvõtjat kui unikaalset subjekti ega oma abivajaja suhtes eelarvamusi. Teisest küljest seisneb hoolivus niisuguse keskkonna loomises, mis ei pea silmas ainult füüsilist, vaid samavõrd ka vaimset ja hingelist keskkonda. Hoolivus väljendub inimese kaasamises tema abistamisprotsessi.

Rahvusvahelise projekti ELLAN¹ raames viidi läbi uurimistöö, mille käigus küsiti eakatele teenuseid osutavatel spetsialistidelt (n=1282) nende arvamust eakatega töötamiseks vajalike pädevuste kohta. Valimi moodustasid kokku kuuest Euroopa riigist 226 arsti, 161 füsioterapeuti, 717 õde, 112 sotsiaaltöötajat ja 66 mõne muu eakatega töötava eriala esindajat. Kõige kõrgemalt hinnati pädevusi, mis väljenduvad koostöövõimes erinevate erialade spetsialistidest koosnevas meeskonnas; võimet hinnata vanemaealiste

¹ ELLAN – European Later Life Active Network 2013–2016. Projekti eesmärk on välja töötada Euroopa riikides vanemaealistega tegelevate spetsialistide pädevuste raam nõuded, mis oleksid ühtlasi aluseks õppekavade ja õppeprotsessi arendamisel kõrgkoolides. <http://ellan.savonia.fi/>

toimetulekut mõjutavaid tegureid (st hinnata nende funktsionaalset toimetulekut ning võimekust toetada ja suunata vanemaealist füüsilise ja psühhosotsiaalse iseseisvuse säilitamisel) ning oskust teadvustada ja aktsepteerida füsioloogilisi muutusi kui vananemisega kaasnevat normaalset protsessi, mitte kui haigestumist. Üheks võtmepädevuseks hinnati oskust juhtida interdistsiplinaarset meeskonnatööd. Oluliseks peeti ka võimekust teha koostööd eaka ja tema perekonnaga, oskust julgustada ja võimestada vanemaealist uskuma iseendasse, aidata tal märgata oma jõuvarusid, mitte keskenduda toimetulematusse.

Projekti raames intervjueriti ka 96 eakat kuuest riigist, et selgitada välja nende ootusi tervishoiu- ja sotsiaalvaldkonna spetsialistidele. Selgus, et vanemaealised väärtustavad kõrgelt isiksusekesksust, sealhulgas individuaalset lähenemist, hoolivust ja eetiliste väärtuste järgimist. Eakad soovivad, et spetsialistid oleksid oma ala kogenud eksperdid, kes oskavad luua professionaalsel suhtlusel põhinevat koostööd ning kaasavad vajaduste hindamisse ka perekonna. Professionaalselt abistajalt oodatakse „tervise advokaadi” rolli, kes võimestab aktiivselt vananemist ning hoolduses väärtustab emotsionaalset poolt. Abi osutajalt oodatakse ka võimet luua abi saajaga usaldusel põhinev suhe, mis tagaks abi saajale vabaduse väljendada oma tundeid ja emotsioone. Seega väljendub professionaalsus järjekindlas ja loovas probleemidele lahenduse leidmises.

Kuidas murda eakatega seonduvaid stereotüüpe

Kuigi uuringute põhjal on noorte hoiakud vanemaealiste suhtes hoolivad ja positiivsed, ei ole nendega tegelemine noorte tervishoiu- ja sotsiaaltöö spetsialistide seas populaarne (McKinlay ja Cowans 2003, Mason ja Sanders 2004, Gutheil jt 2009, Stevens 2011). Sama tulemuseni jõuti ka ELLANi projekti raames

tervishoiu ja sotsiaalvaldkonna üliõpiaste hoiakuid uurides. Vastused koguti viiest riigist 955 üliõpilaselt õe (421), arsti (106), füsioterapeudi (120), sotsiaaltöö (96), tegevusterapeudi (73), toitumishooldaja (14) ja hambaarsti (28) õppekavadelt. 75% osalejatest oli õppimise ajal positiivne hoiak ja valmisolek eakatega töötamiseks. Kõrgem oli valmisolek pärast kooli lõpetamist vanemaealise elanikkonnaga töötamiseks siiski üliõpilastel, kes olid vanemad kui 30 aastat ja/või kellel oli varasem töökogemus eakatega. Samas näitab tegelikkus, et kuigi õppides hinnati oma valmidust eakatega töötamiseks suureks, on kõrgkooli lõpetanutest eakatega tööle asunute osakaal siiski väike. Olenemata ettevalmistuse põhjalikkusest tundub õenduse üliõpilastele, et ainult eakatega töötamine ei paku neile piisavalt kliinilist kogemust, mis omakorda võib negatiivselt mõjutada nende tulevast karjääri. Äsja tööle asunud või kohe asuvate noorte õdede arvates ei ole eakatega töötamisel töökeskkond piisavalt köitev, mistõttu eelistatakse töötada kõrgtehnoloogilise tehnilise varustusega töökohal näiteks kirurgia või intensiivravi osakonnas (Stevens 2011, Kydd jt 2014).

Kuidas tagada geriaatria ja gerontoloogia valdkonnas järelkasv?

Iseenesestmõistetavalt tuleb eakatega tegelevate spetsialistide ettevalmistusega alustada juba kõrgkoolis. Kogemusõppe meetod (ingl *experiential learning*), kus eakad osalevad nendega töötavate spetsialistide õpetamises, on üks võimalus muuta õpe mõjusamaks. Mascidrelli (2014) uurimuses tõdesid sotsiaaltöö üliõpilased, et eakate kogemustest õppimine ja see, et nad väärtustasid üliõpilaste tööd ja pühendumust, aitas palju kaasa üliõpilaste gerontoloogiaalase pädevuse kujunemisele. Oluline on

suunata noori teadlikult eakaid toetama ning murda stereotüüpset suhtumist, justkui kõik eakad oleksid viletsa tervisega ega tuleks iseseisvalt toime. Gerontoloogia vastu huvi äratamiseks tuleks suunata üliõpilasi uurima vananemist kui protsessi, et nad mõistaksid, mis toimub nende endi, nende vanemate ja vanavanematega. Eakatega töötamiseks on

esmaltp vaja jõuda selgusele isiklikus hoiakus vananemisse ja vanemaelistesse. Õppejõude ja praktikajuhendajate positiivne suhtumine peegeldub ka üliõpilaste hoiakutes ja käitumises (Gutheil jt 2009, Kydd jt 2014). Seega Albert Schweitzeri mõttetera „*Eeskuju ei ole peamine viis teisi mõjutada. See on ainus viis*”, annab mõtteainet igapähele meist. **S**

Viidatud allikad

- Gutheil, I.A., Heyman, J.C., Chernesky, R.H.** (2009). Graduate Social Work Students' Interest in Working with Older Adults. *Social Work Education*. 28(1), 54–64.
- Kydd, A., Touhy, T., Newman, D., Fagerberg, I., Engstrom, G.** (2014). Attitudes towards caring for older people in Scotland, Sweden and the United States. *Nursing Older People*, 26(2), 33–40.
- Mason, S., Sanders, G.** (2004). Social Work Student Attitudes on Working with Older Clients. *Journal of Gerontological Social Work*. 423(3–4), 61–75.
- Mascidrelli, B.** (2014). „I Learned That the Aging Population Isn't That Much Different From Me”: The Final Outcomes of a Gero-Ed BEL Project. *Journal of Gerontological Social Work*. 57(1), 24–36.
- McKinlay, A., Cowans, S.** (2003). Student nurses' attitudes toward working with older patients. *Journal of Advanced Nursing*, 43(3), 298–309.
- Stevens, J. A.** (2011). Students nurses' career preferences for working with older people: a replicated longitudinal survey. *International Journal of Nursing Studies*. 48(8), 944–951.
- Watson, J.** (1988). *Nursing: Human Science and Human Care: A Theory of Nursing*. National League for Nursing, New York.
- World Health Organization.** (2015). *World Report on Ageing and Health*. http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/186463/1/9789240694811_eng.pdf?ua=1 (09.06.2016).

Hoolivad kogukonnad – Rõuge, Haanja ja Varstu

Kogukonna turvalisuse loovad inimesed, kes seal elavad. Kui sulle on miski oma, kui oled midagi ise loonud, siis sa ka hoolid sellest. Hoolides oleme tähelepanelikumad ja märkame rohkem. Nii mõeldes sündis Võrumaal kolme valla koostööprojekt „Hooliv kogukond”. 2014. ja 2015. aastal keskendusime noorte ja kogukondade koostööle, et mõjutada kas otse või kaudselt ka kogukonna turvalisust.

Oma kogukonnalt soovib noor saada nii kogemusi kui ka vastuseid igapäevases elus esile kerkivatele küsimustele. Noori tuleb toetada ja julgustada. Kui hoolime noortest, siis õpivad ka noored hoolima teistest inimestest.

Rõuge, Haanja ja Varstu vallas EMP programmi „Riskilapsed ja -noored” toetusel ellu viidud projekt „Hooliv kogukond” on aidanud jagada paikkonna noorte ja täiskasvanute kogemusi. Noored on saanud rääkida, mida nemad arvavad kogukonda puudutavatest asjadest ja välja tuua oma vajadused. Raha ja täiskasvanute toetusel viidi mõned elu parandavad plaanid ka täide. Projekti käigus kuulati ära 158 noore arvamused ja koostati iga piirkonna tegevusstrateegia, mis pidas eelkõige silmas kogukonna turvalisust. Noorte initsiatiivil viidi ellu 15 nende algatatud projekti.

Noored nimetasid turvariskiks ja ebameeldivate emotsioonide allikaks näiteks purjus täiskasvanuid kaupluste juures. Neile valmistasid muret tühjad hooned, ohtlikud kaevud, auklikud teed. Et toetada häid muutusi, käis üks noortegrupp smuutisid ja suupisteid pakkudes kogukonnaüritusel tervislikke eluviise propageerimas.

Teine noorterühm aga tegi korda ohtlikuks muutunud laste mänguväljaku. Noored korras-tasid ka spordiväljakuid, puhkekohti ja rannaala, kujundades nõnda nii endas kui ka teistes hoolivat suhtumist paikkonda.

Heade algatuste läbiviimisel ja positiivsete sõnumite jagamisel toetasid noori kolme valla noorsootöö spetsialistid, kes koondusid ühiseks võrgustikuks. Koostööprojekti kogemused ja emotsioonid koguti trükisesse, mille leiata huvi korral aadressil hoolivkogukond.rauge.ee.

Kolm valda on oma ühishuvid ja vajadused välja selgitanud, spetsialistid tunnevad üksteist, toimetatakse ühises info- ja väärtusruumis. Kasvanud on noorte soov täiskasvanutega koostööd teha. Kogukondades aga tajutakse paremini, millise pilguga noored maailma vaatavad.

Projekt on lõppenud, kuid noored on jätkanud uute hoolivate ja kogukonda toetavate algatustega. Hästi alanud koostööd tehes on lihtne edasi minna ühiste uute plaanidega ja võtta vastu ka haldusreformi ülesanded. Kutsume ka teisi piirkondi koos tegutsema. Üksi saab kiiremini, koos aga kaugemale.

Kerli Kõiv

Projektijuht ja noorsootöö spetsialist

Krabi noored mänguväljakut korrastamas. FOTO INGRID LUIK

Eesti vaimse tervise ja heaolu koalitsioon (VATEK) korraldab 8. oktoobril
Tallinnas, Eesti Rahvusraamatukogus vaimse tervise messi 2016
„Psühholoogiline ja vaimse tervise esmaabi“

Päevakavas:

- vaimse tervise spetsialistide nõuanded, kuidas hoida vaimset tervist ning kuhu pöörduda toetuse ja abi saamiseks
- traumaterapeut Maire Riisi ning pereterapeut ja hingehoidja Naatan Haameri ettekanne „Aeg parandab kõik haavad?“
- diskussioon psühholoogilise esmaabi vajadusest, kogemustest ja teenustest
- praktilised töötoad vaimse tervise teemadel
- foorumteatri etendus.

Lisainfo messi ja teiste vaimse tervise kuu ürituste kohta:
<http://vatek.ee/>

Pärnu Linnavalitsus koostöös Eesti Sotsiaaltöö Assotsiatsiooni (ESTA)
ja Tartu Ülikooli Pärnu kolledžiga korraldab 1.–2. novembril Pärnus,
Strand SPA & Konverentsihotellis hoolekande aastakonverentsi
„Teeme koostööd – kes võtab vastutuse?“

Koostöö eri spetsialistide ja organisatsioonide vahel on tulemise saavutamiseks hädavajalik, kuid nii mõnigi kord kipub kaduma selge fookus ning ei teata, kes vastutab ja mille eest. Kavas on käsitleda järgmisi teemasid:

- Sotsiaaltöötaja koostöös ja vastutamas
- Koostöö meediaga
- Meeskonnatöö organisatsioonis
- Rahvusvaheline koostöö lastekaitstes
- Sotsiaaltöötaja roll rahvusvahelise kaitse saajate vastuvõtmisel
- Koostöö hoolekande ja psühhiaatria valdkonnas
- Vastutus lastekaitsetöös

Aastakonverents annab hoolekande valdkonna töötajatele üle Eesti võimaluse kokku saada, omandada uusi teadmisi ja viia ennast kursi päevakajaliste teemadega, kuulates oma ala tunnustatud ekspertide ettekandeid ja osaledes aruteludes.

Täpsem info konverentsi kohta on Pärnu linna kodulehel www.parnu.ee.